

**80. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2022**

Humanitāro zinātņu fakultāte

VALODNIECĪBA LITERATŪRZINĀTNE FOLKLORISTIKA

Referātu tēzes

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**80. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2022**

Humanitāro zinātņu fakultāte

VALODNIECĪBA LITERATŪRZINĀTNE FOLKLORISTIKA

Tēžu krājums

Rīga, 2022

Latvijas Universitātes 80. starptautiskā zinātniskā konference. Humanitāro zinātņu fakultāte. Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika. Referātu tēzes. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 159 lpp.

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

Sastādītājas un redaktors: Indra Karapetjana, Paula Kļaviņa

Korektore Gita Kļaviņa

Maketētāja Ineta Priga

© Tēžu autori, 2022

© Latvijas Universitāte, 2022

ISBN 978-9934-18-868-8 (PDF)

<https://doi.org/10.22364/luszk.80.vlf.tk>

Priekšvārdi

Šajā krājumā apkopotas tēzes, kas tapušas uz Latvijas Universitātes 80. starptautiskajā zinātniskajā konferencē nolasīto referātu pamata.

Latvijas Universitātes plenārsēde „Letonikas aktualitātes 2021” notika 2022. gada 15. februārī. To atklāja Latvijas Universitātes prorektore humanitāro un sociālo zinātņu jomā profesore Ina Druviete un vadīja Latvijas Universitātes prioritārās pētniecības tēmas humanitārajās zinātnēs „Letonika un starpkultūru komunikācija” vadītāja, Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas profesore Andra Kalnača.

Humanitāro zinātņu fakultātes (HZF) 12 sekcijās kopumā tika prezentēti 109 referāti. Konferencē ar priekšlasījumiem uzstājās Latvijas zinātnieki no Biznesa augstskolas „Turība”, Daugavpils Universitātes, Liepājas Universitātes, Pekinas Valodu un kultūru universitātes, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas, Rīgas Stradiņa universitātes, Starptautiskās Baltijas akadēmijas, Ventspils Augstskolas, no Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta, Humanitāro zinātņu fakultātes, Latviešu valodas institūta, Literatūras, folkloras un mākslas institūta, Matemātikas un informātikas institūta, Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes, Teoloģijas fakultātes, Vēstures un filozofijas fakultātes, kā arī no Latvijas Nacionālās bibliotēkas, Memoriālo muzeju apvienības Raiņa un Aspazijas mājas, Rakstniecības un mūzikas muzeja, Rīgas teātra studijas un Brīvo aktieru biedrības. Līdzās Latvijas zinātniekiem konferencē uzstājās arī referenti no ASV, Bulgārijas, Čehijas Republikas, Igaunijas, Lietuvas, Paragvajes, Polijas, Spānijas un Vācijas.

Konferences tēžu krājums atspoguļo pētījumus, kas veikti Latvijas Universitātes prioritārās pētniecības tēmas humanitārajās zinātnēs „Letonika un starpkultūru komunikācija” un HZF virstēmas „Humanitārā doma – valoda, teksts, kultūra” ietvarā. Krājums atspoguļo pētījumus valodniecībā, literatūrzinātnē un folkloristikā, kā arī piedāvā starpdisciplinārus pētījumus, aptverot septiņas tematiskās sadaļas: „Antīkais kultūrmantojums un mūsdienu Eiropa: Baltijas jūras reģiona konteksts”, „Āzijas kultūru diskurss civilizāciju saskarsmes apstākļos”, „Latvistika globālajā kultūrtelpā”, „Romānistika Latvijā, Eiropā, pasaulē”, „Vācu valoda, literatūra un kultūra Baltijā”, „Tulkošana un terminoloģija”, „Virs robežām: lokālie un globālie procesi slāvu valodās un kultūrās”.

Šajā krājumā 11 sekciju konferences tēzes ir publicētas valodās, kādās tika nolasīti referāti, un sakārtotas hronoloģiskā secībā, kādā tās noritēja Latvijas Universitātes 80. starptautiskajā zinātniskajā konferencē:

1. 2022. gada 7. februārī „Sastatāmā valodniecība un tulkošana”.

Vadītājs: HZF Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļas profesors Andrejs Veisbergs;

2. 2022. gada 8. februārī „Pandēmijas, epidēmijas un stihiskās nelaimes Āzijas un Tuvo Austrumu kultūrvidē”.

Vadītāji: HZF Āzijas studiju nodaļas profesors Jānis Priede un profesors Leons Gabriels Taivāns;

3. 2022. gada 18. februārī „Spāņu valoda profesionālajā un starptautiskajā saziņā. 21. gadsimta izaicinājumi”.
Vadītāji: HZF Romānistikas nodaļas asociētā profesore Alla Placinska un lektors Migels Anhels Peress Sančess (*Miguel Ángel Pérez Sánchez*);
4. 2022. gada 3. martā „Non multa, sed multum: antīkais kultūrmantojums un tā recepcija Latvijā”.
Vadītājas: HZF Klasiskās filoloģijas nodaļas profesore Ilze Rūmniece, asociētā profesore Gita Bērziņa un docente Brigita Cīrule;
5. 2022. gada 4. martā „Romāņu valodas daudzvalodu kontekstā: lingvistiskās, didaktiskās un sociālo-kultūras perspektīvā”.
Vadītājas: HZF Romānistikas nodaļas profesore Jeļena Vladimirska un lektore Olga Billere;
6. 2022. gada 14. martā „Literatūra un reliģija: reliģiskās refleksijas formas latviešu literatūrā”.
Vadītāji: *Dr. theol.* Ilze Jansone un HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas pētnieks *Dr. philol.* Ingus Barovskis;
7. 2022. gada 16. martā „Aspazijas un Raiņa lasījumi”.
Vadītājas: HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas profesore Ieva Kalniņa, lektore Sigita Kušnere un *Mg. philol.* Anna Freiberga;
8. 2022. gada 24. martā „Literatūra–kultūra–mediji (vācu valodas telpā)”.
Vadītāja: HZF Ģermānistikas nodaļas vadošā pētniece Tatjana Kuharenoka;
9. 2022. gada 25. martā „Vācu valoda Baltijā. Aktuālie pētniecības aspekti”.
Vadītājas: HZF Ģermānistikas nodaļas profesore Ineta Balode un *Dr. philol.* Dzintra Lele-Rozentāle;
10. 2022. gada 25. martā „Balto-Slavica: baltu un slāvu valodu mijiedarbība un paralēles, 4”.
Vadītāji: HZF Rusistikas un slāvistikas nodaļas profesors Igors Koškins un asociētā profesore Nataļja Šroma;
11. 2022. gada 8. aprīlī „Literatūras un literatūrzinātnes krustceles. Jānim Kalniņam – 100”.
Vadītāji: HZF Latvistikas un baltistikas nodaļas profesors Ojārs Lāms un *Dr. philol.* Jānis Zālītis.
Tēžu krājumā atspoguļotie pētījumu rezultāti konsolidētā veidā palīdzēs veidot dziļāku priekšstatu par pētniecību valodniecībā, literatūrzinātnē, folkloristikā gan nacionālā, gan starptautiskā mērogā.
Tēžu krājuma sastādītājas pateicas visiem autoriem par ieguldīto darbu tēžu sagatavošanā.

Indra Karapetjana, profesore

Satura rādītājs

Priekšvārdi	3
-------------------	---

SASTATĀMĀ VALODNIECĪBA UN TULKOŠANA

Agnija Platace

Vārdu <i>kūrorts</i> un <i>sanatorija</i> atbilstmes veselības tūrisma leksikā norvēģu valodā	10
---	----

Andrejs Veisbergs

Censorship in Latvian Translations of the 20 th Century	14
--	----

Gunta Ločmele

Latvijas reklāmas veidošanās starptautisko ietekmju kontekstā 20. gs. 20. un 30. gados	17
--	----

PANDĒMIJAS, EPIDĒMIJAS UN STIHISKĀS NELAIMES ĀZIJAS UN TUVO AUSTRUMU KULTŪRVIDĒ

Aleksandrs Simons

Ekokritika Ķīnas mazākumtautību literatūrā	21
--	----

Elīna Strode

Tengrisma motīvi turku mitoloģijā	24
---	----

Māris Kūlis

Šausmu un baiļu fenomens: vīrusa pandēmijas terorizējošā iedaba	27
---	----

SPĀŅU VALODA PROFESIONĀLAJĀ UN STARPTAUTISKAJĀ SAZIŅĀ.

21. GADSIMTA IZAICINĀJUMI

EL ESPAÑOL LENGUA DE LA COMUNICACIÓN PROFESIONAL E INTERNACIONAL.

DESAFÍOS EN EL SIGLO XXI (red. Alla Placinska)

Alberto Torres Fernández

La lectura de textos originales en un aula E/LE	31
---	----

Francisco Nuñez Romero Olmo

El proyecto «Una herencia española»: uso del español como idioma de comunicación internacional entre alumnos	35
--	----

Lara Isabel Serén Raposo

La realidad virtual como recurso educativo en E/LE: análisis y perspectivas de futuro	39
---	----

Miguel Ángel Pérez Sánchez

Algunos problemas en la traducción al español de la poesía letona	42
---	----

Rafael Martín Calvo

Propuesta para un catálogo de afijos evaluativos del español	45
--	----

NON MULTA, SED MULTUM: ANTĪKAIS KULTŪRMANTOJUMS UN TĀ RECEPCIJA LATVIJĀ

Aija Taimiņa

„...tās kalpoja par pelnītu greznojumu zārkam ...” Trīs Rīgas
sēru grāmatas un baroka funerālijas Rīgā 48

Brigita Cīrule, Ilona Gorņeva

Rīga Hermaņa Samsona vārmās: *pyrope nitens Arctoi Regia mundi* 53

Dina Eiduka

Pēnelopes tēls Aspazijas dzejā 56

Evija Bērziņa

Metaforas Cicerona vēstulēs *Ad Familiares* 58

Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece

Divi Samsoni: Hieronīma Depkina 17. gs. dzejas teksta leksiski poētiskās iezīmes 61

Harijs Tumans

Progresā un ciņās tēma antīko tēlu sniegunā Rīgas arhitektūrā XX gs. sākumā 64

Ilze Rūmniece

Latīņu-latviešu vārdnīcas projekts: īpašvārdu atveides jautājuma slāņi 69

Renāte Berga

Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas (1631–1710) disertācijas agrīno
jauno laiku Eiropas tradīcijas kontekstā 72

ROMĀŅU VALODAS DAUDZVALODU KONTEKSTĀ: LINGVISTISKĀS, DIDAKTISKĀS UN KULTŪRAS PERSPEKTĪVĀ LES LANGUES ROMANES DANS UN CONTEXTE PLURILINGUE: PERSPECTIVES LINGUISTIQUES, DIDACTIQUES ET CULTURELLES (red. Jelena Vladimirska)

Dina Šavlovskā

Les langues romanes dans un contexte plurilingue:
perspectives linguistiques, didactiques et culturelles 75

Jeļena Gridina

Les marqueurs d'approximation avec les noms de sentiments
en français et en italien 79

Jeļena Vladimirska

Les indices mimiques-gestuels comme marqueurs linguistiques 83

Olga Billere

Les traits définitoires des proverbes et des dictons en français
et en letton : l'analyse comparative 86

LITERATŪRA UN RELIĢIJA: RELIĢISKĀS REFLEKSIJAS FORMAS LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Ilze Jansone

Teodicejas problēma Ingas Gailes romānā „Skaistās” 90

Juta Valdmane

Dievbijība un patriarhālā ģimenes tradīcija: vecais
Robežnieks A. Upīša romānu ciklā „Robežnieki” 92

Linda Zulmane

Bībeles teksti Andrieva Niedras prozā 94

ASPAZIJAS UN RAIŅA ZINĀTNISKIE LASĪJUMI

Anna Freiberga

Raiņa un Aspazijas literārie kontakti Igaunijā 97

Ausma Cimdiņa

Jaunie akadēmiskie Aspazijas kopotie raksti: motivācija, koncepcija, saturs 100

Dārta Šulce

Putna tēls Aspazijas dzejā 103

Eduards Skvireckis

Kolekcija „Rainis un Aspazija” (RunA): saistīto datu analīze un iespējas 105

Ieva Kalniņa

Rainis karikatūrās kolekcijā „RunA” 108

Katrīna Andranova

Raiņa lugas „Jāzeps un viņa brāļi” pirmpublicējuma un
pirmiestudējuma vērtējumi kritikā (1920–1925) 112

Raivis Pudenko

Vardarbība pret sievieti, tās veidi un ietekme uz sižeta
attīstību Aspazijas lugā „Zaudētas tiesības” 113

Sigita Kušnere

Vārdiem ir nozīme. Raiņa un Aspazijas atainojums Jāņa
Niedres romānu triloģijā „Veterāns. Pēteris Stučka” 116

LITERATŪRA–KULTŪRA–MEDIJI (VĀCISKI RUNĀJOŠĀS VALSTĪS)

Dmitrijs Golonovs

Physische und emotionelle Flucht in der „Schachnovelle“ von Stefan Zweig 119

Ivars Orehovs

Heimatlichkeit am Beispiel einiger Gedichte und Kurzprosa

von Joseph Georg Oberkofler 122

Sandija Iesalniece

Die Welt von Gestern von Stefan Zweig für den Skeptiker von

Heute. Eine kritische Auseinandersetzung mit dem Idealbild Europas 126

Tatjana Kuharenoka

Die Geschichte eines Flüchtlings. Stefan Zweigs Amerika-

Aufenthalt in Maria Schraders Portätfilm „Vor der

Morgenröte. – Stefan Zweig in Amerika“ (2016) 129

BALTO-SLAVICA: BALTU UN SLĀVU VALODU

MIJIEDARBĪBA UN PARALĒLES, 4

Alīna Semeņihina

Borrowed sports terminology in the interwar Russian press

in Latvia (based on the material of the newspaper “Segodnya”) 132

Irīna Dimante

Komunikācija biznesa un publiskajā telpā: runas uzvedības veidi 134

Jūlija Gabranova

Characteristics of Some Nationalities in the Latvian

Belarusian Press (20th century vs 21st century) 138

Nataļja Šroma

Dostoevsky in the Riga Russian Theatre (1899–1939) 141

Rozanna Kurpniece

Interneta apsveikumi ar jaundzimušo: varianta izvēles pragmatiskie pamati 145

LITERATŪRAS UN LITERATŪRZINĀTNES KRUSTCELES. „JĀNIM KALNIŅAM – 100”

Ieva Kalniņa

Kāršu spēle kā brīvā laika pavadīšana latviešu literatūras bērnības stāstos 147

Ilze Stikāne

Jāņa Kalniņa grāmatas bērniem un jauniešiem 150

Jānis Oga

Rakstnieka un varas attiecības Jāņa Kalniņa īsprozā 154

Ojārs Lāms

Jānis Kalniņš un Andrejs Pumpurs 156

SASTATĀMĀ VALODNIECĪBA UN TULKOŠANA

Vārdu *kūrorts* un *sanatorija* atbilstmes veselības tūrisma leksikā norvēģu valodā

Agnija Platace

Latvijas Universitāte
agnija.platace@lu.lv

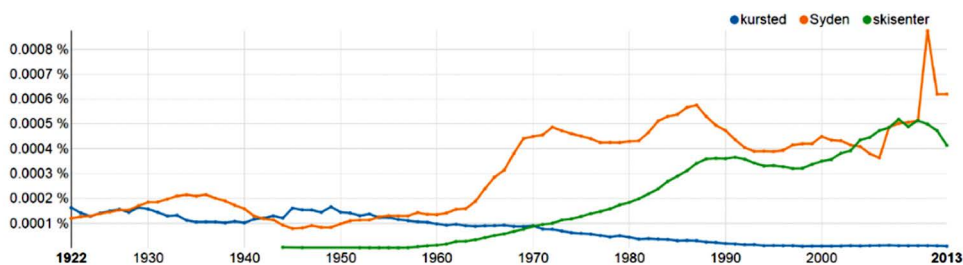
Referāta mērķis ir aplūkot „Latviešu-norvēģu/norvēģu-latviešu vārdnīcā” (1998) iekļauto vārdu *kūrorts* un *sanatorija* atbilstmes un to lietojuma biežumu norvēģu periodikā. Atbilstmju lietojuma aktualitāte salīdzināta ar datiem Norvēģijas Nacionālās bibliotēkas meklētājprogrammā *NB N-gram*^{BETA}, kas ļauj apskatīt atsevišķu vārdu izplatību (1810–2013). Vārdam *kūrorts* ‘ārstēšanās kursa vieta, dziedniecības kursa vieta’ sniegta atbilde *kursted*. „Norvēģijas Lielajā enciklopēdijā” (Bolstad 2022) skaidrots, ka tā ir veselības aprūpes teritorija, kura senāk bijusi saistīta ar dabas avotiem, kur ūdeni izmantoja ārstniecībā – gan dzeršanā, gan vannas procedūrās – un kur bija pieejamas dūņu aplikācijas.

Skaidrojumā ietvertais vārds *senāk* raksturo kūrortu kā aizgājušo laiku liecību. Latvijas Nacionālajā terminoloģijas portālā iekļautajā šķirkļa *kūrortu klasifikācija un tipoloģija* skaidrojumā redzams, ka kūrortus iespējams grupēt pēc to tipiem un ka tie ne vienmēr saistīti ar kūrortprocedūrām un norvēģisko atbilstmi *kursted* ‘dziedniecības kūrorts’. Ja vārdnīcai ir komunikatīva funkcija, tad būtu jāiekļauj tādi mūsdienu atpūtas vietu apzīmējumi kā, piem., *slēpošanas kūrorts* ‘skisenter’ vai *dienvīdu kūrorts* ‘Syden’.

Vietvārds *Syden* skaidrots – ‘dienvīdu valstis, apvidi, īpaši par Vidusjūras valstīm, bieži arī par siltākām vietām’ (Det norske akademis ordbok 2022). Turklāt jēdziens *Syden* ‘dienvīdu kūrorts’ norvēģu aktīvajā vārdu krājumā ienācis 20. gs. vidū un attiecināms uz pirmajiem atpūtas braucieniem uz Vidusjūras reģiona piekrasti, tai skaitā Spāniju un Portugāli. Pieaugot braucienu daudzveidībai gadsimta beigās, apzīmējums *Syden* norvēģu kultūrā iegūst plašāku ģeogrāfisko aptveri un tiek attiecināts uz zemēm ārpus norvēģu klasiskajiem priekšstatiem par Vidusjūras kūrortiem, piem., Kanāriju salām, Dubaiju, Taizemi.

Tomēr ne visi galamērķi ģeogrāfiski iekļaujas jēdziena *Syden* sākotnējā izpratnē. Ņemot vērā apzīmējuma ģeogrāfisko izplešanos, atbilstmi ‘sīlto zemju kūrorts’ var

uzskatīt par piemērotu. Tā formulējumā ietverts priekšstats par brīvdienu brauciena konceptu, t. i., silts klimats un piekraste. Norvēģijas Valodas padomes pareizrakstības likumos norādīts (Bolstad 2017), ka apzīmējuma *Syden* ģeogrāfiskās robežas ir neskaidras, tomēr tas, tāpat kā citi vietvārdi, kuros sastopami debespūšu nosaukumi, piem., *Norden* ‘Ziemeļvalstis’, *Vesten* ‘Rietumi’, rakstāmi ar lielo sākumburtu.

1. attēls. Vārdu *kursted*, *Syden* un *skisenter* lietojums (Nasjonalbiblioteket 2022)

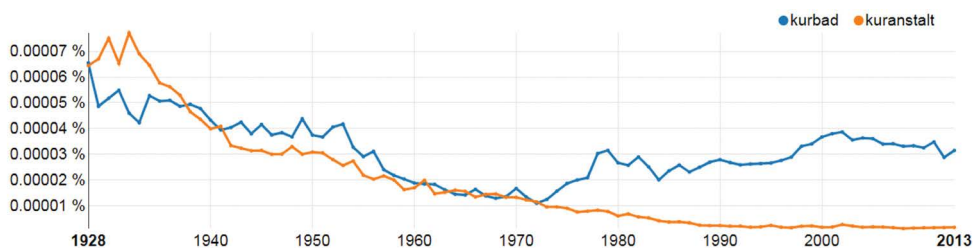
Kā rādīts diagrammā, vārda *kursted* ‘dziedniecības kūrorts’ lietojumam norvēģu valodā kopš piecdesmitajiem gadiem raksturīgs vienmērīgs kritums, kur strauji pieaug mūsdienīgāku brīvdienu pavadīšanas vietu apzīmējumi – aktīvai atpūtai slēpošanas kūrortā *skisenter* vai laiskai atpūtai silto zemju kūrortā ar apzīmējumu *Syden*.

Vārdam *sanatorija* vārdnīcā sniegtas divas sinonīmiskas atbildes – ‘kuranstalt, kurbad’. 19. gs. beigās atturības kustības ietekmē tiek atvērtas iestādes ar apzīmējumu *kuranstalt* ‘sanatorijas alkohola un narkotiku atkarīgajiem’ (Hamran 2012). 1907. gadā pieņemtais „Likums par bezpajumtniekiem” (Tvangsbegrensningsloven) nosaka alkohola atkarīgajiem piespiedu uzturēšanos sanatorijā ārstniecības nolūkos un nepieciešamības gadījumā – cietumsoda izciešanu. Mūsdienu norvēģu valodā vārds *anstalt* ir ieguvis pejoratīvu nokrāsu, tas apzīmē iestādes, kurās tiek ārstētas psihiskās saslimšanas (Det norske akademis ordbok 2022).

Sanatorijām piedzīvojot uzplaukuma periodu, Eiropā 19. gs. saplūda medicīnas un tūrisma jomas piedāvājumi (Larsen, Nylenna 2012). Pārņemot šādu veselības stiprināšanas kultūru, līdzīgas iestādes 19. gs. pirmajā pusē tika atvērtas arī Norvēģijā ar apzīmējumu *kursted* / *kuranstalt* (Waage 1972). Tomēr tās nespēja piesaistīt tik lielu interesi kā Eiropā. Daļēji arī tādēļ, ka labsajūtas uzlabošanas pakalpojumus varēja atļauties vienīgi skaitliski nelielais norvēģu vidusslānis (Larsen, Nylenna 2012).

20. gs. vārds *kurbad* tiek saistīts ar šaurākas specializācijas ārstniecības iestādēm. 1972. gadā Sociālā nodrošinājuma ministrijas darba grupa secinājusi, ka vārds *kurbad* ir labi iesakņojies medicīnas valodas lietojumā. Lai gan būtu vēlams atrast norvēģisku un labāk aprakstošu atbildi, grupa pagaidām vēlas no tā atturēties un izmantot apzīmējumu *kurbad* iestādēm, kuru pamatuzdevums ir veikt muskuļu-skeleta sistēmas ārstēšanu (Waage 1972).

Kā redzams, vārda *kuranstalt* / *kurbad* nozīmes pārmaiņu, resp., procesa rezultātā sašaurināšanās sanatorija, kā vispārējas veselības uzlabošanas vieta apvienojumā ar kultūras dzīves piedāvājumu, ir kļuvusi par iestādi ar specializētiem rehabilitācijas pakalpojumiem. Kūrortu un sanatoriju tradīcija Eiropā turpināja plaukt pagājušajā gadsimtā, savukārt Norvēģijā tā piedzīvoja savu norietu – daļa sanatoriju tika slēgtas vai pārveidotas (Larsen 2009). Diagrammā atspoguļota vārda *kurbad* un *kursanstalt* zemā izplatība, kā arī *kursanstalt* lietojuma kritums kopš 20. gs. sākuma.

2. attēls. Vārdu *kurbad* un *kuranstalt* lietojums (Nasjonalbiblioteket 2022a)

Apkopotais valodas faktu materiāls veselības tūrisma kontekstā parāda vārda *kursted* ‘kūrorts’ un *kuranstalt*, *kurbad* ‘sanatorija’ konotācijas maiņu norvēģu valodā. Mūsdienu valodā pastāv semantiskas nianšu atšķirības starp latviešu un norvēģu vārdiem *kūrorts* un *sanatorija*. To veicinājuši vairāki faktori norvēģu valodā un sabiedrībā:

- 1) zemais pieprasījums pēc pašmāju kūrortu un sanatoriju piedāvājuma 19. gs.;
- 2) valsts politikas nostādnes atkarīgām personām sociālajā rehabilitācijā 19. gs. beigās;
- 3) dienviņu kūrorta ‘Syden’ specifiskās lokālās konotācijas aizsākumi 20. gs. otrajā pusē.

Literatūra

- Bolstad, Erik (ed.). 2017. *Syden*. Pieejams: <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt-ord/syden>;
- Erik (ed.). 2022. *Kursted*. *Store norske leksikon*. Pieejams: <https://snl.no/kursted>
- Det norske akademis ordbok* [Norvēģu akadēmijas vārdnīca]. Pieejams: <https://naob.no/>
- Hamran, Olav. 2012. Noen linjer innenfor kurbehandling og alkoholisme i Norge. Hammer, Erlend (red.). *Rom for helse: hovedtrekk i spesialisthelsetjenestens bygningshistorie*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet, 209–218.
- Larsen, Øivind, Nylenna, Magne. 2012. Leger i kurbadenes tid. *Profiler og portretter i norsk medisin. Malerisamlingen i Det norske medisinske Selskab*. 11. Tilgjengelig på: <https://www.michaeljournal.no/journal/1000/11>
- Larsen, Øivind. 2009. *Heinrich Arnold Thaulow*. Pieejams: https://nbl.snl.no/Heinrich_Arnold_Thaulow

- Nasjonalbiblioteket. 2022a. *Vārdu kurbad un kuranstalt lietojums*. Pieejams: https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=kurbad%2C+kuranstalt&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis
- Nasjonalbiblioteket. 2022b. *Vārdu kursted, Syden un skisenter lietojums*. Pieejams: https://www.nb.no/sp_tjenester/beta/ngram_1/#ngram/query?terms=kursted%2C+Syden%2C+skisenter&lang=all&case_sens=0&freq=rel&corpus=avis
- Tvangsbegrensningsloven – Forslag til felles regler om tvang og inngrep uten samtykke i helse- og omsorgstjenesten*. Pieejams: https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-14/id2654803/?q=kuranstalt&ch=3#match_0
- Waage, Per. 1972. Retningslinjer for godkjenning av rekonvalesenthjem, kurbad o.l.: utredning. *NOU*. 36. Oslo: Universitetsforl. Pieejams: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012060108020

Censorship in Latvian Translations of the 20th Century

Andrejs Veisbergs

Latvijas Universitāte
andrejs.veisbergs@lu.lv

Latvia entered the 20th century as part of the Russian Empire but with a highly developed written culture in Latvian and a versatile translation history and burgeoning volume of translations. Censorship of translations was mostly political but occasionally affected fiction; thus, Rainis' translation of Schiller's *William Tell* was banned. Tolstoy's books were viewed as suspicious and often banned. The fact of censorship was visible, as there was the note stating: "allowed by the censorship" and the date on the back of the title page or somewhere else. Texts were scrutinised before printing, and decisions depended on the censor's individual personality and views (Veinberga 2018, 162). There were various ways of circumventing censorship, such as changing the names of authors, avoiding taboo terms or by publishing outside Latvia, for example in St Petersburg where the censor was more liberal.

The 1905. revolution achieved a certain liberalisation: among the moderate concessions in the *October Manifesto* was the freedom of speech and the press. Post-censorship was now instituted instead of the pre-censorship used previously. The censor could now stop sales of a work, but only after the ban had been confirmed by the courts. This meant the banned works could actually be spirited away and disseminated. Statistics show that 96 Latvian books were banned in the period between 1906 and 1913 (Apinis 2004, 42).

The independence period had very limited censorship, mostly based on anti-extremist and moral issues. In the beginning, censors worked according to a medley of tsarist, prerevolution Russian laws (the last edition of Russian Law *On the Press* of April 1917) and Latvian defence ministry regulations, focussing on military censorship. Later the Ministry of Interior controlled the published material, but the control was lax, and only Communist press (hostile to the idea of independence) was regularly banned, although imported Soviet editions were freely available in Latvian shops. In the 20s and 30s, Nazi literature was also banned. In 1921, the Minister of Interior issued a regulation banning pornographic works, thus setting a trend for censorship – political extremes and moral issues. Censorship in the interwar period mostly focussed on periodicals.

The first *Press Law* was adopted in 1924 and had nothing on belles lettres and translations. In 1925, Latvia, reflecting the zeitgeist and along with more than 30 states, ratified *Geneva convention for the suppression of the circulation of and traffic in obscene publications*.

In accordance with the *Regulations of the government*, obscene books could not be disseminated by book-hawkers, openly displaced in shop windows, sold by advertising, sold or given free to those under 18, kept in school or youth libraries. A commission

was formed with state and public representatives that made decisions, since there was no clear definition of what is obscene. Until 1934, 221 books had been named. Lists of these were regularly published in newspapers, sometimes containing just one title, sometimes several. They were mostly pulp editions of sexual or criminal contents and predominantly translations. Since publishing pulp literature diminished, the commission took it as a result of its activities.

There was a case when the authorities intervened with publishing: when a major publisher was about to publish E. M. Remarque's *Three Friends* in 1937, the Latvian Foreign Ministry wanted to stop publishing, since the German Ambassador had launched a protest, as the book was considered unwelcome in Germany. A compromise was reached whereby the book could be published, but the publisher asked to refrain from its advertising in newspapers (Rudzītis 1997, 117). The book was published almost simultaneously with the original; it was translated from the manuscript. In 20 years, around 400 books were considered undesirable (Paeglis 1996, 86), which is around 1.6 % of the titles published, most of these were original writings. Thus, censorship had little effect on translations in that period.

This was followed by the first Soviet occupation (1940/41), which immediately imposed comprehensive Soviet style censorship at three levels. Ideologization and Russification ruled. Translation of Western literature came to a virtual halt.

Then, four years of German occupation came with a specific and chaotic censorship system which seems not to have found anything wrong with the translations. Possibly, this was determined by the wise choice of the translations. Nazi officials actually suggested dropping censorship of translations from German in 1943, yet Latvian Self-Administration could not agree on political, technical and linguistic issues (Unāms 1975, 175). The generally apolitical character of the translations published (mostly from German and Nordic languages) and the publishers' surviving memoirs seem to suggest a relatively free choice of titles and access to them. This is in line with Rundle's observations that translated literature in Italy and Germany was not restricted or repressed institutionally and that the fascist states were leaders in translation (Rundle 2011, 36–37).

Under the renewed Soviet occupation (1944/5–1990), the Latvian translation scene was carefully organized, monitored and directed to conform with the Soviet norm. The latter was, however, undergoing a certain evolution and occasional zigzags. While the Stalinist period meant a virtual isolation from Western culture and a total domination of Soviet Russian texts, Khrushchev's Thaw and Brezhnev's Stagnation period saw a certain opening, liberalization and admittance of Western works. However, it also meant a laborious, painstaking and finicky manipulation and rewriting by the censorship. The Communist party openly stated that translations should be reworked according to the party guidelines, and unnecessary passages could be freely deleted.

The whole translation process was strictly controlled with many foreign authors tabooed, others heavily scrutinized and purged of the "wrong" items, still others accepted with minor "corrections". The most widespread method was the deletion of

unwelcome passages (political ideas, sexual scenes, “moral deviations”, unmentionable personalities, references to Russians, etc.), occasional substitutions (inserting even the opposite ideas), the change of tenor, softening, highlighting, etc. Translated books were accompanied by editorial paratexts – introductions, afterwords, postscripts and footnotes, providing the Soviet reader with the “correct” understanding. Older, pre-Soviet period Latvian translations done by “wrong” translators were republished without mentioning the translator, and they were also brought up to the Soviet norm. The samples for Latvian text manipulation were sought in Moscow editions of the Russian translations. Censorship finally imploded at the end of the Soviet period before Latvia regained independence in 1991.

Thus, for two thirds of the 20th century Latvia lived under various regimes of externally imposed censorship. Despite the stringent control, occasional lapses of censorship occurred since the translators and occasionally also editors both collaborated and resisted the authorities.

References

- Apinis, Aleksejs. 2004. Latviešu grāmatniecība un cenzūra līdz 1918. gadam. L. Limane, A. Apinis (red.) *Cenzūra un cenzori latviešu grāmatniecībā: līdz 1918. gadam*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 11–54.
- Paeglis, Jānis. 1996. *Kas bija liegts pirmās republikas lasītājiem*. Rīga: Zinātne.
- Rudzītis, Helmars. 1997. *Manas dzīves dēkas*. Rīga: Zinātne.
- Rundle, Christopher. 2011. History through a Translation Perspective. In: A. Chalvin, A. Lange, D. Monticelli (eds.) *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 33–43.
- Veinberga, Sandra. 2018. Publicistikas attīstība līdz Latvijas valsts neatkarības iegūšanai (1918). *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. 23. Liepāja: LiePA, 154–173.

Latvijas reklāmas veidošanās starptautisko ietekmju kontekstā 20. gs. 20. un 30. gados

Gunta Ločmele

Latvijas Universitāte
gunta.locmele@lu.lv

Pieaugot preču ražošanai un konkurencei, 20. gs. sākumā palielinājusies reklāmas nozīme. Reklāma Latvijā attīstās strauji. Tā tiek publicēta galvenokārt populārajā presē. Tajā atrodamas valodas attīstības liecības, tai skaitā tādas, kas radušās dažādu valodu ietekmju rezultātā.

Referātā skatītas no 1927. līdz 1936. gadam Latvijas presē (žurnālā „Atpūta”, laikrakstos „Jaunākās Ziņas”, „Rīts”, „Brīvā Zeme”) publicētās reklāmas. Šajā periodā Latvijas presē atrodami raksti par reklāmas nozīmi. Rakstā „80.000 latu par pogu reklāmu” autors apgalvo, ka „sācies laikmets, kurā uzvar tas, kas prot visskaistāk, īpatnējāk un dažreiz pat skaļāk izdaudzināt savu mantu” (80.000 latu par pogu reklāmu 1936, 2).

Viens no agresīviem savas preces reklamētājiem ir zīmola „Peruin” ražotājs, kura reklāma ir dažādās kultūrās un valodās. Pirmā no „Peruin” precēm ir matu losjons, ko esot izgatavojis R. G. Peto Parīzē. Tas ieguvis zelta medaļu Parīzes (1905. gadā) un Briseles izstādē (1907. gadā), par ko liecina žetoni pie losjona pudelītēm. Tāpat eksistē žetons ar uzrakstu latviešu valodā par zelta medaļu vēl kādā Francijas izstādē Parīzē 1910. gadā. Uz žetona ir laboratorijas „Zenol” nosaukums un uzraksts „Zelta medaļa Parīzē par „Peruin””. Laboratorija ar šādu nosaukumu ir atradusies Rīgā un ražojusi matu losjonu, ziepes, krēmus u. c. kosmētiskus līdzekļus. Iespējams, ka tajā ražoti arī izstrādājumi ar nosaukumu „Peruin”. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā matu losjons „Peruin” iekarojis Krievijas tirgu, kur tas reklamēts ar nosaukumu „Peruin – Peto”. Sastopamas Krievijas presē publicētas „Peruin – Peto” reklāmas, kurām pievienots attēls, kas atrodams arī vācu presē Rēvelē publicētā cita „Peruin” izstrādājuma – „Peruin” ziepju – reklāmā 1927. gadā. Tas liecina, ka viens un tas pats ražotājs aktīvi reklamējis „Peruin” izstrādājumus dažādās vietās un valodās. Arī grāmatā „Sabiedriskais smalkums jeb pareizais tonis un modernā skaistuma kopšana” (1930, 18) rakstīts par „Parīzē un Florencē tik plaši pazīstamo „Peruin” krēmu”. Latviešu valodā publicētajās „Peruin” krēma reklāmās vērojam vācu valodas ietekme, kas ir šī laika latviešu valodas iezīme (sk. (1) piemēru).

- (1) *Neviena sieviete nebaidas vecuma, kamēr viņai iespējams uzglabāt savas sejas jaunu izskatu un jaunu, maigu, tīru, svaigu sejas ādu, katra sieviete var sasniegt vienīgi caur „PERUIN” krema lietošanu.* (Jaunākās Ziņas 1927, Nr. 194, 15)

(1) piemērā vērojama leksiskā interference – „uzglabāt” – no vācu „behalten”, kā arī gramatiskais kalks – „caur „PERUIN” krema lietošanu”, vācu – „durch die Verwendung von PERUIN Creme”.

Arī vēlākajās „Peruin” reklāmās vērojams tas pats „uzglabāt” lietojums (sk. (2) piemēru).

- (2) *Visiem cilvēkiem bez izņēmuma vajadzīgs jaunākais līdzeklis pret grumbām „Peruin”. Vieniem – lai atgrieztu jaunību, citiem – lai uzglabātu skaistumu un jaunību.* (Atpūta 1936, Nr. 597, 9).

Vārda „uzglabāt” lietojums nostiprinājies 20.–30. gadu reklāmas valodā, runājot par „dabīga daiļuma pilnu seju” un „jaunības neatvairāmo, dzidro spīgtumu” (sk. (3) piemēru).

- (3) *Tikai ne visas sievietes zina, ka šo viņas dārgāko mantu var uzglabāt pat līdz sirmam vecumam, ja seju rūpīgi kopj, lietojot P. Putniņa kosmētiskās laboratorijas izcilo Panacea krēmu...* (Rīts 1936, Nr. 356, 15)

Vācu valodas ietekme vērojama arī preču nosaukumu rakstībā:

- (4) *Gütermaņa šujamais zīds.* (Atpūta 1935, Nr. 577, 21)

Aizguvumi ienāk arī ar tulkojumiem, piem.:

Normaltubiņa – ‘aizguvums, saliktenis, kas izveidots no *die normale Tube*.’ (Atpūta 1936, Nr. 585, 12). Kaut arī šajā laikā reklāmu tekstu tulkojumi visumā ir diezgan brīvi, tajos vērojami kalki un burtiski pārcēlumi – piemēram, no vācu valodas tulkotā teikumā „Original-Hanau” mākslīgās kalnu saules, viena no vismodernākajiem tā laika aparātiem (Bormane et al. 2017, 115), reklāmā:

- (5) *Cilvēks atkal jūtas sveiks un vesels, iet ar prieku savā darbā, var labi gulēt un atspīgst kā miesīgi, tā garīgi.* (Atpūta 1935, Nr. 579, 12)

Konstrukcija *iet... savā darbā* ir burtisks pārcēlums no *geht... an sein Tagewerk*.

Otra spēcīgākā ietekme analizētajās reklāmās ir franču valodai un kultūrai, īpaši skaistumkopšanā, kā arī audumu ražošanā, kuru reklāmā Parīzi min kā modes centru, no kurienes to pārņem pārējā pasaule (Atpūta 1936, Nr. 592, 25). Latvijas presē vērojama gan zīmolu ienākšana no franču kultūras, gan franciska skanējuma piešķiršana vietējiem zīmoliem, gan arī vietējo ražojumu cildināšana, izceļot to pārākumu pār franču izstrādājumiem. No franču kultūras ir ienācis zīmols „D’HORTYS”, sastopams arī transkribētā formā „DORTIS”:

- (6) *Tamdēļ, ka Samta pūderi gatavo pēc slavenās franču D’Hortys (Dortis) receptes. Tā tūkstoškārt pārbaudīta – visā pasaulē.* (Brīvā Zeme 1935, Nr. 247)

Franču smaržu un kosmētikas zīmolu D’Hortys 1917. gadā izveidojis Makss Heidelbergss (*Max Heidelberg*) pilsētā Neiļī pie Sēnas (Perfume Intelligence 2022). Latvijā tirgo gan importētus D’Hortys izstrādājumus (sk. (7) piemēru), gan arī ražo laboratorijā „Ambroko” pēc Parīzes parfimēra Morisa Blanšē (*Maurice Blanchet* (1890–1953)) receptes (Memoriālo muzeju apvienība 2022). Laboratorija ar Dortis ražojumiem piedalījies I. Latvijas drogistu kongresa izstādē (Latvijas Drogists 1928, Nr. 5–6). D’Hortys izstrādājumu reklāmā lietots arī vārds *rūža* kā vaigu krāsas apzīmējums (sk. (8) piemēru).

- (7) *EXTASE un MON AMI... Divas izcilas D’HORTYS smaršas... Katra no viņām sastāv vismaz no 18 komponentiem (cik īsti un kādām – to mēs nezīnām: tas ir šo smaršu franču autoru noslēpums).* (Rīts 1936, Nr. 356, 19)

D'Hortys izstrādājumu nosaukumi reklāmās parādās gan franču valodā (*pūderiem EXTASE* (Rīts 1936, Nr. 356, 19)), gan tiek adaptēti latviešu auditorijai (*Pūders EKSTAZE* (Jaunākās Ziņas 1936, Nr. 99)).

- (8) *D'HORTYS parfimi – gan atsevišķi, gan kopā ar D'HORTYS izcilajiem kosmētikas izstrādājumiem – pūderiem, EXTASE vai MON AMI, lūpu zīmuļiem, rūžām etc – greznos dāvanu saiņojumos dabūjami katrā drogu veikalā un aptiekā.* (Rīts 1936, Nr. 356, 19)

Speciālistu slengā sastopams arī lietvārda *rūža* franču ekvivalents *rouge*, kā šajā intervijā, ko sniegusi kosmētiķe Elza Pērkone:

- (9) *Protams, bāli vaigi nekad nav patikuši un laikam arī nepatiks. Tādēļ tur izpalīdzas ar „rouge”, kas dabūjams 7 niansēs, bet ļoti rūpīgi izmeklējams, lai izskatītos dabīgs.* (Sievietes būsīm skaistas, jo skaistums viens un viss! 1934)

Vietējiem izstrādājumiem tiek doti franču nosaukumi, tā padarot tos pievilcīgākus pircējam, piem., Morisa Feitelberga laboratorijas „Helga” ražojumiem:

- (10) *Morisa Feitelberga odekoloni un smaržas. LE JOUR, LA NUIT, CHARMEUSE, MASCOTTE, PARADĪZES PUTNS. Ievērojiet firmas marku – ērglis.* (Rīts 1936, Nr. 356, 15)

Dažkārt vietējiem zīmoliem tiek veidots francisks skanējums, piem., Parīzē, Vīnē un Berlīnē kosmētiķes arodu apguvušās Elzas Pērkones izstrādājumiem, kuru zīmols ir veidots no īpašnieces vārda un uzvārda pirmajiem burtiem, piešķirta franciska rakstība:

- (11) *ELPĒ pūderi, ELPĒ sejas piens, ELPĒ preparāti.* (Atpūta 1935, Nr. 578, 21)

Tā kosmētikai tiek pievienota īpaša vērtība – franciskums. Taču sastopamas arī reklāmas, kurās zīmols tiek transkribēts latviski (sk. (12) piemēru)

- (12) *Skropstu un uzacu kopšanas krēms „Elpē”.* (Atpūta 1935, Nr. 581, 14)

Trešā – krietni mazāka – ietekme analizētajā materiālā ir angļu kultūrai. No Anglijas kultūrvides Latvijā, piem., pārcelts zirgu rikšošanas un auļošanas sacensību nosaukums – *1. Latvijas rikšošanas „Derbi”* (Jaunākās Ziņas 1934, Nr. 208, 8).

Tomēr ir reklāmas, kurās, kā vērtība, tiek uzsvērts latviskums, vai nu pievienojot tekstam modernu tautumeitu attēlus (A. Tomberga parfimērijas fabrikas izstrādājumu reklāmā (Atpūta 1935, Nr. 581, 23)), vai arī pasvītrotot uzņēmuma īpašnieku latvisko izcelsmi (sk. (13) piemēru).

- (13) *Kārlis Jākobsons, optiķis. Latvieša uzņēmums.* (Atpūta 1936, Nr. 594, 7)

Kopumā reklāmas valodai leksiskajā līmenī raksturīga nenostabilizējusies zīmolu rakstība ar tendenci tos adaptēt. Reklāma ir kā avots jaunu terminu ienākšanai valodā, daudz tiek izmantoti salikteņi. Tās valodā vērojama tēlainība, krāšņi salīdzinājumi, reklāmai kopumā raksturīga hiperbolizācija.

Starp ārpuslingvistiskajiem līdzekļiem minami žurnālā „Atpūta” publicētajās reklāmās vērojamie pirmie mēģinājumi veidot teksta saspēli ar krāsu. Lielāku uzņēmumu reklāma mēdz būt veidota kā mākslas darbs – A. Tomberga Parfimērijas fabrikas ražoto pūderu reklāmā minēts arī tās mākslinieks F. Kļaviņš (Atpūta 1935, Nr. 580, 23).

Literatūra

- Bormane, Anita et al. 2017. *Skaists bij' tas laiks... Latvijas dzīves ainas 20. gs. 20.–30. gados*. Rīga: „Latvijas Mediji”.
- Memoriālo muzeju apvienība. 2022. *Skapīti ar atvilktnīti*. Pieejams: <https://memorialiemuzeji.lv/stories/skapiti-ar-atvilktniti/> (sk. 15.04.2022).
- Apsītis, Aleksandrs. 1930. *Sabiedriskais smalkums, jeb, pareizais tonis un modernā skaistuma kopšana / Aleksandra Apsīša ilustrācijas*. Rīga: Gaisma.
- Perfume Intelligence. 2022. *Perfume Intelligence: The Encyclopaedia of Perfume*. Pieejams: <https://www.perfumeintelligence.co.uk/library/perfume/d/d5/d5p1.htm> (sk. 15.04.2022).
- Sievietes būs skaistas, jo skaistums viens un viss! 1934. *Pasaules Pasts*, Nr. 8, 18.02., 15. 80.000 latu par pogu reklāmu. 1936. *Rīts*, Nr. 327, 26.11., 2.

PANDĒMIJAS, EPIDĒMIJAS UN STIHISKĀS NELAIMES ĀZIJAS UN TUVO AUSTRUMU KULTŪRVIDĒ

Ekokritika Ķīnas mazākumtautību literatūrā

Aleksandrs Simons

*Pekinas Valodu un kultūru universitāte
aleksandrssimons@gmail.com*

Laikā no 20. gs. beigām līdz mūsdienām pasaules ekonomikas un ražošanas attīstība, kā arī palielinātais pieprasījums pēc dabas resursiem un pārapdzīvotība ir radījusi neatgriezenisku kaitējumu dzīvajai dabai, tai skaitā arī cilvēkiem. Kā rezultātā relatīvi īsā laika periodā pasaulē, tostarp arī Ķīnā, ir vērojamas tādas laikapstākļu anomālijas kā plūdi, netipiskas temperatūras svārstības, smilšu vētras, pārtuksnešošanās, kā arī augu un dzīvnieku sugu izzušana.

Ekokritika Ķīnas mazākumtautību literatūrā ir svarīga, jo apraksta Ķīnas ģeogrāfiskās un biotiskās atšķirības, kā arī izteiktākās vides problēmas, kas raksturīgas noteiktajam reģionam no mazākumtautību perspektīvas.

Referāta mērķis ir izpētīt ekokritiku Ķīnas mazākumtautību literatūrā no trim dažādām perspektīvām:

- 1) cilvēka vardarbības pret dabu;
- 2) cilvēka vardarbības pret cilvēku;
- 3) dabas vardarbības pret cilvēku.

Karena Tornbera uzskata, ka pastāv divu veidu ekokritikas perspektīvas: antropocentriskā, kas uzsver cilvēka, īpaši mazākumtautību, sociālās problēmas vides aspektā un ekocentriskā – vērtību radīšana –, kā arī bioloģisko, psiholoģisko un morālo attiecību nozīme starp cilvēku un dabu (Thornber 2012, 21).

1. Cilvēka vardarbība pret dabu

Ir svarīgi pieminēt, ka katras mazākumtautības literārajā tradīcijā būtiska loma ir ģeogrāfiskajai atrašanās vietai – tās unikālajiem dabas apstākļiem, florai un faunai, pieejamajiem dabas resursiem, kā arī, piemērojoties šiem dzīves apstākļiem, savas identitātes un kultūras veidošana, kas ir šo literāro darbu pamatā (Wang 2011, 13).

Mandžūru mazākumtautības autori Je Guancjiņa (叶广岑) un Hu Donglin (胡东林) no Ķīnas ziemeļrietumiem savos īsprozas darbos kritizē cilvēka, ekonomikas attīstības un industrializācijas kaitīgo ietekmi uz dzīvo dabu iekšzemes mērogā (kalnu reģionos), kā arī nežēlību pret dzīvniekiem un nelegālās malumedniecības izraisītās sekas.

„Tikumīgā Skaistule jau ir veca. Viņa nekustīgi guļ stūrī un nav ēdusi un dzērusi vairāk nekā četras dienas. Cilvēki no sākuma lāceni ilgu laiku baroja, viņa vairs nav spējīga gulēt ziemas miegu.” (Guangqin 2017, 121)

Bieži vien autore arī kritizē likumdošanas nepilnības valsts limenī attiecībā pret dažādām dzīvnieku sugām. „Ķīnas Centrālā televīzija varbūt ir atmaskojusi tos, kuri medi Ziemeļķīnas tīģerus, bet neviens nav izteicis rājienu tiem, kuri nogalina lāčus tikai dēļ to žultspūšļiem.” (Guangqin 2017, 129)

Cilvēka vardarbība pret dabu arī ir redzama mongoļu rakstnieka Guo Sjebo darbā „Dēmonu tuksnesis” (恶鬼的沙漠) un „Smilšu vilks” (沙狼), kur tiek kritizēta pagājušā gadsimta 60. gadu maoisma kampaņā jaunieviestā agrikultūras prakse, kas iznīcināja stepes augšējo auglīgo slāni, tādējādi izraisot pārtuksnešošanos, smilšu vētras un dzīvnieku sugu (vilku) izzušanu (Shapiro 2013, 141).

2. Cilvēku vardarbība pret cilvēku

Je Guancjiņa darbā „Lietus: Hirosimas stāsts” dokumentēta 1945. gada Hirosimas kodolsprādziena izdzīvojušo pieredze, kā arī negatīvas fiziskās un psiholoģiskās sekas uz cilvēkiem vairākās paaudzēs. Tās ir – leikēmija, pēctraumatiskā stresa sindroms, kaulu un vairogdziedzera vēzis u. c. (Walker et al. 1989, 93).

Mandžūru rakstnieka Li Huijina (李辉英) darbā „Vaņbaošaņ incidents” dokumentēts vēsturisks notikums, kad izveidojās etniskas nesaskaņas starp ķīniešu zemes īpašniekiem un bēgļiem no Japānas kolonizētās Korejas, kas noveda līdz asinsizlīšanai, jo tika izjaukts iepriekšējais sociālais un ekoloģiskais līdzsvars pārāk mazās zemes ekoloģiskās kapacitātes dēļ (Piao 2018, 854).

3. Dabas vardarbība pret cilvēku

Dabas vardarbību pret cilvēku var izraisīt gan no cilvēka darbības neatkarīgas sekas, gan ļaunprātīgas darbības pret vidi. Pēc 2008. gada 12. maija 7,9 balles smagās zemestrīces Sičuaņā (汶川大地震) gāja bojā liela daļa no skaitliski mazās cjanu tautības. Tādi cjanu dzejnieki un esejisti kā Cjanren Liu (羌人六), Jan Dzi (羊子) un Leidzi (雷子) savos darbos aicina uz kultūras atdzimšanu dabas katastrofu un strauju sociālo izmaiņu laikmetā. Taču daudzas dzejas rindas arī parāda zemestrīces postījumus un traģēdijas atstātās psiholoģiskās sekas ilgtermiņā pēc ģimenes locekļu, draugu un tā jau skaitliski mazās tautas daļas zaudējuma. „Manas asaras jau ir izžuvušas, nepārtraukti atceroties, pēc viņu aiziešanas katra diena ir mirušo piemiņas diena...” (Danzeng, Bai Gengsheng 2014, 374). Autori arī izsaka bažas ne tikai par savas tautas nākotni, netieši izpaužot satraukumu par savas kultūras identitāti ilgtermiņā, piem., pēc migrācijas uz pilsētu, bet arī bailes par nākotnes dabas katastrofām.

Tibetiešu autora Alai darbs „Jau sen aizmirstais mežs” ir unikāls ar to, ka tiek aprakstīta dabas atbībe pēc tam, kad vairāku gadu gaitā pēc meža nelegālas izciršanas izceļas savvaļas ugunsgrēki, stipri vēji, kurus mežs vairs nevar aizsegt, plūdi, šļūdoņi un sniega vētras, kas noposta cilvēku apdzīvoto ciematu un turpina izplatīties arī tālāk. „Cilvēce ir nepiedodami grēkojusi, tādēļ tai ir jāsaņem debesu sods.” (Alai 2005)

Šajā darbā arī var saskatīt tibetiešu budisma karmas jēdzienu, kas ir attiecīgais rezultāts noteiktai darbībai (gan labai, gan sliktai). Šajā gadījumā tās bija kosmiska līmeņa karmiskās sekas, no kurām cieta vesela kopiena (Irons 2008, 276–277).

Savukārt no ekokritikas perspektīvas autors parādīja visas iespējamās negatīvās sekas, kuras var izraisīt negatīvu ķēdes reakciju, ja tiek iznīcināta daļa no ekosistēmas.

Literatūra

- Alai. 2005. *Tālais avots* (Yaoyuan de wenquan). Kunmina: Sichuan Minzu Chubanshe. Pieejams: <https://www.99csw.com/book/9392/334917.htm> (sk. 01.02.2022).
- Irons, Edward. 2008. *Encyclopedia of Buddhism*. New York: An Imprint of Infobase Publishing.
- Ye, Guangqin. 2017. *Mountain Stories*. Scarborough: Valley Press.
- Piao, Yuming. 2018. From Rice to Apple-pear Style: an Ecocritical Approach to China's Korean Ethnic Minority Literature'. *Comparative Literature Studies*, 55, 4. <https://doi.org/10.5325/complitstudies.55.4.0851>
- Shapiro, Judith. 2012. *China's Environmental Challenges*. Cambridge: Polity Press.
- Tenzin, Bai Gengsheng (red.). 2017. Ķīnas mazākumtautību literatūras antoloģija jaunajā ērā – cjanu krājums (*Xinshiqi Zhongguo shaoshuminzu wenxue zuopin xuanji qiangjiuan.*). Pekina: Writers' Publishnig house.
- Thornber, Karen. 2012. *Ecoambiguity: Environmental Crises and East Asian Literatures*. Michigan: Michigan University Press. <https://10.2458/v24i1.21071>
- Walker, Richard et al. 1989. *Medical Consequences of Nuclear Warfare*. Washington: US Government Printing Office.
- Wang, Jing. 2011. *Man and Nature: the Survey of Contemporary Ecological Literature in Minority Nationalities*. Beijing: China Social Sciences Press.

Tengrisma motīvi turku mitoloģijā

Elīna Strode

Latvijas Universitāte

strode.elina@gmail.com

Mitoloģija un reliģija allaž bijušas savstarpēji saistītas. Katra no tām tiek uztverta kā patstāvīga garīgās dzīves joma. Reliģija galvenokārt izpaužas kā dievu pielūgšana, toties mitoloģijā stāstīts par dievu un varoņu dzīvi.

Vairāki tengrisma motīvi ir sastopami turku mitoloģijā, piem., pasaules uzbūve, dievības, simboli un rituāli, tāpēc rodas jautājums, kas sākotnēji ir bijis – tengrisma vai turku tautas mitoloģija? Varbūt tengrisms ir tā pati turku mitoloģija? Varbūt tieši tengrisms ir pārņēmis turku mitoloģijas dievības, rituālus un simbolus? Lai izvērstu pētījumu, sākotnēji nepieciešams analizēt tengrisma un mitoloģijas nozīmi, kā arī to kopīgās un atšķirīgās iezīmes.

Kādreiz tengrisms ir bijis visu Vidusāzijas turku un mongoļu ticība. Tā balstīta uz debesu dievu Tengri un ietver animismu, šamanismu un senču kultu. Tengrisma galvenā dievība ir debesu Dievs jeb debesu gars – dēvēts par Tengri. Pirmie rakstiskie avoti, kur minēts Tengri (vēl kā „turku dievs”), ir 8. gs. tapuši uzraksti uz Orkhona akmens. Saskaņā ar Orkhona akmens uzrakstiem debesu dievs Tengri spēlēja lielu lomu cilts kagāna izvēlē (Kellner-Heinkele 1993, 249). Tengri daudzkārt minēts 1240. gadā sarakstītajā Mongoļu slepenajā vēsturē. Līdz ar islāma ienākšu un pieņemšanu tengrisms samazina savu nozīmi, šobrīd šīs ticības pārstāvji meklējami Kirgizstānā.

Tengri ir visuma un dabas aprites līdzsvara radītājs un sargātājs. Reliģijas filozofija balstīta uz dzīvošanu harmonijā ar visu dabisko pasauli. Galvenās dievības, dabas gari un senči nodrošina visas vajadzības un aizsargā visus cilvēkus. Dzīvojot taisnīgu un cieņpilnu dzīvi, cilvēks saglabā līdzsvaru pasaulēs un piedzīvo labklājību un panākumus savā dzīvē.

Kā vairums dabas reliģiju, arī tengrisma ir triju pasaulu visums, kas savienots savā starpā ar Pasaules koku. Starp Pasaules koku atrodas augšējā un apakšējā pasaule. Katrai no šīm pasaulēm ir septiņi līmeņi (dažkārt apakšējai pasaulei ir deviņi, bet debesīm – septiņpadsmit), un katrā no šīm pasaulēm dzīvo pārpasaulīgas būtnes (Stewart 1997). Pazemes pasaule ir Erlikhana valstība un viņš ir debesu dieva Tengri dēls. Apakšējā pasaulē mītošo dvēseļu atdzimšana ir viņa pārziņā. Ja dvēsele vēl pirms miesas nāves nonāca apakšējā pasaulē – galvenokārt slimības dēļ – tad šamanis sarunās ar Erlikhanu varēja šo dvēseli atvest atpakaļ (Çoruhlu 2019, 120–121). Augšējā pasaule ir Ilgena valstība, viņš arī ir debesu dieva Tengri dēls.

Turku mitoloģija ietver sevī tengrisma un šamanisma tradīcijas, kā arī visus kultūras un sociālos priekšmetus, kas raksturīgi nomadu tautām. Aplūkojot šamanismu turku mitoloģijas skatījumā, tas tiek dēvēts par pārliecību un reliģisko praksi, kas ir radusies turku apdzīvotajos reģionos. Šo reliģisko praksi izpildītajus parasti dēvēja par šamani vai „kami”. Pēc zinātnieku domām, šamanisms nav

tīra reliģija (kā piem., kristietība vai islāms), tas drīzāk ir komunikācijas veids starp cilvēku un Dievu. Turku mitoloģijā šī pārliecība ir pazīstama kā „kamcilik” (Ögel 1998, 30). Līdz pat mūsdienām ir saglabājušies vairāki eposi un leģendas, kas vēsta par senajiem rituāliem, tradīcijām, piem., eposā „Mana Vectēva Korkudu grāmata” ar 12 teikām dziesminieks – Korkuda tēvs – iemieso šamaņa tēlu. Viņš ir ne tikai gudrs un spēj dot padomus valdniekiem, bet apdzied dziesminiekus.

Teiku sižetu un motīvu aizsākumi meklējami senatnē, turku mitoloģijas arhaiskākajos slāņos. Turku mitoloģijā ir ļoti daudz līdzību ar mongoļu mitoloģiju. Abas radušās protosinkrētiskās Tibetas budistu un nacionālistiskajā mitoloģijā. Jāmin, kā turki, būdami nomadu tauta, jaunās apmetnes vietās pieņēma vietējas kultūras tradīcijas, tai skaitā vietējos mītos. Vēlākajos gados, turku migrācijas laikos, kad nomadu tautas izpletās Centrālāzijā, daži turku mīti asimilēja arī islāma kultūras simbolus, tāpēc līdz pat mūsdienām vēl ir iespēja dažos mītos atrast islāma simbolus (Lait 1996, 26).

Tāpat kā daudzās citās pasaules mitoloģijās arī turku mitoloģijas mītos atrodamas vairākas atsauces par triju pasaulu kosmogoniju. Augšējā pasaule tiek dēvēta par Učmagu, bet pazemes – par Tamagu. Senākie mīti par triju pasaulu kosmogoniju ir meklējami šumeru mitoloģijā. Līdzības starp abām mitoloģijām var meklēt arī dievību grupējumā. Gan turku, gan šumeru mitoloģijā, izņemot dažus dižos dievus, ir arī citi dievi, kuru nozīme samazinās atkarībā no viņu funkcijām (Çoruhlu 2019, 53). Tāpat kā tengrismā arī turku mitoloģijā ir vairākas dievības, kas balstās uz debesu dievu. Jāmin, ka mitoloģijas pētnieki šo galveno debesu dievu sauc par debesu dievu, tam nav piedāvāts kāds konkrēts personvārds, kā, piem., materiālos par tengrismu. Debesu dieva viena no zīmēm ir krāsas – balta un zila. Turku mitoloģijas pētnieki, pētot debesu dievu, atsauces uz 8. gs. Orkhona akmens uzrakstiem, tāpat kā tengrisma pētnieki, piem., Jašars Čoruhlu (Çoruhlu 2019, 57). Svarīgas bijušas arī citas dievības, kas tika pielūgtas, piem., Umaja, Ilgens, Erlikhans u. c. Šīs dievības parādās arī tengrismā.

Lai gan tengrismā un turku mitoloģijā ir atrodamas vairākas līdzības – dievības, rituāli un simboli –, reliģija un mitoloģija pilda atšķirīgas funkcijas. Turku mitoloģijā un saglabājušies eposi vēsta par tā laika rituāliem, tradīcijām, pārliecību, uzskatiem, kas ļauj pētīt un izprast tā laika cilvēka redzējumu par pienākumiem, godu, naidu, mīlestību, nodevību. Tengrisms vairāk pilda reliģisku funkciju, ar šīs reliģijas palīdzību tiek stiprināta kagana vara.

Tomēr visas turku mitoloģijas teorētiskās problēmas vēl nav atrisinātas, jo tā nav pētīta kā ēģiptiešu, grieķu, ķīniešu un šumeru. 19. un 20. gadsimta lauka pētījuma materiāli sniedz iespēju kaut nedaudz rekonstruēt turku mitoloģijas sistēmu un noteikt tās nozīmi un vietu civilizācijā, un tās attīstības vēsturē (Bayat 2007, 333).

Pēc vēstures avotiem un lauka pētījumiem turku mitoloģijas sistēmu var iedalīt divās grupās:

- 1) pasaules uzbūves modelis, dvēseļu hierarhija, kulta valdītājs, demonoloģija un mitoloģiskā mātes projekcija;
- 2) debesu reliģiskā mitoloģiskā sistēma, astrāls kulta, senču kulta un civilizētā heroisma funkcija.

Literatūra

- Bayat Fuzuli. 2017. *Türk mitolojik sistemi. Ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi*. Istanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Çoruhlu, Yasar. 2019. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, 53–57, 120–121. Istanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Laut, Jens Peter. 1996. *Vielfalt türkischer Religionen* Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, 26. <https://d-nb.info/1119080983/34>
- Kellner-Heinkele Barbara. 1993. *Altaica Berolinensia: The Concept of Sovereignty in the Altaic World*, 249. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ögel, Bahhedin. 1998. *Türk Mitolojisi I*, 30. Ankara: Turk Tarih Kurumu Yayinlari.
- Stewart. J. 1997. *Mongolian Shamanism*. Ulaanbaatar, Mongolia: Golomt Center for Shamanist Studies. http://members.tripod.com/Mongolian_Page/shaman.txt

Šausmu un baiļu fenomens: vīrusa pandēmijas terorizējošā iedaba

Māris Kūlis

Latvijas Universitāte, Filozofijas un socioloģijas institūts

maris.kulis@lu.lv

Reakcija uz Covid-19 uzliesmojumu Tuvajos Austrumos un Ziemeļāfrikā bijusi ļoti daudzveidīga. Vienā galā ir mērenas politiskās grupas, kas sevi dēvē par musulmaņu demokrātiskajiem spēkiem un pat ir spējušas iesaistīties valdību darbā (piem., Tunisijā). Otrā galā ir ekstrēmistu džihādistu kustības, piem., Al Kāida un Islāma valsts. Var runāt par politiskām kustībām kā Turcijā, kas savieno islāmismu ar sekulārismu un rietumnieciskumu, vai tādām, kurās valda šariata likumi (Saūda Arābijā). Dažas mērenās islāmistu partijas sadarbojušās ar valdībām, bet garīdznieki nereti atsaukušies uz sazvērēstības teorijām. Citi diskutējuši par to, vai slimības uzliesmojums nav dievišķs sods neticīgajiem.

Jau 2020. gada sākumā dažādas puses nekavējās piesaukt Dieva sodu un viena otru nomelnot. Musulmaņu brālība Ēģiptē apgalvoja, ka vīruss ir dievišķs sods militārajam režimam. Saūda Arābija tūlīt apsūdzēja šītu Irānu Persijas liča inficēšanā un izolēja šītu iedzīvotājus Katifas provinces austrumos. Tā, piem., Sīrijā kāds HTS komandieris nosauca vīrusu par „īslaicīgu epidēmiju”, kas salīdzinājumā ar šītiem ir necīga, jo šīti „ir sabojājuši cilvēku reliģiju un viņu zemes dzīvi”. Tādas prominentas iestādes kā Azhara Universitātes kāds garīdznieks rakstījis, ka vīrusa uzliesmojums ir sācies „pēc tam, kad Ķīna izolēja vairāk nekā 5 miljonus uiguru musulmaņu”. Līdzīgi runājuši arī Islāma valsts, sakot, ka „daudzi musulmaņi steidzās apstiprināt, ka šī epidēmija ir Visvarenā Dieva sods” par Ķīnas plašo vardarbību pret uiguru iedzīvotājiem. Sīrijā organizācijas HTS pārstāvji paziņojuši, ka vīrusu ir sūtījis Dievs, lai nogalinātu neticīgos, kuri „izlej musulmaņu asinis visā pasaulē”. Kāds HTS līderis ieteicis sekotājiem „atturēties no pulcēšanās un izvairīties no rokasspiedieniem” un „palikt savā vietā”, lai ierobežotu epidēmiju (Hanna 2020; Johnson 2020).

Tuvāk aplūkosim „īstu teroristu” organizācijas Al Kāidu un Islāma valsti.

Al Kāida reaģēja jau 2020. gada martā, izplatot paziņojumu arābu un angļu valodā „The Way Forward”, kur rakstīja: „Pirms šīs lielās katastrofas musulmaņu valstīs jau bija plaši izplatījušies neķītrība un morālā korupcija.” Tālāk ziņojumā izvērst, ka problēmas pamatā ir reliģiskie apsvērumi, piem., netikums, nepietiekami lūgšanu, ASV svētās zemes piegānīšana utt. „Mums ir jāseko sevī un jāpārdomā savi darbi, lai mēs varētu atbrīvoties no grēkiem. Mums šī nelaime ir jāpārvērš par iemeslu, lai saliedētu savas rindas, izrādītu žēlsirdību vājajiem, izbeigtu netaisnību visās tās izpausmēs, piešķirtu likumīgajiem viņu tiesības, pilnībā uzticoties Dievam.”

Kovids esot „Dieva dāvāta iespēja pārdomāt gudrību, kas apslēpta vāja iebrucēja nodarītajā postā.” Turpinājumā: „Jūsu valdības un armijas ir bezpalīdzīgas, pilnīgi

apjukušas šīs vājas būtnes priekšā. Radītājs ir atklājis jūsu materiālā spēka trauslumu un neaizsargātību. Tieši tehnoloģiskā attīstība un globalizācija, ar ko cilvēks bija ārkārtīgi lepns, ir kļuvusi par viņa bojāeju.” Tā ir diagnoze, kurai lielā mērā var piekrist. Al Kāida vadība secināja: „Neatkarīgi no tā, vai mums tas patīk vai ne, patiesība ir tāda, ka šī pandēmija ir Pasaules Kunga sods par netaisnību un apspiešanu, ko pret musulmaņiem un cilvēci kopumā ir pastrādājušas jūsu ievēlētās valdības.”

Jāpievērš uzmanība niansei, ka ziņojumā Al Kāida piedāvā konkrētus (pat praktiskus) risinājumus. Uzrunas autori nosauc islāmu par „uz higiēnu orientētu” reliģiju. Vēstījumā citēti Korāna panti, kuros minēts, cik svarīga ir tīrība, sejas aizsegšana klepus laikā un pašattīrīšanās vīrusu epidēmijas laikā: „Rietumu sabiedrībām ir jāizpēta, kā islāms pirms vairāk nekā tūkstoš četrsimt gadiem nāca ar profilakses līdzekļiem, lai cīnītos ar vīrusu slimību izplatīšanos.” (Al Qaeda 2020)

Islāma valsts vēstījumā parādās nianse, kas sabalsojas abu organizāciju pārvaldes, militārās un sabiedrības vadības praksē. Pirmo koronavīrusa gadījumu Irākas amatpersonas apstiprināja jau 2020. gada 24. februārī cilvēkam, kurš bija ceļojis uz Irānu, un Islāma valsts nekavējoties apsūdzējusi šītos sērgas izplatīšanā. Turklāt tika secināts, ka slimības uzliesmojums ir „zīme”, ka šītiem jāatsakās no politeisma.

Vīrusam izplatoties Eiropā, visai drīz Islāma valsts koriģēja savu vēstījumu un nosauca slimību par „sāpīgu mocību” visām „krustnešu tautām”. Laikrakstā „al-Naba” (2020a, 12) grupējums publicēja infografiku, kurā uzsvars tika likts uz pakļaušanos Dievam. Jau nākamajā laikraksta izdevumā (al-Naba 2020b, 3) tika publicēts raksts „Krustnešu baisākais murgs”. Īsi pārstāstot rakstā pausto: pandēmija ir Dieva sods visai radībai, kas galvenokārt skārusi elku pielūdzējus; krustneši ir pilnībā aizņēmti ar drošību savās zemēs un cer uz žēlastību; musulmaņiem nevajadzētu žēlot neticīgos un atkritējus, bet izmantot iespēju, lai turpinātu darbu; Dievam tīkamākā paklausības forma esot džihāds, un tieši tas novērš Dieva mokas un dusmas – tātad, lai pasargātos no sērgas, esot jāpievēršas džihādam.

Te jāvērs uzmanība uz dažiem aspektiem. Vispirms, visai drīz parādījās spekulācijas, ka pandēmijas apstākļi varētu būt labs brīdis uzbrukumiem. Tomēr nekas grandiozs nav sekojis. Ir vērts apdomāt terorisma būtību, ņemot vērā resursu ekonomiku informatīvajā telpā. Terorisms lielā mērā ir mediju fenomens un tādējādi ir tieši atkarīgs no mediju atsaucības.

Vērts pievērst uzmanību bailu fenomenam. Tieši tas raksturo ne tikai terorismu, bet visu koronavīrusa krīzi. Islāma valsts savā rakstā vēstījusi, ka lielākās mokas piemēklējušas elkdievjus, visus Rietumu pasaules iedzīvotājus: „[...] jo bailes no epidēmijas viņu vidū ir nodarījušas vairāk nekā pati epidēmija, jo viņu mājokļi ir slēgti, tirgi un darbības apturētas, un daudzi no viņiem ir iesprostoti savās mājās. Viņi ir nonākuši uz lielas ekonomiskās katastrofas sliekšņa. Mēs lūdzam Dievu vairok viņu mokas un glābt ticīgos no visa tā.” (al-Naba 2020b, 3) Šis apsvēruma ir ļoti trāpīgs un nozīmīgs.

Terorisms saduras ar divām lielām un pat pašsaprotamām, taču terorisma izpētē nepietiekami eksplīcētām tēmām. Tas nevēršas pret konkrētiem ķermeņiem, bet gan pret vidi – tas tiecas ne tikai sagandēt apdzīvojamo vidi kā materiālo vidi, bet arī tā

saucamo garīgo vidi, kas ietver gan individuāli psiholoģiska, gan sabiedriska mēroga noskaņojumu, drošības izjūtu. Tieši tāpēc ierastā terorisma pētniecība bieži mēdz būt neauglīga – tā terorismu aplūko kā militāru darbību, pazaudējot tā unikālo izpausmes veidu, proti, šausmu stāvokļa izjūtas veidošanu un uzturēšanu. Cilvēciskās jēgas pasaule, nozīmju horizonti ir ne mazāk svarīgi.

Terorisma pētniecībā ir ejams vēl cits ceļš, ko raksturotu pievēršanās fenomenoloģijas un hermeneitikas idejām. Tādējādi var paplašināt skatījumu, iekļaujot vienā perspektīvā gan pandēmiju un vīrusu, gan terorismu, gan citas šausmas radošas lietas un darbus. Fenomenoloģijas un hermeneitikas ieviešana terorisma pētniecībā nozīmē konceptuālu pārvirzi, kurā jāatgriežas pie terorisma pamatelementa – terora.

Terora un terorisma temats ir nolasāms Covid-19 globālās pandēmijas izvērsumā. Vīrusa uzliesmojuma spēks rodams nevis tā tiešajā iedarbīgumā, bet gan nesaprotamībā. Covid-19 nav drauds cilvēces pastāvēšanai, un tā iedarbīguma skaidrojums jāmeklē baiļu un šausmu pāri. Bailes šeit saprotamas kā kaut kas objektīvs, konkrēts, gluži kā bailes no tumsas, zirnekļiem, nodokļu inspektoriem vai recenzentiem. Savukārt šausmas ir kaut kas dziļāks, abstraktāks – gluži kā nāves šausmas. Vīruss Covid-19 ir nāves metafora, kas nāves šausmu izjūtu padara konkrētu, redzamu, identificējamu un saprotamu.

Var pievienoties filozofam Polam Viriljo, kurš šos laikus izteica ar divām tendencēm: baiļu pārvaldību un pastāvīgi pieaugošu ātrumu (Virilio 2012). Pretstatā bailēm nāves šausmas pārkārto vērtības. Šo pretstatu ilustrē terorisms. Žans Bodrijārs, komentējot 11. septembra teroraktu, sprieda, ka terorisms ir klaja blēdība (Baudrillard 2002, 16). Tas pārkāpj pašus fundamentālākos spēles noteikumus, jo noraida sistēmu, kurā nāve ir atcelta kā nepieļaujama. Pārvēršot savu nāvi par absolūtu ieroci, islāmistu pašnāvnieki sajauc kārtis. Tieši to pašu dara vīruss.

Kopumā domāšanas ceļš no terorisma pētniecības līdz pandēmijai un baiļu un šausmu stāvoklim atspoguļo fenomenoloģiskās pieejas ideju – vidi var aplūkot kā jēgas caurstrāvotu, nevis materiāli bioloģisku kopumu. Tādā nozīmē pētniecībai paveras daudzveidīga jēgas vienību plejāde, kas prasa nopietnu izvērtējumu, lai spētu saprast mūsdienu aktualitātes – gan pandēmiju, gan klimata pārmaiņas, gan terorismu, gan citas vides garīgās un materiālās apkārtnes problēmas.

Terorisms un Covid-19 pandēmija, ja tos aplūko no fenomenoloģijas un hermeneitikas skatupunkta, ir ļoti līdzīgas parādības. Tās skaidro sabiedriskās izturēšanās veidus, no kuru interpretācijas ir atkarīgi gan vispārīgi ētiski lēmumi par savstarpējo izturēšanos un uzticību, gan sabiedriski politiski lēmumi par konkrētiem pasākumiem.

Literatūra

Al Qaeda. 2020. *The Way Forward: A World of Advice on the Coronavirus Pandemic*.

al-Naba. 2020a. Nr. 225.

al-Naba. 2020b. Nr. 226.

Baudrillard, Jean. 2002. *The Spirit of Terrorism*. London: Verso.

- Hanna, Andrew. 2020. What Islamists Are Doing and Saying on COVID-19 Crisis. *The Wilson Center*, May 14. Available at: <https://www.wilsoncenter.org/article/what-islamists-are-doing-and-saying-covid-19-crisis>
- Johnson, Bridget. 2020. ISIS Coronavirus Directives: Do 'Not Enter the Land of the Epidemic,' Cover Your Sneezes. *Homeland Security Today*, March 13. Available at: <https://www.hstoday.us/subject-matter-areas/counterterrorism/isis-coronavirus-directives-do-not-enter-the-land-of-the-epidemic-cover-your-sneezes/>
- Virilio, Paul. 2012. *The Administration of Fear*. Semiotext(e).

Darbs tapis VIAA pasākuma 1.1.1.2. „Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts” projektā unTERROR – „Saprast teroru: fenomenoloģiski-hermeneitiskā metodoloģija terorisma pētniecībai” (1.1.1.2/VIAA/4/20/607).

SPĀŅU VALODA PROFESIONĀLAJĀ UN STARPTAUTISKAJĀ SAZIŅĀ. 21. GADSIMTA IZAICINĀJUMI

EL ESPAÑOL LENGUA DE LA COMUNICACIÓN PROFESIONAL E INTERNACIONAL. DESAFÍOS EN EL SIGLO XXI

La lectura de textos originales en un aula E/LE

Alberto Torres Fernández

Universidad de Letonia

albertotorres.fernandez@gmail.com

El poco uso de los textos literarios originales parte de la errónea creencia en su inutilidad o en la inadecuación de los mismos, creencia que parte de la supuesta complejidad lingüística que presentan para la enseñanza/aprendizaje en un aula E/LE. Muchas veces, por no decir en la mayoría de los casos, los manuales prefieren usar textos literarios adaptados al nivel de los estudiantes y en los que, por lo tanto, se pierde toda la riqueza propia del texto original. La literatura como tal ha mantenido poca relación con el aprendizaje de las habilidades y estrategias lingüísticas, pues la crítica ha preferido otorgar mayor relevancia al estudio de los contenidos históricos, géneros, corrientes y épocas.

En la presente ponencia se resalta la importancia del texto literario en la clase de E/LE, en especial para grupos de nivel B2 según el MCER.

En la actualidad los métodos de enseñanza/aprendizaje del español como lengua extranjera están en constante transformación y desarrollo, y en ello se ve la importancia de introducir textos literarios originales dentro de los materiales didácticos. Uno de los métodos que ofrece a los alumnos fragmentos de textos literarios y las actividades a base de estos textos es el método Nuevo VEN de la Editorial *Edelsa* (a partir del nivel B1), el método que ha sido utilizado durante muchos años para la enseñanza del español como lengua extranjera en la Universidad de Letonia y ha dado resultados muy satisfactorios.

El uso de un fragmento literario viene a resultar un recurso idóneo en el aprendizaje de una lengua meta, en nuestro caso el español. No son pocos los estudiosos que se han manifestado a su favor. Almansa Monguilot nos dice en uno de sus trabajos que «son muchas las razones que abogan por su utilización sistemática y muestran

su rentabilidad como recurso didáctico y como instrumento para la formación del individuo» (Almansa Monguilot 1999, 4–8); por su parte, Pedraza Jiménez defiende también la presencia constante de textos literarios en las clases de lengua, «no por la literatura en sí misma, sino porque los textos creativos son realizaciones naturales, efectivas de las virtualidades de la lengua. Su lectura y comentario es la mejor aproximación a la realidad que el alumno debe conocer, asimilar y amar» (Pedraza Jiménez 1998, 62). Sitman y Lerner concluyen su trabajo afirmando que «la enseñanza de idiomas extranjeros a través de la literatura en la lengua meta constituye, ante todo, un proceso interactivo de comunicación (entre el autor, el texto y el profesor como mediador) que puede contribuir al desarrollo de la interlengua y asimismo conducir al acercamiento cultural» (Sitman y Lerner 1994, 230).

Las consideraciones anteriores son más que suficientes para fundamentar el uso de los textos literarios y su explotación en el aula E/LE ya que nos dan un sinnúmero de posibilidades para poner en práctica la lengua que se está enseñando/aprendiendo. Pocas veces se presenta un enfoque integro que demuestre el potencial que encierran los textos literarios. Se pueden citar algunas de las principales razones para la utilización de los mismos:

- 1) es un material auténtico, sin tener en cuenta que son escritos de ficción para los nativos, y de ello se deriva que son muestras de las manifestaciones lingüísticas y culturales de un determinado pueblo que habla esa lengua;
- 2) es la formación o entrada comprensible para llegar a adquirir las estructuras de la lengua que se estudia/aprende;
- 3) el texto literario es un gran soporte para poner en práctica las cuatro destrezas, ejercitando la lectura, la escritura, la comprensión oral y la expresión oral.

Por supuesto que al elegir ya nos ponemos ante el dilema de aprobar o descartar algunos textos, aunque en realidad lo que simplemente se propone es valorizar el texto para su uso en el aula E/LE como material didáctico. Esta elección tiene que responder a nuestras necesidades porque algunos textos bien escritos pueden no servirnos y, en cambio, otros de «menor perfección» motivarán la lectura y el análisis debido a la temática que trata o al lenguaje llano que usa más cercano a la vida real.

Los profesores encontramos un problema que los autores denominan «extratextual» o de «estado petistético» (rama intermedia de exploración entre la estética y la epistemología). Los autores exigen conocimientos de cultura nacional y universal en sus textos y esto puede ser una barrera para estudiante de E/LE. En estos casos el profesor podría hacer una introducción presentando aclaraciones sobre estos temas que ayudarían a una lectura fluida y amena. Es importantísimo tener en cuenta que «no conviene nunca perder de vista que los textos elegidos han de ser simples en su sintaxis y vocabulario» (Pedraza Jiménez 1998, 63), evitando así que cualquier elemento lingüístico o sociocultural pueda interferir negativamente en la lectura y comprensión del texto.

Cuando se está aprendiendo una lengua es de gran ayuda tener acceso a los diferentes tipos de obras literarias y considerar el género, los períodos y los autores. Son muy

apropiados para la explotación didáctica géneros como la poesía, la narrativa (novelas y cuentos, tanto fragmentos como capítulos completos), el teatro y los ensayos. En el caso de los poemas, su utilidad en el aula E/LE es muy amplia porque pueden ser recitados y su ritmo ayudaría en ejercicios de gramática, de puntuación, pronunciación, velocidad lectora, expresiones, etc. Romero Blázquez (1998) advierte que debemos ser muy cuidados en la selección de textos teatrales para la clase de lengua ya que su «lenguaje puede resultar demasiado informal y, como consecuencia, requerir un mayor grado de decodificación por parte del alumno» (Romero Blázquez 1998, 384).

Basándose en las consideraciones anteriores se tomó la decisión de hacer análisis comparativo entre los estudiantes de dos grupos del mismo nivel, nivel B1, con el objetivo de medir los resultados y el nivel de competencia intercultural y léxica al final del curso. En un grupo se trabajó sin involucrar textos literarios, a su vez en otro grupo fueron utilizados fragmentos de textos literarios de diferentes autores, tanto españoles como latinoamericanos. Han sido utilizados los materiales elaborados por el autor de la presente ponencia y publicados en el Manual literatura hispanoamericana (Torres Fernández 2019). Los temas y el material abarcado ha sido el mismo en dos grupos. Los resultados de la encuesta realizada al final del curso han demostrado que los alumnos del grupo en el que se trabajó con textos literario tenían mejores conocimientos sobre la cultura de diferentes países latinoamericanos, mayor cantidad del nuevo vocabulario aprendido así como mejor competencia escrita. La encuesta ha sido elaborada tomando en cuenta las propuestas didácticas de Albadejo Gracia (Albadejo García 2004, 37–42).

En conclusión, cuando se eligen los textos para tratarlos con los estudiantes procuramos siempre estar atentos a todos los detalles que nos regala el enorme mosaico lingüístico de nuestro mundo hispánico. De esta forma, los estudiantes se verán inmersos en las diferentes variantes del español. El uso de textos originales proporciona un material abundante para hacer ejercicios tanto de lectura como de escritura, sin olvidar la gramática (concordancia género y número, de tiempos verbales...), la sintaxis o el vocabulario. Los resultados han sido muy positivos al enfrentar estos textos en la clase E/LE, sobre todo cuando los estudiantes se acercan de esta manera a la realidad de la lengua meta.

Bibliografía

- Pedraza Jiménez, F. B. 1998. La literatura en la clase de español para extranjeros, en A. Celis y J. R. Heredia (eds.), *Lengua y cultura en la enseñanza del español a extranjeros*. Actas del VII Congreso de ASELE, Cuenca, 59–66. <https://doi.org/10.14746/strop.2016.433.008>
- Sitman, R. y Lerner, I. 1994. Literatura hispanoamericana: herramienta de acercamiento cultural en la enseñanza del español como lengua extranjera, en *Problemas y métodos en la enseñanza del español como lengua extranjera*. Actas del IV Congreso de ASELE, Madrid.
- Romero Blázquez, C. 1998. El comentario de textos literarios: aplicación en el aula de E/LE, en A. Celis y J. R. Heredia (eds.), *Lengua y cultura en la enseñanza del español a extranjeros*. Actas del VII Congreso de ASELE, Cuenca, 384.

- Almansa Monguilot, A. 1999. La literatura española en un currículo de lengua española. Algunas reflexiones, *Mosaico*, UniRioja. 3, 4–8.
- Albadalejo Gracia, D. 2004. Marco teórico para el uso de la literatura como instrumento didáctico en la clase de E/LE, Cervantes, *MarcoELR*, 7, 37–42.
- Torres Fernández, A. 2019. *Manual de literatura hispanoamericana*. Riga: Universidad de Letonia.

El proyecto «Una herencia española»: uso del español como idioma de comunicación internacional entre alumnos

Francisco Nuñez Romero Olmo

Rīgas Valsts vācu ģimnāzija

francisco.nro@gmail.com

Durante el curso 2020–2021 alumnos de la asignatura de español como tercer idioma extranjero del Liceo Alemán Estatal de Riga (*Rīgas Valsts vācu ģimnāzija*) participaron en el proyecto internacional *eTwinning* «Una herencia española» (*eTwinning* 2021). Dicho proyecto tenía como fin la mejora de las competencias del uso del español en alumnos italianos, letones y polacos a través de una serie de actividades que los llevarían a investigar sobre su propia cultura y sobre las fiestas más populares españolas tanto de forma individual como en grupos internacionales mixtos. La presente ponencia a través de un estudio de caso busca dar a conocer esta experiencia como ejemplo del uso del español como lengua de comunicación internacional e intercultural entre alumnos y profesores. El uso de las estrategias de gamificación incrementó la motivación del alumnado y ayudó a conseguir los objetivos del proyecto (Riquel García 2014).

En total, 70 alumnos y cuatro profesores de tres escuelas de tres países distintos participaron en el proyecto, cuyos objetivos eran:

- 1) mejorar el uso del español de los alumnos;
- 2) aumentar los conocimientos culturales sobre Letonia, Polonia, Italia y, especialmente, España a través del desarrollo de la competencia intercultural;
- 3) descubrir nuevas herramientas digitales y sus posibilidades de uso para crear un entorno más abierto que el aula tradicional (Peralta Bañón, 2008).

Los alumnos, divididos en cuatro grupos (dos clases del *IISS E. Vanoni* de Vimercate, Italia; una clase del *III Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki* de Lodz, Polonia, y una clase del Liceo Alemán Estatal de Riga, Letonia) desarrollaron una serie de actividades basadas en un relato gamificado para aumentar la motivación de los alumnos (Riquel García 2014): un español muy rico que había viajado mucho por Letonia, Polonia e Italia había muerto y los abogados del señor buscan a sus herederos por toda Europa; para acceder a la herencia. Los alumnos deben demostrar conocimientos culturales sobre España, Italia, Polonia y Letonia y también dominio del idioma español.

El desarrollo del proyecto se dividió en cuatro fases. En la primera, los alumnos se presentaron a sí mismos con un breve texto, un audio y un avatar que ellos mismos crearon. Todos estos elementos multimedia se insertaron en un muro digital *Padlet* que después fue publicado en la documentación del proyecto de la plataforma *eTwinning*. Además, en esta primera fase los alumnos recibieron una carta con la historia

gamificada del hombre rico que había muerto. La carta estaba dividida en forma de puzle y los alumnos tenían que formar el puzle para poder leer el contenido de la carta.

La fase dos del proyecto fue una fase de trabajo individual donde cada alumno debía investigar sobre algún aspecto cultural, tradición o fiesta de Letonia (cada alumno investigaba sobre su propio país). Después, los alumnos debían realizar una presentación sobre el tema elegido en español. Todas las presentaciones fueron insertadas en un mural digital *Padlet*. En esta fase del proyecto, los alumnos recibieron calificaciones por sus presentaciones de acuerdo con la rúbrica de evaluación creada por los profesores del proyecto, donde se tenían en cuenta la calidad del contenido – era obligatorio el uso y la cita de fuentes de información –, el formato de la presentación – que debía contener elementos de audio y vídeo – y el uso del idioma – estaba prohibido el uso del traductor de *Google* para frases.

Los temas elegidos por cada uno de los alumnos 19 letones iban desde las fiestas del solsticio de verano (*Līgo*) o las fiestas de los cementerios (*kapu svētki*), hasta la Navidad en Letonia o el festival de las canciones y las danzas letonas (Nuñez Romero Olmo, 2020).

Al final de esta segunda fase, tuvo lugar un encuentro de todos los miembros del proyecto. Los alumnos de cada clase habían elegido anteriormente las dos mejores presentaciones de cada una de las clases y los autores presentaron sus trabajos en un encuentro en línea con todos los participantes del proyecto.

En la fase tres los alumnos trabajaron en grupos internacionales mixtos. Se formaron un total de diez grupos y en cada grupo había alumnos de cada una de las cuatro clases (tres países) participantes. Cada uno de los grupos investigó una de las fiestas más populares de España. Las fiestas tratadas fueron:

- 1) San Fermín;
- 2) La tomatina de Buñol;
- 3) El carnaval de Cádiz;
- 4) Las Fallas de Valencia;
- 5) La Feria de Abril de Sevilla;
- 6) La Romería del Rocío de Huelva;
- 7) Las Fiestas del Pilar de Zaragoza;
- 8) La Semana Santa de Sevilla;
- 9) El Día de Sant Jordi;
- 10) Las fiestas de apóstol Santiago de Galicia.

Todos los alumnos recibieron preguntas de investigación sobre las fiestas y debían ponerse de acuerdo sobre qué pregunta investigaría y respondería cada uno en los foros de la plataforma *eTwining*. Cada grupo realizó la presentación colaborando en línea en la plataforma *Genial.ly* y de nuevo se respetó la autoría de la información y de los materiales audiovisuales, ya que los alumnos debían citar las fuentes de información y observar los derechos de autor.

Tras la realización de las investigaciones y su plasmación en presentaciones interactivas, se realizó un trabajo en grupos por clases. En cada clase se formaron cuatro grupos y cada grupo debía preparar una prueba en la plataforma *Quizizz* con

20 preguntas sobre tres de las fiestas de España. Después, a modo de concurso, cada alumno debía responder a una de las pruebas creadas por otro grupo de otra escuela para demostrar sus conocimientos culturales sobre las fiestas de España.

Como última actividad con los alumnos, se organizó un nuevo encuentro en línea donde los alumnos fueron divididos en grupos para resolver varias adivinanzas en español. Tras el juego, todos recibieron un diploma de participación en el proyecto. Al final del encuentro, los alumnos recibieron la herencia española: una canción que grabaron los profesores donde se contaba que la verdadera herencia era el trabajo realizado en el proyecto y las experiencias compartidas en él.

Como conclusiones del proyecto, cabe destacar que se realizó con éxito un extenso proyecto en época de pandemia, cosa que facilitó, en cierta medida, el trabajo de los alumnos en los grupos internacionales y el uso de las herramientas digitales. Por otra parte, los alumnos participaron de forma muy activa, lo que hizo posible la realización del proyecto, y colaboraron entre sí en español tanto en los grupos de clase como en los grupos internacionales; de esta manera se desarrolló la competencia intercultural, que dota a los alumnos una serie de herramientas que garantizan su movilidad, interacción, acceso a la cultura, integración y entendimiento con personas de otros orígenes (Gago 2010). Además, los alumnos pudieron presentar los valores culturales de sus países en español. Es importante subrayar que se utilizaron muchas herramientas digitales de forma efectiva y que se creó una rúbrica para la evaluación de las presentaciones.

Los beneficios de la realización de este proyecto fueron la adquisición de nuevas destrezas en el uso de distintas herramientas digitales, la experiencia de colaboración con jóvenes de otros países usando el español y los nuevos conocimientos sobre tradiciones y fiestas culturales tanto sobre su propio país como sobre España.

Al finalizar el proyecto, los alumnos respondieron una encuesta sobre el desarrollo del proyecto y sus resultados y ellos mismos destacan qué beneficios obtuvieron con la realización del proyecto: les permitió aumentar sus conocimientos culturales sobre su país y sobre España, ayudó a mejorar sus destrezas en español, permitió hacer nuevos amigos y tener nuevas e interesantes experiencias. El proyecto les dio la posibilidad de aprender de un modo no tradicional. De esta manera, se pudo desarrollar la competencia intercultural, aspecto complicado de desarrollar a través de actividades de aprendizaje tradicionales (Fernández, Pozzo 2014).

Cabe también destacar que el proyecto ha recibido el reconocimiento como proyecto de calidad tanto por parte de la agencia nacional letona como de la agencia europea *eTwinning*.

Bibliografía

- eTwinning. 2021. *Una herencia española*. Obtenido de TwinSpace: <https://twinspace.etwinning.net/127085/home>
- Fernández, S. Susana, Pozzo, Maria, Isabel. 2014. La competencia intercultural como objetivo en la clase de ELE. *Diálogos Latinoamericanos*(22), 27–45.

- Gago, E. 2010. El desarrollo de la competencia intercultural en el aula de ELE. *Analecta Malacitana (AnMal electrónica)*(29), 221–239.
- Núñez Romero Olmo, F. 2020. *Una herencia española*. Obtenido de Padlet: <https://padlet.com/paconro/wm4i22p7h871qj17>
- Peralta Bañón, C. 2008. *El papel de las TIC en el ámbito de la enseñanza*. Obtenido de Instituto Cervantes de São Paulo: https://cvc.cervantes.es/Ensenanza/biblioteca_ele/publicaciones_centros/PDF/rio_2008/14_peralta.pdf
- Riquel García, A. 2014. *Incrementando la motivación en la clase de ELE: el uso de la gamificación en el aula*. Sevilla: Universidad de Sevilla.

La realidad virtual como recurso educativo en E/LE: análisis y perspectivas de futuro

Lara Isabel Serén Raposo

Universidad de Letonia

lara@edu.lu.lv

La Realidad Virtual (RV) es una tecnología emergente que ha supuesto una revolución en varios sectores y que se está explotando cada vez más, no obstante, no es tan utilizada en el campo de la enseñanza a pesar de su gran potencial (Bailenson et al. 2008, 102–141) y las posibilidades que ofrece. En la actualidad, los discentes requieren de una enseñanza dirigida a alcanzar los objetivos y a adquirir las competencias del currículo educativo, pero al mismo tiempo necesitan que su formación les capacite para afrontar los retos que les presenta la sociedad digital moderna.

En el contexto de la enseñanza de lenguas extranjeras (LE) y en concreto de español como lengua extranjera (ELE) en general la tecnología, como uno de los ejes principales de la globalización, y específicamente la aplicada a la RV se podría implementar de manera significativa como se ha plasmado en varios estudios e investigaciones previas (Carballal 2015, 35–44) (Zimotti 2018). Los objetivos del estudio son contextualizar el estado de la cuestión en la actualidad, explorar la aplicabilidad de la RV en el aula como instrumento educativo, estudiando diferentes casos de uso; integrar esta tecnología de manera que aporte una mejora en las competencias lingüísticas de los aprendices y valorar diversas herramientas tecnológicas (Torres 2018, 188–246; Pacheco 2021). Éstas, para mayor significatividad, se pueden basar en los manuales de texto de forma que sean un recurso de apoyo. Para ello, la metodología usada es la lectura crítica de fuentes teóricas, el análisis y la síntesis de diversos materiales, así como el método del estudio de caso y el método comparativo.

Mediante la utilización de la RV los estudiantes se encuentran ante un proceso de «aprender haciendo», en la medida en que interactúa con los contenidos a la vez que realiza un ejercicio dinámico y lúdico, de la misma manera que alguien se sumerge en una realidad virtual cuando se entretiene con una aplicación móvil o con un videojuego. En este sentido el alumno se halla inmerso en la experiencia y simultáneamente en el contenido.

En lo referente a aplicaciones y plataformas en el contexto del aula de ELE, es necesario previamente determinar la temática o elementos didácticos objeto de estudio, para posteriormente elegir la mejor herramienta. Por un lado, *Google Expeditions* brinda la oportunidad de practicar contenidos socioculturales mediante recorridos en diferentes espacios virtuales, por ejemplo, un tour en el Museo del Prado. Otros programas para trabajar diversas destrezas son *Mondly Learn Languages VR*, en el cual se puede escoger el contexto situacional y entablar diálogos virtuales para desarrollar habilidades conversacionales, e *ImmerseMe*, que cuenta con una versión gratuita

Imagen 1. Ejemplo diferentes situaciones: conversación en tren, viaje en taxi y recepción de un hotel *Mondly Learn Languages VR*.

Fuente: <https://www.mondly.com/vr>

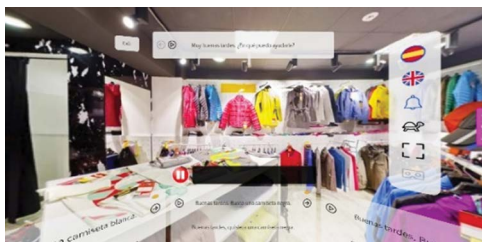

Imagen 2. Ejemplo actividad compras *ImmerseMe*.

Fuente: <https://immerseme.co/>

donde es posible escoger el nivel y el tema, proporciona vocabulario clave, ejemplos de pronunciación y la posibilidad de escoger qué habilidad o competencia practicar.

Además de lo mencionado al inicio, entre las ventajas que se pueden destacar al utilizar estas aplicaciones de RV en la enseñanza de E/LE es importante mencionar el concepto de hacer de la tecnología uno de los ejes vertebrales de la enseñanza de lenguas, dado su progresivo desarrollo e integración en la educación en general; la posibilidad de interacción tanto de forma síncrona como asíncrona; la sensación de inmersión de los estudiantes; una mayor autonomía y libertad para el alumno y el desarrollo de competencias transversales. No obstante, también cabe citar algunas de las desventajas que se pueden presentar, como la limitación de conexión a la red, el alto coste en algunas situaciones, las habilidades digitales de los educadores y que, actualmente, solo algunas de las aplicaciones o plataformas de RV son gratuitas, debido esto a su demanda, especificidad y desarrollo hasta el momento.

Como conclusión, es importante resaltar la versatilidad de estas plataformas y su ilimitada utilidad en el contexto de la enseñanza de lenguas, se pueden adaptar los contenidos y actividades según necesidad y utilizar diferentes medios para ello, ya sea un ordenador, una Tablet o un teléfono móvil. Como desafío en este ámbito queda establecer el método didáctico, la manera en la que incorporar estas tecnologías de manera significativa y los diferentes procedimientos para ello, sin olvidar que en un panorama cercano, tal y como se ha comprobado en los últimos años, estos se convertirán en los recursos de enseñanza-aprendizaje más comunes; utilizar juegos virtuales, actividades didácticas simuladas o interactuar con un avatar en la red son ya prácticas frecuentes, usadas algunas por docentes en diversos ámbitos. Asimismo, la naturaleza de este tema y las expectativas de futuro de la RV en la enseñanza sugieren futuras investigaciones enfocadas al empleo de esta tecnología por parte de los profesionales del campo de la educación, como herramienta estimuladora del aprendizaje plantea importantes retos a las instituciones educativas a corto plazo.

Bibliografía

- Bailenson, Jeremy N., Yee, Nick, Blascovich, Jim, Beall, Andrew C., Lundblad, Nicole, Jin, Michael. 2008. The Use of Immersive Virtual Reality in the Learning Sciences: Digital Transformations of Teachers, Students, and Social Context. *Journal of the Learning Sciences*. 17, 102-141. <https://doi.org/10.1080/10508400701793141>
- Carballal, Cristina. 2015. La realidad aumentada en el aula de E/LE. Layar como herramienta dinamizadora e interactiva. *Foro de Profesores de E/LE*, 11, 35-44. <http://hdl.handle.net/10550/65392>
- Pacheco, Martínez, Edgar, René. 2021. El aula metatópica: las TAC en la enseñanza de ELE. *Universidad Nacional Autónoma de México, Centro de Enseñanza para Extranjeros*. <http://librosoa.unam.mx/handle/123456789/3305>
- Torres, Cubillos, Yerson, Faber. 2018. Realidad aumentada como estrategia de aprendizaje. *Enseñanza del español, interculturalidad y pensamiento crítico en el marco del Simposio Internacional De Educación Rieec Educación, Diversidad, Lengua Y Cultura*. 188-246. <https://redipe.org/wp-content/uploads/2019/04/Libro-simposio-redipe-new-york-2018.pdf>
- Zimotti, Giovanni. 2018. Virtual Reality Training: Reducing Social Distance Abroad and Facilitating Spanish Second Language Acquisition. *ProQuest*. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/virtual-reality-training-reducing-social-distance/docview/2189072178/se-2?accountid=14609>

Algunos problemas en la traducción al español de la poesía letona

Miguel Ángel Pérez Sánchez

Universidad de Letonia

perez@edu.lu.lv

En este artículo llevamos a cabo una exposición sucinta de la problemática general inherente a la traducción de la poesía que ejemplificamos en el marco de la tradición literaria letona con fragmentos de Aleksandrs Čāks y Austra Skujiņa.

De entre todos los géneros literarios, la poesía es en el que probablemente forma y materia presenten mayor dependencia mutua. Esta singularidad de la poesía en la que el mensaje ha adoptado una forma única de la que el mismo mensaje depende, hace de este género literario el más difícil para el traductor, el que plantea un mayor reto, pues el traductor ha de repensar el texto original en un código lingüístico distinto (primer escollo), en un esquema versificatorio diferente (segundo escollo) y con un sentido que ha perdido en el proceso de transformación la carne con la que vino al mundo (tercer escollo).

La dificultad de la traducción de poesía está reconocida universalmente y desde tiempos antiguos. Ya en el año 731, Beda el Venerable, reproduciendo en latín unos versos de alabanza a Dios compuestos por el poeta anglosajón Caedmon, escribía:

- (1) *Este es el sentido, aunque no las palabras mismas que Caedmon cantaba en sueños, porque, aunque se haga de un modo perfecto, la poesía no se puede traducir con fidelidad de un idioma a otro sin que pierda mucho de su carácter y belleza.* (Santoyo 1996, 72)

En 1987 Eliot Weinberger y el poeta mexicano Octavio Paz quisieron mostrar la cantidad y variedad de posibilidades de la traducción. Para ello, eligieron una cuarteta del poeta chino del siglo octavo Wang Wei y ofrecieron diecinueve versiones diferentes (desde literales a libres) en inglés, francés, español, alemán y mandarín moderno (Weinberger y Paz 1987, 53). El propósito de este experimento fue el de evidenciar tanto la ilimitada semiosis a que da lugar el signo poético como las posibilidades creativas de que dispone el traductor.

La dificultad de traducir poesía y el ilimitado número de posibilidades a que da lugar no debe sin embargo verse (y esta es la tesis que quisiéramos mantener aquí) como un problema, sino como una oportunidad creativa. Octavio Paz decía de este tipo de traducción que estamos ante «una operación análoga a la creación poética, solo que se despliega en sentido inverso» (1990, 14).

Veamos a continuación un par de casos extraídos del corpus literario letón (con traducción del autor de este artículo) que caracterizan algunas de las dificultades a las que específicamente el traductor de poesía letona ha de hacer frente.

Con el primer ejemplo abordamos la cuestión métrica. La poesía tradicional letona se basaba en un patrón de sílabas breves y largas y carecía de rima. Sin embargo, desde finales del siglo XIX, la influencia de las literaturas occidentales hizo que numerosos poetas adoptaran la rima y el recuento por sílabas, aunque en general los antiguos patrones rítmicos característicos del letón se acaban imponiendo y los poetas tienden a una menor exhaustividad que en literaturas como la española.

En el siguiente fragmento de Austra Skujiņa, una poeta neorromántica de principios del siglo XIX, observamos esta falta de uniformidad métrica con una estrofa en la que el primer verso consta de nueve sílabas y el resto de once. El problema al verter la estrofa al español es que nuestro oído está hecho a una serie de patrones dados por la tradición entre los que no existe un esquema similar. La solución es varia, pero la que en nuestra opinión resuelve mejor el caso es pulir en la traducción la irregularidad de la estrofa original mediante versos de medida uniforme (alejandrinos) y rima asonante que respeta la original. La amplitud del verso alejandrino permite solventar a su vez un problema añadido: el letón es respecto al español una lengua de mayor sinteticidad morfológica (carencia de artículos, menor empleo de preposiciones debido a la existencia de declinación gramatical...), por lo que el español necesita de un número mayor de palabras para decir lo mismo que el letón. Así, en nuestra traducción resulta:

- (2) *Mans draugs ir tas, kas neprot dzīvot, / kam spārni straujāki kā bezdelīgai, /
kas skumju važas iesviež vējos brīvos / un skanēt liek pat satrūkušai stīgai.*
(Skujiņa 1995, 24)

‘Mi amigo es aquel que la vida no acepta /el que a la golondrina en su vuelo
aventaja, / el que sus penas libra al viento de cadenas / e incluso hace que
suene la cuerda que falta.’

Con el segundo ejemplo abordamos en problema de la traducción de *realia*. Podemos encontrar *realia* tanto en prosa como en verso, tanto en literatura como en cualquier otra forma de expresión escrita u oral, pero en el caso de la poesía hay que tener en cuenta que su traducción puede afectar a la forma (al metro, a la rima si la hubiera) y que no traducirlos por un equivalente cultural puede llevar a una alteración en la recepción del poema si apostamos por ese tipo de traducción y no por una de carácter literal o filológica. Los *realia* que nos salgan al paso en la traducción de la literatura letona harán referencia a realidades culturales del pasado y/o presente de este territorio europeo, así como del área de influencia nórdica, alemana y eslava de la que es punto de confluencia. Un ejemplo de ello lo tenemos en el siguiente fragmento de *Mana Paradīze* del poeta modernista Aleksandrs Čaks, en el que hemos interpretado los términos “papiross” (un tipo de cigarrillo barato particular de la Europa del este) y «seks» (un vino espumoso de origen alemán) como «pitillo» y «espumoso», respetando con ello el campo léxico al que pertenecen los originales, pero aligerando la traducción del peso de un vocabulario que resulta desconocido para el público hispanohablante:

- (3) [...] *Sēžot man blakus, / tā smaršoja drusku / pēc rezēdām, / un es prātoju, /
kas viņa varētu būt: / friziere, / kalpone kādā ēdienu veikalā?... // Tīrkšķēja
aparāts, / Tumsa smaršoja pēc skuju ekstrakta, / un viņa stāstīja, / ka tai*

garšojot rieksti, / kādreiz papiross, sekts, / ka tā vīnogas redzējusi esot tikai aiz stikla / un ka tā nezinot, / kamdēļ tā dzīvojot [..]. (Čaks 2006, 54)
 '[..] Sentada a mi lado / olía un poco / a resedas / y me puse a imaginar / qué es lo que sería: / ¿una peluquera, / la dependienta de un colmado...? // El proyector traqueteaba, / la oscuridad olía a extracto de pino / y ella contaba / que le gustaban las nueces, / a veces una **pitillo**, un **espumoso**, / que las uvas las había visto solo tras los cristales, / y que no sabía / para qué vivir [..].'

En conclusión, la literatura constituye una fuente de creatividad que en el género poético se articula en torno a una forma y una materia inseparables, dependientes en extremo la una de la otra. Esta unidad, que en la prosa se encuentra muy atenuada, causa necesariamente al traductor una serie de problemas de los que en este artículo, por el carácter breve del mismo, nos hemos limitado a analizar tan solo un par: el problema de la métrica y el de *los realia*. Lo hemos hecho en el contexto de la traducción de la poesía española al letón, en el que ambas cuestiones, debido a las características de esta lengua báltica y de la tradición literaria de este país, adquieren sus propias peculiaridades.

Cuando los poetas letones comenzaron a imitar las estrofas y formas de versificar occidentales, no siempre respetaron la regularidad de las mismas. El traductor debe atender a esta posibilidad y solventar con creatividad y respeto a su propia tradición, que es la del lector al que se dirige, el problema métrico que supone tanto un verso con medida y rima como la irregularidad del mismo.

El segundo problema tratado en este artículo, el de los *realia*, afecta en igual medida a la forma de la expresión y a la recepción por parte del lector destinatario. Las realidades pasadas y presentes de la cultura letona no van a ser a menudo reconocibles en un contexto hispano, y sugerimos evitar la mera transliteración (salvo en la traducción filológica con propósitos académicos) y buscar un correlato que no entorpezca ni fatigue la recepción final del texto.

Bibliografía

- Čaks, Aleksandrs. 2006. *Mana paradīze*. Rīga: Jumava.
- Paz, Octavio, Weinberger, Eliot. 1987. Nineteen ways of looking at Wang Wei: how a Chinese poem is translated. Nueva York: Moyer Bell Ltd.
- Paz, Octavio. 1990. *Traducción: Literatura y literalidad*, 3. Barcelona: Tusquets.
- Santoyo, Julio-César. 1996. *El delito de traducir*, 3. León: Universidad de León, Secretariado de Publicaciones.
- Skujiņa, Austra. 1995. *Mans draugs ir tas, kurš neprot dzīvot*. Rīga: RPT.

Propuesta para un catálogo de afijos evaluativos del español

Rafael Martín Calvo

Universidad de Ventspils

rafaels.kalvo@venta.lv

Dentro del ámbito de la morfología evaluativa, es habitual que la descripción de los marcadores evaluativos del español se centre exclusivamente en el empleo de ciertos sufijos, siendo escasos los estudios que examinan el empleo de prefijos con funciones evaluativas. Aunque los estudios existentes muestran cierta discrepancia sobre el número exacto de afijos a considerar (así como sobre su descripción semántica), la mayoría de ellos coincide en que las construcciones sintéticas en que intervienen dichos afijos pueden dividirse en tres categorías: diminutivos, aumentativos y peyorativos (Lázaro Mora 1999; Pharies 2004; NGLE 2010). No obstante, varios autores han subrayado de forma consistente tanto la polivalencia semántica de los afijos evaluativos (Casares 1950, 115), así como la problemática inherente a delimitar y definir dichas categorías tradicionales como discretas (Sanmartín Sáez 1999; Almela Pérez 2003; Díaz-Hormigo 2016, 829). Debe hacerse notar que pese al empleo tanto común como especializado de los términos *diminutivo*, *peyorativo* o *aumentativo*, éstos carecen de definiciones estables, pues no se aclara si son funciones dependientes de los recursos morfológicos que los expresan o si son categorías conceptuales independientes de dichos recursos. Así, por ejemplo, la forma evaluativa *diputado* > *diputadillo* puede analizarse en tanto que diminutivo (dado el empleo del sufijo -illo-) o en tanto que peyorativo (dada una interpretación común, aunque no exclusiva, de dicha forma). Sin embargo, la imposición de tanto uno como otro término limitan la flexibilidad semántica de la forma evaluativa, que sólo podría interpretarse adecuadamente dado un contexto lingüístico específico. Por consiguiente, puede afirmarse que las tipificaciones de formas evaluativas basadas en sub-categorías imponen significados y restricciones que no reflejan fielmente el carácter y empleo de los sufijos evaluativos.

Como se examina en detalle en Martín Calvo (2022), la afijación evaluativa es un recurso de gran productividad en español y las formas evaluativas pueden seleccionar como bases unidades léxicas de la gran mayoría de las clases de palabras. Las únicas clases de palabras que parecen no aceptar marcadores evaluativos son las preposiciones y los artículos y de entre las conjunciones sólo se ha podido constatar el empleo muy ocasional de la forma *aunque* > *aunquecito* (Escobar 2008). Previos catálogos indican que los hispanohablantes disponen de entre 30 y 65 afijos evaluativos disponibles (sin incluir alomorfos). La gran disparidad de este cómputo se debe a dos factores principales. Por un lado, los estudios dedicados a la afijación evaluativa suelen limitarse al estudio de una sola sub-categoría, normalmente la de los diminutivos, como es el caso

de Hasselrot (1957), Martín Zorraquino (2009), Fortin (2011) o González-Espresati (2014). Por otro lado, el recuento de afijos varía en función de que determinadas combinaciones de afijos se consideren como unidades estables contabilizadas de forma independiente, lo que daría cuenta de los 65 afijos descritos por Almela Pérez (1998). Sin embargo, dado que las descripciones categoriales no siguen un principio de organización fiable (aparte de las tendencias generales de su uso), es posible encontrar ciertos afijos recogidos en diferentes categorías, según la perspectiva adoptada por cada autor.

El catálogo propuesto en este estudio tiene por objeto el recoger todos los afijos disponibles en español para la construcción de formas evaluativas (independientemente del posible rol de dichos afijos en procesos de derivación). Amén de afijos evaluativos de uso común, se ha dado cabida también a un cierto número de sufijos de escasa productividad o empleo fuertemente restringido a ciertas comunidades hispanohablantes. Los ejemplos que ilustran cada afijo evaluativo incluido en el catálogo han sido atestiguados en fuentes escritas fiables: obras periodísticas y literarias, así como varios corpus lingüísticos. El catálogo contiene un total de 73 afijos, sin contar alomorfos (indicados a continuación entre paréntesis): **-ac-** niño**aco**, (**-aca**) comun**aca**, **-áce-** amarill**áceo**, **-ach-** corpach**ón**, **-ada** cachet**ada**, **-ain-** dulzaino, (**-aina**) tontain**a**, **-aj-** moñaj**o**, (**-aja**) tartaj**a**, **-ales** viej**ales**, **-alla** gentuall**a**, **-amen** musculam**en**, **-anc-** viejan**co**, **-ang-** fritang**a**, **-arr-** mocar**ro**, **-asc-** rubiasc**o**, **-astr-** pillast**re**, **-at-** niño**ato**, (**-ata**) drogata**o**, **-az-** bodaza**o**, **-cul-** libricul**o**, **-ej-** asuntej**o**, **-el-** manduquela**o**, **-eng-** blandengue**o**, **-enque** abajenque**o**, **-ent-** flacuchent**o**, **-equ-** temblequear**o**, **-er-** patriotero**o**, **-eras** entendederas**o**, **-err-** chuperretear**o**, **-érrim-** celebérrim**o**, **-et-** gordeta**o**, (**-ete**) andandete**o**, (**-eto**) careto**o**, (**-eta**) sobeta**o**, **-ezn-** rufezn**o**, **-i** chuli**o**, **-ic-** ahoritica**o**, (**-iqu-**) gemiquear**o**, (**-ich-**) pucherich**o**, **-ifl-** engañifla**o**, **-ij-** escondrij**o**, **-ill-** charlilla**o**, **-in-** colorines**o**, (**-ín**) prontín**o**, **-i(n)che** colorinche**o**, **-ing-** señoriting**o**, **-irri-** ojirris**o**, **-is** finolis**o**, **-ísim-** hermanísima**o**, **-it-** hechito**o**, (**-ít-**) diíta**o**, (**-ich-**) boñich**o**, **-oide** buenoi**de**, **-oco** vinoc**o**, **-ol-** p(i)edrol**o**, **-on-** cursilon**a**, (**-ón**) tristón**o**, **-ong-** facilong**o**, **-orr-** tintorro**o**, andorrear**o**, (**-orri-**) bodorrio**o**, **-os-** elegantos**o**, **-ot-** pinchote**ar**, **-uc-** bolsuca**o**, (**-uqu-**) besuquear**o**, **-uci-** tascuc**o**, **-uch-** paliduch**o**, **-uel-** tiranu**elo**, **-uj-** apenujado**o**, **-ul-** nínfula**o**, **-ull-** grandullón**o**, **-un-** viejun**o**, **-ung-** chatung**a**, **-urr-** manchurrón**o**, canturrear**o**, **-ut-** franchute**o**, **-uz-** borrachuz**o**, **-uzc-** negruzco**o**, (**-usc-**) pardusco**o**, (**-izc-**) blanquizco**o**, **archi-** archifamoso**o**, **extra-** extrasuave**o**, **hiper-** hipercrítico**o**, **mega-** megatímido**o**, **pseudo-** pseudoartístico**o**, **super-** superlimpio**o**, **ultra-** ultracivilizado**o**, **re-** rerubio**o**, **recontra-** recontraparecida**o**, **requete-** requetemirar**o**, **rete-** reteviejo**o**.

De los 73 afijos contenidos en el catálogo, sólo 11 son prefijos, lo que indica que la sufijación es el recurso morfológico más productivo en la construcción de formas evaluativas en el español. A pesar de presentarse como el catálogo más exhaustivo de afijos evaluativos del español propuesto hasta la fecha, cabe la posibilidad de que éste pueda verse ampliado o matizado a raíz de estudios más pormenorizados.

Bibliografía

- Almela Pérez, Ramón. 1998. ¿Sufijos peyorativos en español? *Estudios En Honor Del Professor Josse De Kock*. Delbecque, Nicole, de Paepe, Christian (eds.). Leuven: Leuven University Press, pp. 1–11.
- Almela Pérez, Ramón. 2003. Bases para una morfología continua del español. *ELUA. Estudios de Lingüística*, 17, pp. 57–79.
- Casares, Julio. 1950. *Introducción a la lexicología moderna*. Madrid: CSIC. <https://doi.org/10.24201/nrfh.v5i3.208>
- Díaz-Hormigo, María Tadea. 2016. Prefijos y sufijos. *Enciclopedia de Lingüística Hispánica*, vol. 1. Gutiérrez-Rexach, Javier (ed.). New York: Routledge, 821–834. <https://doi.org/10.4324/9781315713441>
- Escobar, Froilán. 2008. La última adivinanza del mundo. *Revista Encuentro*, 47. <https://www.cubaencuentro.com/revista/revista-encuentro/archivo/47-invierno-2007-2008/la-ultima-adivinanza-del-mundo-78861> (last accessed July 28, 2021).
- Fortin, Antonio. 2011. *The Morphology and Semantics of Expressive Affixes*. Doctoral dissertatio, UK: University of Oxford.
- Hasselrot, Bengt. 1957. *Études sur la formation diminutive dans les langues romanes*. Uppsala / Wiesbaden: Uppsala Universitets Arsskrift, Almqvist & Wiksells.
- Lázaro Mora, Fernando. 1999. La derivación apreciativa. *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 3. Bosque, Ignacio, Demonte, Violeta (eds.). Madrid: Espasa-Calpe, 4645–4682.
- Martín Calvo, Rafael. 2022. A contrastive analysis of the distribution of affixed evaluative forms across word classes in Spanish and Latvian. *Via Scientiarum. Starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums*. V. Gorbunovs, Andrejs, Sergejevs, Valērijs (eds.). Ventpils / Liepāja: Ventpils Augstskola / Liepājas Universitāte, 17–43.
- NGLE. 2010. *Nueva Gramática de la Lengua Española: Manual*. Real Academia Española / Asociación de Academias de la Lengua Española. Madrid: Espasa Libros.
- Pharies, David A. 2004. Tipología de los orígenes de los sufijos españoles. *Revista de Filología Española*, 84 (1), 153–167. <https://doi.org/10.3989/rfe.2004.v84.i1.101>
- Sanmartín Sáez, Julia. 1999. A propósito de los sufijos apreciativos en la conversación coloquial: sus valores semánticos y pragmáticos. *Oralia: Análisis del discurso oral*, 2, 185–220.

NON MULTA, SED MULTUM: ANTĪKAIS KULTŪRMANTOJUMS UN TĀ RECEPCIJA LATVIJĀ

„...tās kalpoja par pelnītu greznojumu zārkam ...” Trīs Rīgas sēru grāmatas un baroka funerālijas Rīgā

Aija Taimiņa

Latvijas Universitāte
aija.taimina@lu.lv

Rīgas pilsētas bibliotēkā (mūsdienās LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā) kopš 17. gs. beigām tiek glabāta unikāla un ļoti savdabīga grāmata, kam piemīt izteikti simboliska, fatāla aura. Tā ir viena no sākotnēji trim Rīgas sēru jeb liķu grāmatām (*Trauerbuch*, *Leichenbuch*), kuras izmantotas bērū ceremonijās Rīgā laikā no 1685. gada 14. jūnija līdz 1800. gada 16. novembrim. Ar melnu audeklu pārvilktais sēru grāmata ir no koka izgatavoti grāmatas atdarinājumi, maketi, turklāt vienai no trim pievienotas pāris ierakstiem domātas lappuses. Bērū ceremoniāla laikā visas trīs grāmatas vienlaikus novietotas uz aizgājēja zārka, tās tika fiksētas ar garām auklām. Pēc katra rituāla grāmatas noņemtas, uzglabātas Rīgas pilsētas bibliotēkā (*Hand-buch der Stadt-Bibliothek* 1702, 2) līdz nākamajai reizei. Notikušo dažkārt (bet ne vienmēr) apliecināja piemiņas ieraksti vienas grāmatas iekšlapās.

Par sēru grāmatu tālāko misiju liecina 20 ieraksti, kas pierāda, ka izvadīšanas laikā grāmatas tika liktas uz mācītāju zārkjiem, tā norādot uz nelaiķu piederību Rīgas (lielākoties) garīdzniekiem un pedagogiem. Pārmaiņus mijas mazzināmu mācītāju un ievērojamu personību vārdi, ko papildina neliela biogrāfiska ziņa. Tā ar trim grāmatām izvadīti arī Vidzemes ģenerālsuperintendents Jākobs Andreass Cimmermanis (*Zimmermann*, 1702–1770), Sv. Pētera baznīcas virsmācītājs, izcils sprediķotājs un rokrakstu kolekcionārs Imanuēls Justs fon Esens (*Essen*, 1719–1780), Vidzemes ģenerālsuperintendents, valodnieks Jākobs Lange (*Lange*, 1711–1777), Rīgas Ķeizarkāro liceja rektors Johans Loders (*Loder*, 1687–1775), tāpat Rīgas Ķeizarkāro liceja rektors, Sv. Jēkaba baznīcas virsmācītājs Johans Jākobs Harders, kura bērū dienā (6.IX.1775) būtu bijis jāsvin liceja simtgade.

Plaši vēstījumi par minēto ievērojamo apgaismības laika personu dzīvesgājumu un bērēm atrodami Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas metrikā (1751–1789, 1035–1039; 1054).

Saprotams, ka sēru grāmatas mūžības ceļos pavadījušas vēl daudzus citus rīdziniekus un iznākumā stipri nolietojušas. Pirmoreiz grāmatas tikušas atjaunotas pēc 35 gadiem (1720); savukārt 53 gadus vēlāk (1773) tās bija kļuvušas pilnīgi nelietojamas, tāpēc salabotas un no jauna pārvilkas (Trauerbuch 1685).

Sēru grāmatu misija noslēdzas 1945. gadā. Pēdējo reizi bija domāts šādi godināt latviešu bibliofilu un bibliotekāru Jāni Misiņu (1862–1945); kā atcerējās vēsturnieks, agrākais bibliotēkas darbinieks Aleksandrs Jansons (1916–1991):

- (1) *Kad nomira J. Misiņš, b. J. Straubergs gribēja uz viņa zārka uzlikt piemiņas grāmatiņu (melnos vākos, pils. bibl.), kurā ierakstīja cienījamus vīrus – bibliotēkas darbiniekus. Tomēr, tā kā pēckara laikā seifā to nevarēja atrast, tas izpalika.* (Taube 1985, 33)

Vēlāk sēru grāmatas raisīja kultūrvēsturisku un pētniecisku interesi, ko iezīmē bibliotekāres Metas Taubes teiktais par vēsturnieku Marģeri Stepermani (1898–1968):

- (2) *Apskatot melno grāmatu, ko uzsēja uz zārka vāka „Den Gelahrten in Riga”. Pēc tam viņš steidzīgi gāja mazgāt rokas, jo „Ko zina, varbūt zārkā gulējis kāds, kurš miris ar mēri?”* (Taube b. g., 38)

Līdz mūsdienām saglabājusies viena no trim sēru grāmatām. Zināms gan, ka 1942. gada beigās (kad tika fiksēti Rīgas pilsētas bibliotēkas zaudējumi 1941. gada 29. un 30. jūnija ugunsgrēkā un uzskaitīts izglābtais krājums) vēl bija visas trīs grāmatas.

Rīgas sēru grāmata ir unikāls artefakts, liecība par baroka laikmetā izveidotu neparastu funerāliju tradīciju, kas kopta vienīgi (tā šobrīd šķiet) Rīgā. Sēru grāmatas kā bērū rituāla elements nav pieminētas ne metrikās, ne Rīgā lielā skaitā iespiestajos okazionālajos tekstos, šķiet, ka līdzīga tradīcija nav atrodama citās vācu kultūras loka zemēs. Visai neparastais, pat mulsinošais sēru grāmatas fenomens uzdod grūti atbildamus jautājumus par sēru rituāla norises dziļāko, simbolisko vēstījumu.

Kas zināms par sēru grāmatas tapšanas iemesliem, iesaistītajām personām un laiku? Grāmatas tapšanas faktu skaidro kaligrāfisks ieraksts vācu valodā, ko noslēdz piebilde latīniski:

- (3) *Diese drey Traur Bücher / Hat die Frau Magisterin Hermelingin / Ihrem Sehl: Herren zum Gedächtnüs undt / andern Herren des Ministerij zu Gott / gebe! spätem gebrauch. Auf E: Ehrbahren Rathes / Bibliothec geschencket, Anno 1685 Dominica / Trinitatis. War der 14 Junij alß Wolgedachter / Herr M: Hermeling, Pastor bey der Dohms / Kirche undt Assessor Consistorij begraben ward. / Albrecht Hakelman / nos fecit.* (Trauerbuch 1685)

‘Šīs trīs sēru grāmatas likusi izgatavot maģistra Hermelinga kundze savam netaisnīgam vīram par piemiņu un vēlāk citiem ministērijas kungiem /lai Dievs dod! / pielietošanai. Dāvināta augsti godātās rātes bibliotēkai 1685. gada Trīsvienības svētdienā. Tas bija 14. jūnijs, kad tika apbedīts godājamais kungs maģistrs Hermelins, Doma baznīcas mācītājs un konsistorijas asesors. Mūs darinājis Albrehts Hākelmans.’

Tātad sēru grāmata tapusi Rīgas Doma baznīcas virsmācītāja, konsistorijas asesora, teoloģijas maģistra Hermaņa Hermelina (*Hermeling*, 1626–1685)

izvadišanas ceremoniālam un viņa piemiņas godināšanai, lai vēlāk kalpotu arī citu Rīgas garīdznieku pēdējam godam. Tad tika izgatavotas trīs sēru grāmatas. Tās tapušas 1685. gada jūnijā, mācītāja atraitnes Dorotejas Hermelinas, dzimušas Kennemanes (*Dorothee Hermeling, Hermelingin, geb. Könnemann*, 1626–1696), pasūtījumā, tomēr ar augstu ticamības pakāpi jāpieņem, ka atraitne drīzāk izpildījusi sava vīra pēdējo gribu. Sēru grāmatas izgatavojis un pirmo kaligrāfiski veidoto piemiņas ierakstu veicis Rīgas iesējējs un grāmatiespiedējs Albrehts Hākelmans (*Albrecht Hakelman*, ?–1659), to apliecinādam ar savu parakstu.

Kas zināms par Rīgas Doma mācītāju Hermani Hermelinu un viņa atraitni? Mācītājs ir dzimis Rīgā (amatnieka-atslēdznieka dēls), studējis Rostokā, kur pēc disputa ieguvis teoloģijas maģistra grādu (1648). Hermelins atgriezies Rīgā, stājies amatā, vispirms kalpojis Rīgas pils kapelā kā zviedru galma mācītājs, bijis diakons Sv. Pētera baznīcā (1657), tad nedēļu sprediķotājs (1659–1671), nedēļas virssprediķotājs Sv. Pētera baznīcā konsistorijas asesors (1671–1682), mācītājs un virsmācītājs Doma baznīcā (1682–1685). Hermelins salaulājies (1652) ar Rīgas miesnieka Kennemaņa meitu Doroteju (Buchholtz, Bd. 20, Eintrag 519, 519a). Hermelinam piederējusi (no 1683) muižiņa Katrīndambī pie Ķeizardārza, agrāk Daugavas krastā, ko 18. gs. beigās vairākkārt attēlojis Johans Kristofs Broce (*Brotze*, 1742–1823). Hermelins apbedīts Rīgas Doma baznīcas kora daļā, viņa kapakmenī iekalts ģerbonis (Hermelins ticis nobilitēts) un rindas no Vecās Derības, Daniēla grāmatas (Brotze 1772, Monumente I, 28).

Vēl zināms, ka Hermelins un viņa atraitne ir devuši respektējamu ieguldījumu Rīgas labdarības tradīcijas vēsturē. Hermelins dāvinājis visas savas vērtīgās grāmatas pilsētas bibliotēkai, par ko vairākkārt ar pateicību pieminēts bibliotēkas vēsturē. Dažas Hermelina grāmatas ar proveniences ierakstiem joprojām saglabājušās. Savukārt Hermelina atraitne testamentā bija novēlējusi ievērojamus līdzekļus konsistorijai: viņa izveidojusi 500 Alberta dālderu lielu legātu, turklāt ziedojuši naudu visām Rīgas baznīcām un konventiem (Buchholtz, Bd. 20, Eintrag 519a). Dorotejas Hermelinas bērnu godam izdotajā sēru dzeju kopojumā ikviens autors cildinājis viņas tikumus, kas tai piemituši jau kopš jaunības un sakuplojuši dzīves laikā (Letzte Ehren-Pflicht, 1696).

Baroks ir pretstatu laikmets, kura dramatiskajai pasaules izjūtai piemīt vairākas raksturzīmes, ko veidojusi dzīves un nāves dualitāte. Bailes un bijība pret nenovēršamo nāvi un aizmirstību, visa pasaulīgā zudīguma sapratne, dzīves īslaicīguma apziņa kā formulā ietvertas „memento mori” un „vanitas” (lat.) jēdzienos. Ticība, tikums, piemiņa, labdarība ir aizmirstības pretspēki.

Svinīga bērnu ceremonija ir vieni no nozīmīgākajiem rituālajiem svētkiem, baroks bērēm piešķīra īpašu spožumu un vērienu. „Pompa funebris” (lat.) – vairāku dienu ilgas, plašas bērnu svinības raksturoja katolisko pasauli un pienācās augstāko aprindu pārstāvjiem. Tomēr arī protestanti cienīgām un stāvoklim atbilstošām bērēm veltīja daudz vērības un līdzekļu, tostarp simboliem pārpilnajam katafalka (zārka) noformējumam, tā godinot nelaiķi, respektējot nāves varu un tomēr tiecoties pārvarēt iznīcību.

Trīs sēru grāmatas nav tradicionāls baroka laikmeta funerāliju elements. Kā jāsaprot sēru grāmatu simboliskais vēstījums? Hermelina atraitne savu gribu nav izskaidrojusi, Vidzemes baznīcas kārtība, vēstures avoti, metrikas un tolaik lielā apjomā iespiestie okazonālie teksti par šādu ritu nevēsta, tāpēc iespējamas dažādas interpretācijas un skaidrojumi. Varētu pieņemt, ka tā ir norāde uz Vecajā Derībā, pravieša Ecēhiēla grāmatā aprakstīto vīziju, kurā Dievs pasniedz Ecēhiēlam rakstu rituli (jeb grāmatu) un dod uzdevumu sludināt Labo Vēsti un pravietot (Ec 2: 10, Ec 3:1). Trīs grāmatas tad liecinātu, ka aizgājējs ir bijis izcils rakstu mācītājs. Par to vedina domāt arī Hermelina kapa plāksnē iekaltie Daniela grāmatas (Daniēla 12: 5) vārdi – tulk. latv. val.: ‘Bet sapratīgie mirdzēs kā debesjuma spožums, un tie, kas daudzus veduši pie taisnības, kā zvaigznes mūžīgi mūžam’.

Vēl grūtāk atbildams jautājums ir: kāpēc uz zārka vienlaikus tika novietotas **trīs** grāmatas? Viss būtu saprotams, ja uz zārka atrastos viena, divas vai četras grāmatas, tad tas būtu skaidrojams kā norāde uz Bībeli vai Jauno un Veco Derību, vai četriem evaņģēlijiem. Diskusijā par trim sēru grāmatām iesaistījās trīs dažādu konfesiju garīdznieki, tomēr pieņemams risinājums neatradās. Un tomēr šķiet, ka atbilde ir acu priekšā. Sēru grāmatu klātbūtne bērēs ir dziļi simbolisks fenomens, kas noteikti norāda uz Sv. Trīsvienību kā kardinālo orientieri, bet ne tikai. Hipotētiski piedāvājams minējums, ka tā protestantu garīdzniekus viņu amatam un atbilstoši reformētās ticības apliecinājuma simboliskajā grāmatā jeb „Vienprātības grāmatā“ (Formula concordiae, 1580) fiksētajai pārliecībai ievadīja mūžības ceļos trīs reformācijas laika svarīgākie protestantiskās atpestīšanas doktrīnas pamatprincipi jeb trīs svarīgākās solas: „sola fide, sola gratia, sola scriptura“ (lat.) – tikai ticība, tikai žēlastība, tikai raksti, kas bija materializējušies trīs sēru un piemiņas grāmatu veidolā.

Sēru grāmata nav tikai kuriozs un mulsoinošs vēsturisks artefakts. Tā liecina, ka „memento mori” pasaules izjūtai piederošā barokālā funerāliju tradīcija Rīgā bija iedzīvojusies un kļuvusi par unikālu, cieņpilnu atmiņu kultūras sastāvdaļu.

Literatūra

- Brotze, Johann Christoph. 1772. Grabmal des Pastoris mag. Hermeling. [Ap 1772]. Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedner liefländischer Monumente, Prospective, Wappen etc.* Rokraksts. Bd. 1. Bl. 28. Inv. nr. R4962. LU Akadēmiskā bibliotēka.
- Buchholtz, August Wilhelm. B. g. *Materialien zur Personenkunde der Ostsee-Provinzen.* Rokraksts. Bd. 20, Eintrag H 519, 519a. Inv. nr. R803. LU Akadēmiskā bibliotēka.
- Hand-buch der Stadt-Bibliotheque.* [Rīga, 1702–1840]. Rokraksts. Ms. 376. S. 2 (ieraksts starp 9.XI-18. XI.1702). Inv. nr. R2853. LU Akadēmiskā bibliotēka.
- Letzte Ehren-Pflicht. 1696. *Letzte Ehren-Pflicht Der Hoch-Ehr und Viel Tugendsahmen MATRON Fr. Dorotheä Könnemannin des weyland Voll-Ehrwürdigen Groß-Achtbahren und Hochgelahrten HERRN M. HERMANNI HERMELINGII der Thumb-Kirchen wowllverdienten Pastoris und E. Hoch-Ehrw. Consistorii Assessoris nach gebliebenen Frau Wittiben / Welche ANNO 1626. den 24. Septembr. An diese Welt geboren / ANNO 1696. den 3. Novembr. Christlich beerdiget worden / Christschuldigt abgestattet von Folgenden Gönnern und Freunden.* Rīga bey Georg Matthias Nöller. [1696]. [10] Bl. A2-C2. Inv. nr. R35044. LU Akadēmiskā bibliotēka.

- Rīgas Sv. Jēkaba draudzes metrika. 1751–1789 LNA LVVA, 3142. f. (Sv. Jēkaba baznīca (Rīga), 1. uzskaites saraksts, 16. lieta (Rīgas Sv. Jēkaba vācu draudzes 1751–1789. gada dzimušo un kristīto, laulāto un mirušo reģistrs), 1036.–1037., 1054.
- Taube, Meta. [b. g.] *Piezīmes*. Ieraksts b. g. Rokraksts. 14.vien. 38. lpp. Inv. nr. Rk2741. LU Akadēmiskā bibliotēka.
- Taube, Meta. 1985. *Piezīmes*. Ieraksts 31.X.1985. Rokraksts. 14.vien. 33. lpp. Inv. nr. Rk2741. LU Akadēmiskā bibliotēka.
- Trauerbuch. 1685. Sēru grāmata (Trauerbuch, Leichenbuch), kas izmantota bērū ceremonijās Rīgā, laikā no 1685. līdz 1800. gadam. Koks, kartons, melns audekls, melns papīrs, rakstāmpapīrs, vīta melna zīda aukla. 5 rakstāmpapīra lpp.; ieraksti daž. rokrakstos (3 lpp.). 32,5 x 20 x 5 cm. Inv. nr. R15215. LU Akadēmiskā bibliotēka.

Rīga Hermana Samsona vārsnās: *pyrope nitens Arctoi Regia mundi*

Brigita Cīrule, Ilona Gorņeva

Latvijas Universitāte

brigita.cirule@lu.lv; ilona.gorneva@lu.lv

Rīgas 16.–17. gs. reliģijas un izglītības intelektuāļa un sabiedriskā darbinieka Hermana Samsona (*Hermannus Samsonius*, 1579–1643) Rīgu slavinošais 20 rindu garais dzejolis, kas sacerēts elēģiskajā distihā, uzskatāms par visnotaļ ievērojamu pilsētas slavinājuma paraugu. Dzejoļa īpašo nozīmi akcentē tā izvietojums uz J. K. Broces pārzīmētās Rīgas pilsētas panorāmas „Vera delineatio celeberrimae civitatis Rigensis, Livoniae metropolis” („Patiesa izcilās Rīgas pilsētas, Livonijas metropoles, aprīse”). Proti, runa par 1612. gada Rīgas pilsētas panorāmu, kas tapusi N. Mollina (*Nicolaus Mollyn/Mollinus/Mollijns*) spiestuvē. Par tās autoru uzskatāms grafiķis Heinrihs Tūms (*Heinrich Thum*), kuru Mollins algojis no 1602. līdz 1622. gadam. Tiek uzskatīts, ka grafiķis Tūms arī ir šīs lielās Rīgas panorāmas autors (Taimiņa 2014, 30). Šobrīd drukātā veidā Samsona tā dēvētais Rīgas panorāmas dzejolis, kas sākas ar vārdiem „RIGA pyrope nitens Arctoi Regia mundi” („Bronzā mirdzošā Rīga, ziemeļu pasaules valdnieka rezidence”), kā arī Broces zīmējums pieejams 1992. gadā klajā nākušajā Broces zīmējumu un aprakstu 1. sējumā (Zeids 1992, 56).

Pastāv uzskats, ka 1606. gada Amsterdamas panorāma varētu būt kalpojusi par Rīgas panorāmas prototipu (Spekke 19--, 2). Amsterdamas panorāma sadalīta trīs daļās: redzams ūdens ar neskaitāmiem kuģiem, pilsēta un debesis. Panorāmas augšējās daļas centrā atveidota Amsterdamas jaunava, kuru ieskauj dievi Merkuris un Neptūns, atainotas tautas, kas nes dāvanas un preču ķīpas, kā arī dažādi tēli ar atbilstīgiem atribūtiem. Kopumā šī aina veido Amsterdamas tirdzniecības alegoriju. Abos augšējos panorāmas stūros izvietotas kartušas ar elēģiskajā distihā sarakstītajiem latīņu pantiem, kas slavina Amsterdamu un rosina pārdomas par pilsētas slavinājumus vienojošajiem tekstuālajiem tiltiem. Minētās dzejoļa rindas uz Amsterdamas panorāmas pieder holandiešu rakstniekam, dzejniekam un pētniekam Petram Skrīverijam (*Petrus Scriverius /Peter Schrijver/Schryver*, 1576–1660). Petra Skrīverija rakstītais, kā arī viņa saikne ar sava laika inteliģenci sniedz iespēju tiešā un pastarpinātā veidā novērot antīkā kultūrmantojuma nozīmi gan autora, gan viņa laika poētiskajā sniegumā. Dažāda veida slavinājuma tekstu tradīcija Eiropas literārajā telpā, bez šaubām, ietiecas jau antīkajā senatnē. Tas pats sakāms arī jau par konkrēti pilsētas slavinājuma tekstiem – tostarp arī teorētiska rakstura, formējot pamatuzstādījumus, kā pieklātos pilsētas slavināt. Taču ne mazāk nozīmīgas ir antīkās dzejas vārsmas, kas pie mums nonākušas arī no salīdzinoši vēlīnākiem laikiem (mūsu ēras 4. gs., 5. gs.), pārstāvētot tādu autoru kā Decims Magns Ausonijs (*Decimus Magnus Ausonius*) un Klaudijs Rutilijs Namaciāns (*Claudius Rutilius Namatianus*) daiļradi, kas, iespējams, paver

plašāku skatu uz pilsētu slavinājuma tradīcijām Eiropā, kā arī, kā tas redzams jau no vēlināko gadsimtu humānistu tekstiem, rod zināmas jēdzieniskās un poētiskās sasauces. Te, protams, grūti runāt par kādu tiešu tekstu saskari, bet drīzāk tādu kā eiropēiskās tekstveides koptelpu, kurā vērojami cikliski tēmu atkārtojumi.

Izvērtējot Hermaņa Samsona Rīgas panorāmas dzejoli, vērojams, ka idealizētajam Rīgas pilsētas tēla iezīmējumam veidojas sasauce ar antīko dzeju, tostarp stilistiski atgādinot par *locus amoenus* 'tikama, skaista vieta', kas ir plaši lietots *topos* daudzu seno dzejnieku dzejas darbos. Piem.:

- 1) Hermaņa Samsona arkādiešu lāčumātes zvaigžņu pieminējums atsauc atmiņā Ovidija „Skumjās elēģijas” (III.11.8.), kur arī atrodam šo zvaigznāju lūkojamies lejup uz pilsētu, lai gan konteksts ir citāds;
- 2) lokalizējot Rīgu, Samsons to uzrunā kā ziemeļu pasaules valdnieku rezidenci („Arctoi Regia mundi”, 1); lokalizējot Romu, dzejnieks Rutilijs Namatiāns to uzrunā līdzīgi, proti, kā visskaistāko pasaules valdnieci („regina [...] pulcherrima mundi [...] Roma”, De Redito Suo, 47–48). Abos gadījumos pāris vārmās pilsētas prezentētas kā *locus amoenus*.

Amsterdamu slavinošajā Petra Skrīverija dzejolī pilsētas lokalizēšana poētiskā limenī sasauca ar pilsētu ģeogrāfiskā izvietojuma iezīmējumu. Arī Amsterdama raisa asociācijas ar *locus amoenus*, taču Skrīverijs to panāk ar citiem poētiskiem līdzekļiem. Amsterdamas dzejolī autors iekļāvis noteiktus teksta elementus, kas funkcionē kā marķieri: pilsēta, kas paceļas no ūdeņiem, mīlas un skaistuma dieviete Venera, slavenais 4. gs. p. m. ē. sengrieķu gleznotājs Apells (Ἀπελλῆς). Tie ir marķieri, plašākas kultūras kodi, kas ir būtiski šīs pilsētas kā *locus amoenus* identificēšanai. Tekstā ietvertie marķieri aktivizē lasītāja atmiņu, liekot pārslēgties uz plašāku kultūras vērtību kontekstu: pilsēta, kas paceļas no ūdeņiem, tās salīdzinājums ar Veneru, gleznotāja pieminējums neizbēgami raisa asociācijas ar Sandro Botičelli (*Sandro Botticelli*) ievērojamo mākslas darbu „Veneras dzimšana”. Kad svešinieks ierauga šo pilsētu, viņš pārsteigumā par tās skaistumu nespēj noticēt savām acīm. Tādējādi pilsētu slavinošais dzejas teksts kļūst uztverams kā kultūras manifestācija, kā apliecinājums, ka kultūrā teksti to plašākā izpratnē (ja arī mākslas darbu varam uztvert kā sava veida kultūras tekstu) neeksistē izolēti; tie, savstarpēji savijoties, veido vienotu tīklu. Vērīga lasītāja ziņā ir saskatīt, uztvert jēdzieniskās un poētiskās sasauces, caur šādiem tekstiem ieraudzīt, ka tiem ir sava loma izpratnes par vienotu Eiropas kultūrtelpas radīšanu.

Salīdzinot H. Samsona un P. Skrīverija pilsētu slavinājumus, redzamas vairākas tematiskās kopsakares, piem.,

- 1) tirdzniecības jomas izcēlums. Šīs tēmas izvērsumā vērojamas gan līdzības, gan atšķirības. Abos slavinājumos tēmu marķē tirdzniecības dieva Merkurija klātbūtne, kurš tekstos saukts par spārnoto Killēnes dievu („Cyllenius ales”);
- 2) pilsētas kā vietas, kur var plaukt kultūra un zinības, iezīmēšana. Hermanis Samsons to min jau slavinājuma sākumā, uzrunājot Rīgu kā tālāko sargposteni ziemeļu puslodē, kur godā tiek turēta bijīga attieksme pret

mūzām, kā vietu, kur uzticams prāts ir vērtē. P. Skrīverija slavinājumā Amsterdamai šī tēma risināta dzejoļa vidusdaļā.

Pilsētas slavinājuma dzejā, uz kuru attiecināms arī Hermana Samsona veltījums Rīgai, vērojamas jēdzieniskās, poētiskās un tematiskās sasauces; ietvertie Eiropēiskās kultūras kodi ir kā apliecinājums vienotai kultūrtelpai, kurā šie teksti tapuši. Bez šaubām, tekstos vērojamas arī atšķirības materiāla izkārtojumā un organizācijā, ko nosaka tostarp visnotaļ objektīvi kritēriji (tiek slavinātas dažādas pilsētas), tomēr, neraugoties uz tām, allaž klātesoši arī būtiski saskares punkti, kas liek domāt par zināmu tradīcijas kontinuitāti un pilsētas slavinājuma tekstiem kā būtiskiem cilvēka darbības un ietekmes jomu apliecinātājiem. H. Samsona Rīgas pilsētas slavinājums šajā ziņā iekļaujas kopējā slavinājuma tekstu paradigmā.

Literatūra

- Spekke, Arnolds. 19-- . 1612. g. Rīgas skata holandiešu prōtotips. *Latvijas Universitātes raksti*. Filoloģijas un Filosofijas fakultātes sērija III. 1, 1–9.
- Taimiņa, Aija. 2014. Rīgas Gutenbergs jeb Rīgas pirmajai tipogrāfijai – 425. *Iespiedgrafika*. 1, 26–33. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/28234/Taimina-Mollins-2014-atp.pdf?sequence=1>
- Zeids, Teodors (red.). 1992. *Johans Kristofs Broce*. Zīmējumi un apraksti. 1. sēj. Rīga: Zinātne.

Pēnelopes tēls Aspazijas dzejā

Dina Eiduka

Latvijas Universitāte

Pēnelopes tēls literatūrā ir pazīstams jau no 8. gs. p. m. ē. sarakstītā Homēra eposa „Odiseja” un literatūrā tas ir kļuvis par universāli atpazīstamu tēlu, arhetipu. Autori dažādos laikos izmanto Pēnelopes tēlu, lai pārrakstītu un interpretētu mītu par Odiseju un Pēnelopi un reflektētu par sava laika aktualitātēm.

Plašāka interese par Pēnelopes tēlu literatūrā parādās 20. gs. Pēnelopes tēla pievilcību autori saskata tajā, ka Homēra eposā Pēnelopes tēla psiholoģiskais portrets netiek pilnībā atklāts, ļaujot autoriem projicēt Pēnelopes tēlā subjektīvās vai intelektuālās intereses. Feminisma laika dzejnieces labprāt izmanto Pēnelopes tēlu, jo tā ir iespējams pārrakstīt tradicionālo priekšstatu par Pēnelopi un atainot situāciju no sievietes skatupunkta.

Arī Aspaziju nodarbina sieviešu emancipācijas jautājumi, par kuriem viņa iestājas politikā un kas izpaužas arī viņas daiļradē. Ella Buciniece (2016, 48–49) norāda, ka sākotnēji Aspazija pievēršas cīņai par sievietes sociālo atzīšanu, pēc trimdas periodā pievēršoties sievietei jau kā radošam kultūras subjektam. Aspazija (1986, 628–629) uzskata, ka autoram ir jābūt subjektīvam un savā daiļradē jāparāda savs „es” – sava personība, savdabība un skatupunkts. Viņa sevi dēvē par pagātnes cilvēku ar ārkārtēji dzīvu jūtu atmiņu (Aspazija 1938, 253), tāpēc arī ir tikai likumsakarīgi, ka antīkās pasaules tēli ieņem būtisku vietu viņas daiļradē.

Aspazijas dzejā Pēnelope ir sastopama divos dzejoļos „Mazā Pēnelope” un „Pēnelopes auks”. Tie tapuši laikā, kad Aspazija ar Raini dzīvo trimdā Šveicē, gaidot savu atgriešanos dzimtenē. Elēni Filipū (Philippou 2018, 6) Pēnelopes neskaidro un bezspēcīgo stāvokli (gaidot vīra gaidāmo, bet arī nenoteikto atgriešanos) daļēji sastata ar apstākļiem, kādos atrodas indivīdi, kuri dzīvo politiskā ekstrēmisma apstākļos un cik liela loma gaidīšanai ir idejās par revolūciju, sociopolitiskajām pārmaiņām, dažādām ideoloģijām un kustībām, kurās tagadnei jēga ir tikai tāpēc, ka tā attiecas uz gaidīšanu.

„Mazā Pēnelope” ietilpst dzejoļu krājuma „Saulains stūrītis” ciklā „Skuķīša gudribas grāmata”. „Mazajā Pēnelopē” autore veido liriskā „es” dialogu ar Pēnelopi, rotaļīgi pretstatot sevi Pēnelopes tēlam, ar bērnišķīgu kategorismu vērsoties pret Pēnelopes tēlu, kas iemieso tradicionālās vērtības un sievietes lomu sabiedrībā.

Otrs dzejolis, kurā izmantots Pēnelopes tēls ir „Pēnelopes auks” un tas iznāk krājumā „Izplesti spārni” ciklā „Naktī, dziļā naktī” un kurā, kā norāda kopoto rakstu sastādītāja Saulcerīte Viese (Aspazija 1985, 17), visplašāk atklājas Aspazijas raksturs un tā lielie kontrasti. „Pēnelopes auks” ir krasi atšķirīgs no „Mazās Pēnelopes”, rotaļīgie mezglīņi ir pārvērtušies par mezglīem, režģiem, sāpēm, maldiem un noziegumiem un Pēnelopes auks tiek pielīdzināts dzīvības audam. Aušana, vērpšana un audumu

darināšana grieķu mītos bieži parādās saistībā ar nāvi un nāves tēma ir neiztrūkstoša arī Pēnelopes gadījumā, jo viņa auž liķautu.

Aspazijas daiļradē Pēnelopes tēls, lai gan netiek plaši izvērsts, uzskatāmi parāda autores trimdas laika personības kontrastus, „Mazajā Pēnelopē” atceroties jaunības dienu atmiņas (pagātnes laikā) un „Pēnelopes audā” atainojot smagos pārdzīvojumus (tagadnes laikā).

Aspazija nepārraksta mītu, nepārveido Odiseja Pēnelopes literāro tēlu, bet veido dialogu ar mītisko situāciju sastatot un pretstatot to ar dzejoli risināto domu. Laikmeta iezīmes atklājas dzejā savijoties autores personībai un pieredzei ar Eiropas literāro mantojumu.

Literatūra

Aspazija. 1985. *Kopoti raksti*. 1. sēj. Sast. Saulcerīte Viese. Rīga: Liesma.

Aspazija. 1986. *Kopoti raksti*. 2. sēj. Sast. Saulcerīte Viese. Rīga: Liesma.

Aspazija. 1938. *Mana dzīve un darbi : autobiogrāfija un kopoti raksti*. 4. sēj. Rīga: A. Gulbis.

Buciniece, Ella. 2016. „Gudrības asins ķermenīši”: Aspazijas metafiziskais kods. *Aspazija un mūsdienas: dzimums, nācija radošie izaicinājumi*. Rīga: Zinātne, 38–49.

Philippou, Eleni. 2018. Perennial Penelope and Lingering Lotus-Eaters : Revaluing Mythological Figures in the Poetry of the Greek Financial Crisis. *Dibur Literary Journal*, vol. Fall 2017, no. 5. Stanford University, 71–86.

Metaforas Cicerona vēstulēs *Ad Familiares*

Evija Bērziņa

Latvijas Universitāte

evijabr@gmail.com

Uzmanība metaforai kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklim ir tikusi pievērsta jau antīkajā pasaulē ap 4. gs. p. m. ē. Pirmsākumos to ir pētījis gan grieķu filozofs un rētorikas teorētiķis Aristotelis, gan romieši Marks Tullijs Cicerons un Marks Fābijs Kvintiliāns. Viņi savos darbos ir aprakstījuši, kas ir metafora un kam tā var tikt izmantota. Metafora joprojām tiek pētīta arī mūsdienās, un tiek rasti jauni veidi, kā interpretēt metaforas, to veidus un funkcijas. Mūsdienu literatūras teorijā tropi ir vārdi vai izteicieni, kas lietoti nevis to tiešajā, bet pārnestajā nozīmē. Pie tropiem parasti pieskaita metaforu, metonīmiju, sinekdohu, salīdzinājumu, paralēlismu, alegoriju un personifikāciju (Kursīte 2002, 420). Šāds uzskats sabalsojas ar antīko teorētiķu izteikumiem par tropiem. Taču būtiski, ka mūsdienās, jo īpaši 20. gs., metaforas jēdziena interpretācija attīstās ne tikai literatūras teorijā. Ir pētnieki, kuri uzskata, ka metaforas nav tikai stilistisks paņēmieni, bet tās ir arī kognitīvi svarīgas. Proti, metaforas jēdziens tiek izmantots, lai raksturotu vispārējus izzināšanas vai pieredzes aspektus.

To plaši darbā „Metaphors We Live By” apraksta divi kognitīvie lingvisti un filozofi Džordžs Leikofs un Marks Džonsons. Pēc Dž. Leikofa un M. Džonsona uzskatiem, mūsu domāšana balstās uz metaforām, un tās caurauž lielāko daļu valodu, visu cilvēku ikdienas dzīvi, domas un rīcību. Dažreiz metaforas veido saistītas sistēmas, kur tās rodas no būtiskām cilvēka dzīves pieredzēm. Metaforas ir daļa no idejas vai daļa no domāšanas veida (Lakoff, Johnson 2003, 3–10). Tās tiek bieži izmantotas ikdienā, to var uzskatīt par dabīgu procesu, kurā cilvēks rada sev un citiem saprotamas asociācijas starp dažādām lietām un notikumiem.

Referātā analizētas metaforas Cicerona vēstulēs no krājuma „Ad Familiares”, kuras veltītas ģimenes locekļiem. Šīs vēstules Cicerons rakstījis sievai Terencijai, meitai Tullijai un vergam, vēlāk brīvvalstajam, Tironam. Un metaforu lietojums tajās atklājas dažādi – atkarībā no vēstules adresāta, tās tapšanas apstākļiem un vēstules autora psihoemocionālā stāvokļa un attieksmes pret situāciju un adresātu.

Rakstot vēstules sievai un meitai, Cicerons bieži vien raksta par ikdienišķām lietām, kuras nav saistītas ar karu, apjautājas par viņu veselību un ikdienas gaitām. Tomēr pilsoņu kara apstākļos uztraucas arī par viņu drošību. Kādā vēstulē sievai un meitai Cicerons izmanto šķietami vienkāršu metaforu:

- (1) *Considerandum vobis etiam atque etiam, animae meae, diligenter puto, quid faciatis, Romae ne sitis an mecum an aliquo tuto loco: id non solum meum consilium est, sed etiam vestrum.* (Ad Fam. 14.18.1)

‘Jums, **manas dvēseles**, es domāju, vajadzētu atkal uzmanīgi apsvērt, ko jūs darīsiet – vai jums vajadzētu palikt Romā vai ar mani, vai kādā drošā vietā: tas nav tikai mans lēmums, bet arī Jūsu.’

Metafora *animae meae* ‘manas dvēseles’, kas ir kā adresāta personu raksturojums uzrunā, piešķir izteikumam, kas citādi uztverams kā visai neitrālā intonācijā pausts, īpašu sirsnīgumu. Metafora atklāj Cicerona emocionālo attieksmi un samērā vienkāršā, lakoniskā veidā sniedz ģimenes locekļiem spēcīgu vēstījumu par to nozīmīgumu vēstules autora dzīvē.

Savukārt dienu vēlāk datētā vēstulē Terencijai un Tullijai Cicerons raksta par to, ka viņš tomēr šaubās par ģimenes drošību, esot kopā ar Dolabellu, ka tas varētu nebūt pietiekami, un pilsoņu kara norisi:

(2) *Sin homo amens **diripiendam urbem** daturus est, vereor, ut Dolabella ipse satis nobis prodesse possit.* (Ad Fam. 14.14.1)

‘Bet ja neprātīgs cilvēks ir gatavs atdot **pilsētu saplosīšanai gabalos**, es baidos, vai pats Dolabella mums pietiekami varēs palīdzēt.’

Par neprātīgo cilvēku tiek saukts Cēzars, kura rīcība, atgriežoties Romā, nav paredzama un var novest pie vai nu pozitīva, vai arī negatīva rezultāta. Neadekvātu kara darbību gadījumā Roma nonāks ļaundaru varā, tiks izlaupīta un iznīcināta (*diripiendam urbem*). Ar izvēlēto metaforu Cicerons to burtiski izceļ, emocionāli spēcīgi raksturojot neprātīgā karavadoņa nolūkus un potenciālās aktivitātes karadarbības un pilsoņu sacelšanās rezultātā, un tādējādi tiešāk un pārliecinošāk, gandrīz vai vizuāli, ļaujot uztvert draudošo fizisko vardarbību.

Vēstulē, kura adresēta Tironam un datējama ar 49. gada 12. janvāri, Cicerons vēstī to, ka 4. janvārī ir ieradies Romā un ticis pieklājīgi sagaidīts, bet, lai arī cik patīkami viņš nebūtu uzņemts, pašā pilsētā ir pavisam cita situācija:

(3) *Sed **incidi in ipsam flammam** civilis discordiae vel potius belli* (Ad Fam. 16.11.2)

‘Bet **iekritu** pašās pilsoņu ķildu vai drīzāk kara **liesmās**.’

Metafora *incidi in flammam* apzīmē nonākšanu saspīlētā vai bīstamā situācijā, ne fizisku iekrišanu liesmās, un tāda noteikti ir pilsoņu kara situācija, kad apkārt plosās nemieri un nesaskaņas. Šī uzskatāma par tipisku karadarbību raksturojošu metaforu, un sasaucas ar britu lingvistu Džonatana Šarteri-Bleka skaidrojumu par uguns nozīmi metaforās – uguns tiek asociēta ar iznīcību, nomācošām sajūtām, karu un kara atribūtiem. Uguns parādās dažādos diskursos, piedāvājot skaidrāku, vieglāk uztveramu izpratni par eksistenciālām, būtisku pieredzi nodrošinošām norisēm un lietām (Charteris-Black 2018, 8–9).

Verbs *incidere* kā metaforas sastāvdaļa parādās arī citās Cicerona rakstītajās vēstulēs, spilgti iezīmējot nokļūšanu nepatīkamā situācijā. Citur gan šis verbs vairs netiek saistīts ar liesmām kā iepriekš minētajā gadījumā, bet gan, piem., ar slimību, resp., iekrišanu drudzī (*in febrim incidisse* Ad Fam. 14.8.). Kaut gan abās metaforās aprakstītā situācija ir atšķirīga, jo vienā tiek runāts par veselību, bet otrā par kara situāciju, metaforas vienlīdz izteiksmīgi raksturo negaidītu negatīvu pieredzi, pēkšņu nonākšanu kādā nepatīkamā un grūtā stāvoklī.

Arī citviet metaforas izmantotas dažādu norišu, procesu un situāciju spilgtākam un vienlaikus vēstules adresātam vieglāk uztveramam raksturojumam. Turklāt vienlaikus tās liecina par sadzīviski tuvu saziņu un neformālu izteiksmi.

Piem., pilsoņu kara iesākumā Cicerons daudz raksta savam brīvlaistajam vergam Tironam, jo to ir piemeklējušas veselības problēmas un Cicerons vēlas uzzināt, kā noris viņa slimība un atveseļošanās gaita, lai tas ātrāk varētu atgriezties pie viņa:

- (4) *Sed, quoniam in quartanam conversa vis est morbi—sic enim scribit Curius—, spero te diligentia adhibita iam firmiorem fore.* (Ad Fam. 16.11.1)
'Bet pēc tam, kad ceturtajā dienā **mainījās** (burt. **pagriezās**) **slimības spēks** – tā raksta Kūrijs – ceru, ka, pieliekot rūpību, tu jau kļūsi stiprāks (veselāks).'

Kādā no Kūrija atsūtītajām vēstulēm Cicerons ir uzzinājis, ka slimība, kura plosās apkārt, pieņemas spēkā, *vis morbi* norāda uz šīs slimības nopietnību. Izmantotās metaforas paspilgtina situāciju un šķietami personificē slimību, piešķirot tai dzīvas un spēcīgas būtnes iezīmes.

Tādējādi Cicerona lietotās metaforas ģimenes locekļiem veltītajās vēstulēs aptver visai plašu tematiku. Metaforas, kuras ir adresētas sievai un meitai, parāda Cicerona rūpes par savu ģimeni, un abas sievietes netiek lieki apgrūtinātas ar kara tematiku un paša Cicerona problēmām. Turpretī Tironam veltītajās vēstulēs atrodamas dažādas metaforas par karu, sarežģītām un nepatīkamām situācijām, kā arī lietām, kuras viņam ir jāpaveic, kamēr pats Cicerons ir prom. Vienlaikus, tā kā Cicerons Tironu uzskatīja par savu ģimenes locekli, tad viņam arī veltītas metaforas, kurās var ieraudzīt Cicerona rūpes par Tirona veselību.

Analizējot Cicerona vēstulēs atrodamās metaforas, secināms, ka pārsvarā tās tiek izmantotas emocionālas attieksmes paspilgtināšanai, un to lietojums arī varētu būt atkarīgs no tā, cik spēcīgi autors vēlas lasītājam parādīt un likt izjust savas emocijas. Metaforas tiek veltītas gan personu raksturošanai, gan situāciju attīstības un satura raksturojumiem.

Literatūra

- Charteris-Black, J. 2018. The Ambiguity of Fire. *Fire Metaphors: Discourses of Awe and Authority*. London: Bloomsbury Academic, 8–9. <https://doi.org/10.1075/msw.18015.nea>
- Kursīte, J. 2002. *Dzejas vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Lakoff, George, Johnson, Mark. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago, London: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226470993.001.0001>

Divi Samsoni: Hieronīma Depkina 17. gs. dzejas teksta leksiski poētiskās iezīmes

Gita Bērziņa, Ilze Rūmniece

Latvijas Universitāte

gita.berzina.hzf@lu.lv; ilze.rumniece@lu.lv

Dažādu piemiņas tekstu sacerēšana – gan prozā, gan jo īpaši dzejā –, aizsākusies jau antīkajā pasaulē, ir plaši izplatīta neolatiniskās kultūras tradīcija. Arī Rīgā *epicedia* (lat. *epicedium*, gr. *ἐπικήδειον*) – veltījumi, kas top, pieminot mūžībā aizgājušu laikabiedru – kolēģi, draugu un jo īpaši kādu izcilu sabiedrības personību, ir visplašāk pārstāvētais okazonālās jeb t. s. gadījuma dzejas korpuss (sk., piem., Strode 2019, 222; sk. arī Grudule 2017, 253–255, 266–267).

Lai arī klasiskā piemiņas forma ir dzejojums elēģiskajā distihā, ietverot gan *laudatio* jeb aizgājēja cildinājumu, gan *lamentatio* ‘žēlabaš’ par zaudējumu, gan arī *consolatio* ‘mierinājumu’ tuviniekiem (Scaliger 1561), piemiņas teksti var būt formā un saturā ļoti dažādi. Sēru gadījumam tapušie teksti var būt no samērā lakoniskiem 8–10 rindu gariem veltījumiem līdz vairāku simtu rindu plašiem vēstījumiem. Ne tikai elēģiskajā distihā, bet arī heksametrā un citos klasiskos pantmēros, papildināti ar anagrammām, vārdu spēlēm un citējumiem. Arī saturiski atšķirīgi līdz ar to – lai gan neatņemams ir aizgājēja cildinājums, atkarībā no teksta „adresāta”, autora, skumjā notikuma konteksta un šaurākas vai plašākas nozīmības dažādi akcentēta var būt aizgājēja personība, atšķirīgi izvērsta *lamentatio* un *consolatio* daļas, atšķirīgi izgaismots plašākais aizgājēja dzīves un darbības, kā arī aktuālās laiktelpas konteksts. Jo nozīmīgāka sabiedrībā aizgājēja personība, jo plašāka un reprezentatīvāka arī tekstu kopa, kas tai tiek veltīta. Spilgtu piemēru tam redzam, mūžībā aizejot Hermanim Samsonam, kad citu starpā top arī Hieronīma Depkina *Comparatio Samsonis Biblici cum Livono* – teksts, kas vien vietumis pieminēts, bet plašāk līdz šim nepētīts.

Hermanis Samsons (*Hermann Samson*, lat. *Hermannus Samsonius*, 04.04.1579–16.12.1643) – vācbaltiešu luterāņu mācītājs, teologs, Vidzemes superintendants, Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas rektors un profesors un daudz dažādu darbu autors – ir nozīmīga atslēgfigūra, caur kura vietu/lomu sava laika norisēs, plašo mantojumu un skatījumu (kā paša, tā citu) mēs ieraugām 17. gs. Rīgu un Livoniju, šī reģiona strāvojumus un kultūrkontekstu, reliģisko un pedagoģisko kontekstu, ideoloģiskās, sociālās, politiskās saites, ietekmes un vērtības.

Samsons bija pazīstams kā dedzīgs Romas katoļu baznīcas, īpaši jezuītu pretinieks, labs Bībeles pazinējs un izcils sprediķotājs, kas, pateicoties savām oratora dotībām un spēcīgajiem sprediķiem bija iesaukts par *Hercules biblicus*. Sacerējis daudz un dažādus darbus gan kā mācītājs, teologs, gan kā Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas profesors. Viņa radošajā mantojumā atrodam sprediķus, rokasgrāmatas studentiem, vēstules, svinīgas runas, vairāk kā divus desmitus vadītas un izstrādātas disertācijas, arī atsevišķus dzejas

tekstus (sk. Berkholz 1856; Siirman 2010; Berga 2019). Aizejot mūžībā, H. Samsons tiek pavadīts ar plašu vērienu. Viņa aiziešana tiek pieminēta ar dažādiem tekstiem, tostarp īpašu veltījuma krājumu „Memoria Samsoniana”, ko H. Samsona piemiņai sastādījis viņa audzēknis un draugs, Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas dzejas un rētorikas profesors Johans Brēvers (*Johann Brever*, 1616–1700). Visupirms piemiņas krājums tiek publicēts Lībekā 1644. gadā (Brever 1644), bet vēlāk 1655. gadā iekļauts arī kā pielikums Frankfurtē iespiestajā J. Brēvera sastādīto akadēmisko runu krājumā (Brever 1655).

Krājumā līdzās paša J. Brēvera kvēlām Samsona cildinājuma runām un Pētera Hollera (*Petrus Hollerus*) *Oratio De vita B[ea]ti Samsonii* ‘Runai par svētlaimīgā Samsona dzīvi’ iekļauts 559 rindu apjomā Hieronīma Depkina (*Hieronymus Depkin*, 21.08.1625–02.01.1657) veltījums heksametros *Comparatio Samsonis Biblici cum Livono*. H. Depkins – vēlāk mācītājs Madlienā, slavenā vācbaltiešu luterāņu mācītāja, Rīgas Domskolas rektora, Bībeles pirmā izdevuma redakcijas komisijas loceklis, latviešu garīgo dziesmu un „Vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcas” autora Liborija Depkina (20.08.1652–02.12.1708) tēvs – šo piemiņas tekstu sacerējis kā 18 gadu vecs jauneklis vēl pirms savām studijām Rostokas un Vitenbergas universitātēs.

Tas ir otrais izvērstākais un vienīgais dzejas veltījums H. Samsonam šajā ar vislielāko rūpību veidotajā piemiņas krājumā. Tā autors – jauniešs, kas visticamāk tikko pabeidzis savu izglītošanos Rīgā un, balstoties te gūtā izglītībā, izzinātajos klasiskajos un Bībeles tekstos, apgūtajos poētiskajos principos un rētoriskajos paņēmienos, sacerējis ievērojama apjoma vēstījumu heksametros izcilam mūžībā aizgājušam teologam un profesoram. Šis teksts vērtējams kā svarīga sociālās kultūras un *studia humanitatis* liecība. Un cita starpā – paraugs okazionālās dzejas saistībai ar akadēmisko/izglītības vidi un tajā īstenoto radošo aktivitāšu izpausmei visai sabiedrībai būtiskās norisēs.

Epicēdija tekstā atrodami divi līdzību līmeņi:

- 1) saturiskais (Bībeles Samsons un Rīgas Samsons);
- 2) poētiski aluzīvais (antīko tekstu izteiksmes un formas iezīmes).

1) Kā Bībeles Samsona uzdevums (Dieva liktais kopš dzimšanas) – atbrīvot izraēļus no filistiešu jūga, tā Rīgas Samsons savās amatu pozīcijās cīnās pret jezuītu ietekmi Rīgas baznīcās un ticīgajos, stabilizējot Lutera mācības pastāvēšanu pret Romas un pāvesta katolisko noteikšanu. Dzejas teksts veidots tā, ka aptuveni 100 vai nedaudz vairāk dzejrindu apjomā mijas ziņas gan par biblisko, gan Rīgas Samsonu.

Par Bībeles Samsonu tekstā tiek fiksēti un īsumā kontekstuāli apcerēti daži galvenie viņa mītiskās dzīves un cīņu fakti. Piem., filistiešu sadedzinātā Samsona sieva un viņas tēvs (211–212); paša Samsona sasiešana, bet virvju krišana brīnumainā kārtā (222–225) u. c. Minētajām epizodēm par Bībeles Samsonu pretī autors liek faktus no Livonijas Samsona dzīves gaitām: Luteriskās pārliecības sargāšana pret kalvīnistiem un Romas katoļu ietekmēm, teoloģiskās cīņas ar luteriskās pārliecības pretiniekiem, raksturojot Samsonu kā prātīgu, gudru un valodā, rētorikā pārliecinošu aso diskusiju pretinieku.

Šim Livonijas Samsona cīņām dzejotājs paralēli izvērš (336–377) vēstījumu par *Samson Biblicus*: tiek kompakti pieminēti mītiskie notikumi ar viņu kā Dieva iedvesmotu varoni – Samsona pieveiktais lauva, bišu kāres tā beigtajā ķermenī un ar šo

saistītā mīkla un derības par tās atminējumu, tālāk atriebes darbi pret filistiešiem: 30 filistiešu nogalināšana, 300 lapsu sasiešana ar astēm, aizdedzināšana un palaišana druvās, kur tādējādi tiek izdedzināta visa raža. Tad arī 1000 filistiešu iznīcināšana ar vienu vienīgu ēzeļa žokli. Visbeidzot pilsētas vārti, kas aizvērti, lai sagūstītu Samsonu, bet kurus viņš izrauj ar visām eņģēm un tiek brīvs. Pēc šāda uzskaitījuma Livonijas Samsona veikumi ir mazāk konkrēti, tomēr atkārtoti viņš tiek raksturots (390–392) kā izcils teoloģisku rakstu sacerētājs, teicams orators, zinībās izcils, ļoti slavens, mieru mīlošs, labi sagatavots tieslietu ieročiem. Īpaša uzmanība tekstā veltīta Samsonam kā jaunatnes vadonim – *dux juvenatae*, acīmredzot vērtējot viņa nopelnus izglītības jomā. Pēdējā epīcēdija teksta trešdaļā (no 445.) Samsona kontekstā ienāk Gustavs Ādolfs (*Regnator Boreae* – Ziemeļzemju valdnieks), kurš iekaro Rīgu un izvēlas iecelt Samsonu par superintendentu.

2) Poētiski aluzīvais līdzību līmenis epīcēdija tekstā liecina par Vergilija „Eneīdas” izteiksmes paņēmieni ietekmi vai drīzāk – apzinātu pielietojumu. Dažviet fiksējamas arī vārdkopas, dzejrindu daļas no citiem slaveniem heksametriskās dzejas kopējiem antīkajā pasaulē (piem., Ovidijs, Lukāns).

Literatūra

- Berga, Renāte. 2019. Hermanis Samsons un Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas disertācijas. *Antiquitas Viva: Studia Classica*, 5. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 162–170. <http://doi.org/10.22364/av5>
- Berkholz, Christian August. 1856. M. Hermann Samson, Rigascher Oberpastor, Superintendent von Livland etc.: eine kirchenhistorische Skizze aus der ersten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts. Riga: Edmund Götschel.
- Breuer, Johann. 1644. *Memoriam Admodum Reverendi Nobilissimi et Excellentissimi Theologi, Dn. M. Hermannii Samsonii, Hereditarii in Vesten/ Regii per Livoniam Superintendentis, Pastoris in Metropoli patria et Professoris primarii, quondam meritissimi, Duabus Panegyribus in illustri Rigensium Collegio, ex officio, ex debito, celebrare voluit M. Joh. Breuerus, Islebiens. Eloquentiae Professor*. Lubecae: Sumptibus Alberti Hakelmanni, Typis Johannis Meieri, Anno MDCXLIV. Pieejams: <https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/titleinfo/8787144>
- Breuer, Johann. 1655. *Orationum, in Rigensi Athenaeo habitarum, pars prima cum Memoria Samsoniana, & repraesentatione materialium idonea: curante M. Joh. Breuero, Eloq. Prof. Francofurti ad Moenum: Sumptibus Petri Hauboldii, Anno M.DC.LV*. Elektroniski pieejams: https://archive.org/details/bub_gb_s_AcKWBAFcsC/page/n569/mode/2up?view=theater; <https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd17/content/structure/5819396>
- Grudule, Māra. 2017. *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Scaliger, Julius Caesar. 1561. *Poetices libri septem*. [Lyon]: A. Vincentius.
- Siirman, Vivian. 2010. Der literarische Nachlass des Hermann Samson. *Forschungen zur Baltischen Geschichte*. Vol. 5, 36–58.
- Strode, Anna. 2019. Antīkās reminiscences latīņu okazonālajā dzejā Rīgā. *Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā*. Liepāja: Liepājas Universitāte, 215–228.

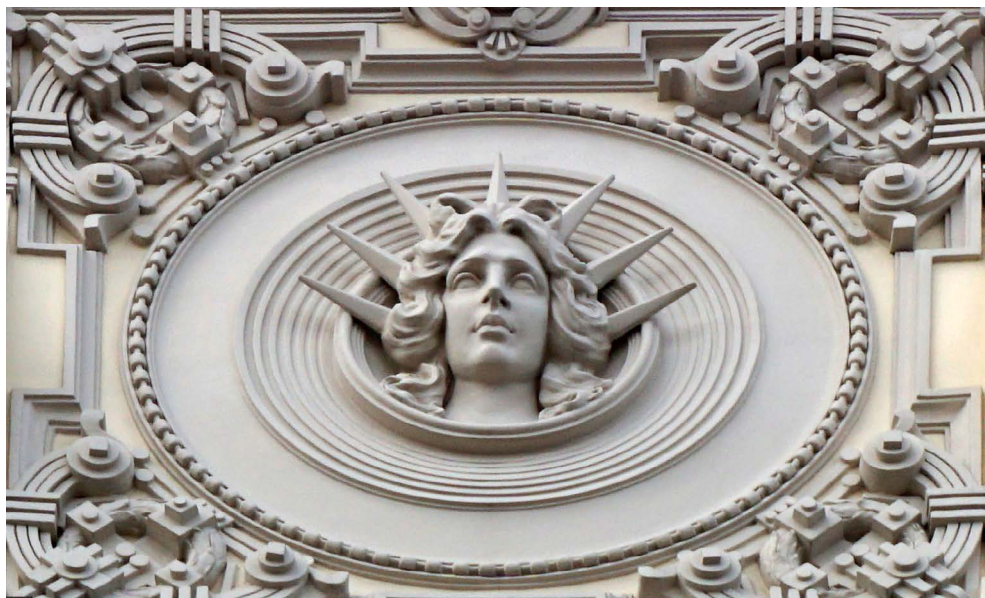
Progresā un cīņas tēma antīko tēlu sniegumā Rīgas arhitektūrā XX gs. sākumā

Harijs Tumans

Latvijas Universitāte

harijs.tumans@lu.lv

Visbiežāk sastopamais progresā ideju vizuālais apliecinājums 20. gs. sākuma Rīgas arhitektūrā ir saules simbols. Tas tiek attēlots divos veidos – gan kā parasts saules disks ar stariem – gan kā Hēlija / Apollona galva (piem., Alberta ielā 13, M. Eizenšteins, 1904. (sk. 1. att.), K. Barona iela 11, K. Pēkšēns, 1901., Brīvības iela 105, A. Vite, 1904. utt.). Rīgas centra rajonā uz namu fasādēm ir atrodami vismaz deviņi Hēlija / Apollona atveidojumi, kas tapuši šajā laika periodā, tādējādi atspoguļojot toreizējo mentālo atmosfēru, jeb dzīves un pasaules uztveri. Saules attēlojumus var uzskatīt par apliecinājumu tā laika ticībai progresam un Apgaismības ideāliem, kas orientēja cilvēkus uz gaišu nākotni. Šajā kontekstā Saule jāsaprot kā gaišas nākotnes un progresā simbols un kā pretstats tumsai. Arī tā laika latviešu literatūrā Saules tēma parādās visai bieži, piem., Aspazijas „Saules meita” (1894), un „Saulainais stūrītis” (1910), Eduarda Zeibota „Saulītē un pavēnī” (1891, 1896), Kārļa Skalbes „Sirds un Saule” (1911), Raiņa „Ave Sol” (1910), Plūdoņa „Uz saulaino tāli” (1911), Akuratera „Saules gredzens” (1911). Šajā kontekstā kļūst saprotama arī Apollona kā Saules dieva tematika arhitektūrā.

1. attēls. Hēlija Apollona maskarons. Alberta iela 13

Savdabīgi progresa tēma atspoguļota Boguslavska nama fasādē Alberta ielā 2a (M. Eizenšteins, 1906). Šeit portālu rotā divas gandrīz kailas skaistules ar uguns lāpām rokās. Konceptuāli šīs skulptūras atbilst klasiskajam Artemīdas-Selēnes tēlnieciskajam kanonam. Augstāk esošās vertikālās sarkanās joslas raisa asociāciju ar uguni. Kopumā šī kompozīcija simbolizē gaismas triumfu, cerību un optimismu.

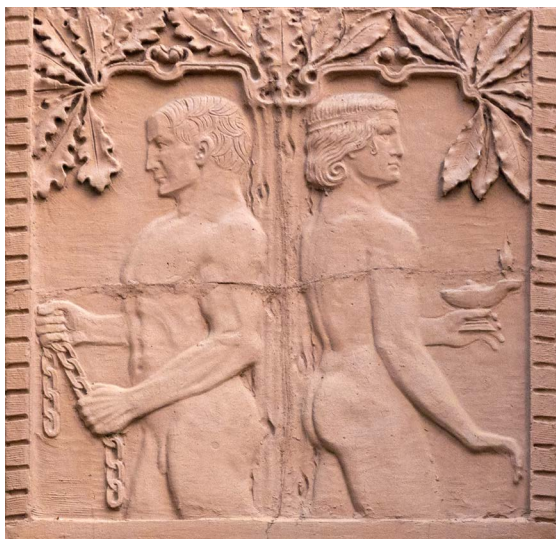
Progresa teorijas un revolucionāro ideju konteksts Rīgas ielās dabiski saistās ar cīņas tēmu, atbilstoši klasiskās mākslas gaumei ietērptu antīkās drānās. Spilgtākais piemērs apskatāms nama fasādē Tirgoņu ielā 4 (Fridrihs Šefels, Heinrihs Šēls, 1900.). Ēkas abos galos ievietotas divas skulptūras: muskuļots puskails vīrietis, daļēji iegērbts rupjā strādnieku priekšautā, cenšas saraut važas, un skaista puskaila sieviete vienkāršos svārkos ap gurniem un ar rokā paceltu lakatu (2.a un 2.b att.). Acīmredzot šeit ir attēloti strādnieks un strādiece, kuri modušies cīņai pret monarhiju un iestājas par „darba atbrīvošanu”. Antīkā stilistika rosina uzskatīt vīrieti par Prometeju, bet sievieti – par viņa sievu Hēsioni. Taču apgērba elementi norāda uz citām reālījām un liek domāt par citu saturisko kodolu. Par kompozīcijas izpratnes atslēgu varētu kalpot sievietes tēls. Šķiet, ka tuvākā paralēle tam būtu atrodamā slavenajā Eižena Delakruā gleznā „Brīvība uz barikādēm” (1830). Šīs gleznas centrā ir attēlota sieviete ar kailām krūtīm, kura, patētiski turot karogu paceltā labajā rokā, aicina tautu uz cīņu. Līdzība ir acīmredzama, un tas ļauj secināt, ka šie tēli pauž revolucionāras idejas, kas ietērptas antīkās formās.

2a. attēls. Vīrietis cenšas saraut važas.
Tirgoņu iela 4

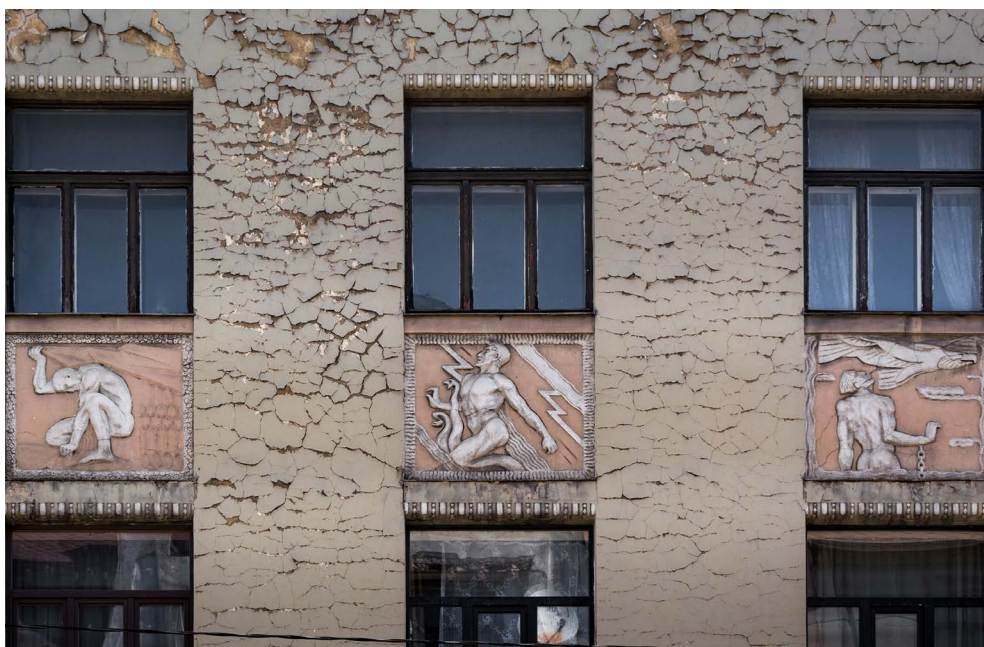
2b. attēls. Sieviete ar lakatu rokā.
Tirgoņu iela 4

3. attēls. Alegoriskais pāris. Miera iela 54

Šī kompozīcija tematiski ir saistīta ar vienu cilni Miera ielā 54 (R. F. Donbergs, īres nams, 1909; sk. 3. att.). Tajā attēlots kails vīrietis un kaila sieviete, kuri stāv, pagriezušies ar mugurām viens pret otru. Vīrietim rokās ir ķēdes gabals, bet sievietei rokās iedegtu antīko eļļas lukturi. Kopumā tas ir vēstījums par važu saraušanu un gaismu, kas kliecē tumsu. Pēc pirmās krievu revolūcijas ir pagājuši divi gadi, bet revolucionārās alkas pēc pārmaiņām un cerības uz gaišu nākotni turpina dzīvot. Arī šis cilnis liek atcerēties par Prometeju. Zīmīgi, ka starp vīrieti un sievieti aug neparasts koks ar ozola un laura lapām zaros. Tas simbolizē spēku un uzvaru, kā arī raisa asociācijas ar Bībeles stāstu par pirmajiem cilvēkiem paradīzes dārzā. Tātad šeit ir atspoguļota progresa, cīņas un uzvaras tēma, iespējams arī ideja par jaunās cilvēces tapšanu, ko simbolizē jaunais Ādams un jaunā Ieva.

Vispildītāk cīņas un progresa tēma parādīta trīs cilņos uz nama fasādes Marijas ielā 18 (Jānis Alksnis, 1908; 4. att.). Pirmajā cilnī no kreisās puses ir attēlots kails vīrietis, kurš ir sagūmis zem bezformīgas smagas nastas. Otrajā cilnī kāds varonis kopā ar divām čūskām, kuras simbolizē zemes stihiju, ar spēcīgu atvēzienu trīecas uz priekšu, pretī ūdens straumēm un zibeņiem, kas krīt no debesīm. Trešajā cilnī stāv cilvēks ar važās iekaltu roku, viņš skatās uz augšu, kur virs viņa galvas lido milzīgs ērglis. Silvija Grosa asociē šos tēlus ar Atlantu, Prometeju un Hēraklu, „neizslēdzot arī sociālu ideālu atklāsmi” (Grosa 2019, 347). Taču šādi interpretācijai nevar piekrist, jo divi tēli no trijiem pēc savām pazīmēm neatbilst minēto varoņu ierastajai ikonogrāfijai. Šķiet, ka šeit parādīts stāsts par Prometeju. Tātad pirmajā cilnī alegoriski attēlota drūma un smaga cilvēces nospiestība; otrajā cilnī Prometejs kā apspiestās cilvēces iemiesojums sacēlas pret debesīm, bet trešajā cilnī ir parādīts viņa sods – uz rokas viņam ir važās un virs galvas lido viņa mocītājs – Zevas sūtītais ērglis.

4. attēls. Trīs cilvņu kompozīcija ar Prometeja sižetu

Tomēr stāsts neatstāj pesimistisku iespaidu: Prometejs nav piekalts pie klints, bet brīvi stāv ar augstu paceltu galvu, pie tam ērglis lido prom no viņa. Tātad šo attēlu var saprast divējādi: no vienas puses, kā ilustrāciju mītam par titāna sacelšanos un sodīšanu, bet no otras puses – kā norādi uz laimīgām beigām, kad titāns ir atbrīvots un ar gaišu skatu lūkojas nākotnē. Politiskais zemteksts šai kompozīcijai ir acīmredzams. Tas ir klasisks revolucionāro ideju komplekts, kas ir ielikts vizuālajos tēlos: apspiestība, cīņa un zaudējums, cerība nākamai uzvarai, kad važas tiks nomestas. Bija pagājis tikai gads, kopš tika apspiesta 1905.–1907. g. revolūcija, „važas” nebija nomestas, tomēr palika cerība, ka pēc kāda laika tās varēs nomest. Mīts par Prometeju deva lielisku iespēju ieģērbt šīs idejas antīkās drānās un pasniegt alegoriski, ārēji nevainīgā veidā. Tātad antīkās formas deva iespēju nomaskēt revolucionārās idejas, pasniedzot tās pieņemamā formā. Eiropas mākslā jau sen bija izveidojusies tradīcija attēlot Prometeju kā cīnītāju pret apspiestību un cīnītāju par progresu. Par to liecina Heinriha Figera glezna „Prometejs” (1817). Idejiski vistuvākā paralēle mūsu trīs cilvņiem ir skulptūru un cilvņu kompozīcija, kas rotā Heidelbergas Universitātes bibliotēkas ēku (Jozefs Durms, 1905). Pie ieejas bibliotēkā stāv Prometeja skulptūra ar ērgli, savukārt ēkas augšējo daļu dekorē cilvņi, kas attēlo patētisku un smagu cilvēku cīņu ar debesīm.

Minētie piemēri atspoguļo noskaņojumus, kas bija izplatīti Rīgas sabiedrībā 20. gs. sākumā. Šajos noskaņojumos ir labi redzama gan ticība progresam, gan cerība uz revolucionārām pārmaiņām sabiedrības dzīvē. Zinātnes un tehnikas sasniegumi atstāja reibinošu iespaidu uz sabiedrības apziņu, barojot fantāzijas par bezgalīgu progresu

un vairoja naidu pret visu veco, pirmkārt, pret reliģisko pasaules uzskatu, kas tika pasludināts par galveno progresā šķērslī, un, otrkārt, pret monarhiju un tās balstīto sociālo iekārtu. Tas veicināja revolucionāro noskaņojumu izplatību pat turīgās aprindās, pie kurām piederēja aprakstīto namu īpašnieki. Acīmredzot aizrautība ar šīm idejām bija tik liela, ka tas nevarēja nebeigties ar traģēdiju. Pirmais traģēdijas cēliens notika pirmās revolūcijas laikā, bet, spriežot pēc šiem revolucionāra patosa pilnajiem dekora tēliem Marijas ielā 18 un Tirgoņu ielā 4, tas neatvērās karstos prātus, kuri turpināja sapņot par revolucionāriem dzīves pārkārtojumiem. Rezultātā tas beidzās ar briesmīgo 20. gs. katastrofu.

Literatūra

Grosa, Silvija. 2019. *Dekors Rīgas jūgendstila perioda arhitektūrā*. Rīga: Neputns.

Latīņu-latviešu vārdnīcas projekts: īpašvārdu atveides jautājuma slāņi

Ilze Rūmniece

*Latvijas Universitāte
ilze.rumniece@lu.lv*

Sengrieķu un saistīti arī latīņu valodas īpašvārdu atveides jautājums, kā zināms, ir ar simt gadu garu vēsturi. Tās gaitā gan klasisko valodu speciālisti, gan latviešu valodnieki ir meklējuši vienotu un stabilizējamu pieeju šī jautājuma atrisināšanai. Tas nav izdevies, jo ikviena veida risinājumam, izrādās, ir savi trūkumi vai, drīzāk sakot, pastāv daudzi izņēmumi noteiktu principu konsekventā realizēšanā. Kolīdz daudz izņēmumu, sistēmas viengabalainība ir apdraudēta.

Ja tas nav izdevies līdz šim, jautājums – vai izdosies pāris gadu projekta darbā? Jautājums uztverams gan rētoriski, gan izaicinoši.

1. Līdz šim tapušajos norādījumos un citās publikācijās skatīta atsevišķi – latīņu un grieķu īpašvārdu sistēma un attiecīgi to elementu atveide. Darbā pie latīņu-latviešu valodas vārdnīcas jaunā varianta (patlaban iesācies otrais VPP posms „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai”: „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā”) tapa skaidrs, ka nākas strādāt vienlaikus jeb paralēli ar abu klasisko valodu īpašvārdiem.

Šajā problemātikas iztirzāšanas reizē mērķis ir ieskicēt būtiskākos slāņus, kuri ir tuvu risinājuma piedāvājumam, bet arī tādus, kuri joprojām nevieš/neuzrāda risinātāju pārliecinātību.

Viennozīmīgi problemātiskākais uzdevums: noteikt atskaites punktus jeb kritērijus nereti deklaratīvi lietotajam jēdzienam „tradīcijā ieviesusies forma”. Piem., citāts no norādījumiem sengrieķu īpašvārdu atveidei (Feldhūns 1974):

“[...] ieviesušies tādi latviskie atdarinājumi, kam pamatā ir grieķu īpašvārdu latinizētie pārveidojumi; latviešu valodā šīs formas nostiprinājušās starpniekvalodu (krievu, vācu) ietekmē. Gadījumi, kad īpašvārdu latinizētais atdarinājums uzskatāms par latviešu valodā stabili ieviesušos (Krēzs/Kroiss; Ēsops/Aisops; dažreiz pieļaujamās divas formas: Aishils/Eshils)”

Citātā lasāmi vārdi, kur visiem noteikti nav vienoti skaidras argumentētas izpratnes (nostiprinājies, stabili ieviesies, dažreiz).

Attiecībā uz lielu daļu ģeogrāfisko nosaukumu (piem., Nīla, nevis Neila, Ēģipte, nevis Aiģipte) apzīmējumu „nostiprinājusies forma” būtu iespējams neapstrīdēt. Tomēr par daudzu formu „nostiprināšanos” ir problemātiski un strīdīgi runāt, jo neeksistē atskaites punkts laikā vai faktos.

Zīmīgi, ka tāds punkts ir pieminēts, piem., jau minētajos 1974. gadā publicētajos sengrieķu īpašvārdu atveides norādījumos, kur ir atzīmēts, ka īpašvārdu atveides noteikumi lielākoties īstenoti pēdējo 10 gadu tulkojumos (Īliada, Odiseja, Aristofans). Tātad

tiek pieņemts, ka pēdējie 10 gadi valodas vidē ir gana drošs laikposms pārbaudītam lietojumam (atsaucoties attiecīgi uz tulkotāju autoritāti).

Apsverot pēdējo, pieņemsim, 20 gadu (21. gs.) pieredzi klasisko tekstu tulkošanā un vispār īpašvārdu rakstībā dažādos tekstos, šodien nākas atzīt, ka raibums ir liels: sākot ar atsevišķiem garā „o” lietojuma gadījumiem un beidzot ar palaikam visai brīvu garo (vai īso) patskaņu lietojumu antīkās pasaules īpašvārdu rakstībā, kā arī vārdformu daļēju pārņemšanu no starpniekvalodām, tās izmantojot par pamatu latviešu variantam. Tātad – latviešu tekstos vienotas ainas īpašvārdu rakstībā pēdējās desmitgadēs nav. Tādējādi varbūt ir īstais laiks lūkot pēc jaunas, mūslaiku atveides.

2. Novērtējot valodnieka Ojāra Buša (2003) autoritāti onomastikas jautājumu laukā, var pievērsties citam izteikumam, kurš raksturo pieeju īpašvārdu atveidei:

“[...] sekot vispārpieņemtiem atveides principiem. Būtiskākie – precedentu princips un fonētiskais princips. Pirmais prasa stabilitāti un jau esošās normas lieku negrozīšanu, bet otrais ir optimāls risinājums gadījumam, kad īpašvārds tiek atveidots pirmo reizi.”

Liekas negrozīšanas princips (jeb ieteikums) noteikti būs pretrunā ar latīņu-latviešu vārdnīcas darba grupas izvēlēto pieeju oriģinālvalodas garo patskaņu un attiecīgi latviešu garumzīmju lietojumā.

Līdz šim pielietotais princips – atveides formā atzīmējams tikai viens celma garums. Pamatojums, ka izrunā var rasties lielas grūtības, ja vārdā vairākas garumzīmes, šķiet, latvietim nav īsti pārlicinošs; slaidā minu dažu sugas vārdu piemērus, kas neliecina par grūtībām izrunāt šos vārdus. Nav arī pamata domāt, ka īpašvārdos kas atšķirīgs šai ziņā.

Otrs – fonētiskais princips nozīmē jau vispārpieņemto pamatprincipu: „citu tautu īpašvārdu atdarinājumā latviskās formas pēc iespējas tuvināmas šo īpašvārdu skanējumam oriģinālā”.

Ja uz šo raugāties, tad līdzšinējās atkāpes no tā, kādas tās fiksētas agrākajos norādījumos, neatbilst fonētiskajam principam, bet gan to – nepamatoti – koriģē atsevišķās izskaņās. Formulētie pamatojumi „ir racionāli”, „vienkāršības labad” nav lingvistiski pamatoti. Te pievienojams arī jautājums par nereti lietotām garumzīmēm, kas latviešu atveidojumā ir neatbilstoši oriģināla leksēmām; biežāk sastopamie piemēri, teiksim, Venēra (*Venus*, -ēris), Sicīlija (*Sicilia*), jau minētā Arkādija (*Arcadia*).

Arī šai ziņā ceļu uz konsekvenci varētu veidot garumzīmju lietojums latviešu atveidē viscaur, kur oriģināls uzrāda garu patskani. Tādas izmaiņas, protams, radīs līdzšinējo leksikogrāfisko materiālu un tekstu lietotāju apmulsumu (vismaz). Tādēļ darba grupas piedāvātais risinājums – paralēlformu izmantošana, aiz slīpsvītras norādot otru iespējamo variantu.

3. Grieķu īpašvārdiem, kādu latīņvalodīgajā vidē ir visai daudz, lietderīgi jaunveidojamajā vārdnīcas variantā sniegt oriģināla formu viscaur, ne tikai šādā paralēlformu fiksēšanas gadījumā. Domājams, ka grieķu alfabēts mūslaikos nav nezināšanas objekts vairumam vārdnīcu lietotāju (iespējams nepieciešamo informāciju par to sniegt vārdnīcas ievadā vai pievienot beigu paratekstos).

1. tabula. Heirona vārda atveide

Chīrōn, Chīrōnis <i>m</i>	Chirons	Hīrons / Heirons	gr. Χείρων
---------------------------	---------	------------------	------------

1. tabulā (pirmajā un otrajā ailē ir līdzšinējais īpašvārda variants latīņu vārdnīcas šķirklī) redzams kentaura Heirona vārds, kas rakstīts latīniskās izrunas un pieraksta ietekmē, tādēļ neatbaido grieķu oriģināla diftongu -ei-; uz to norāda patskaņa -ī- garums latīņu vārdā. Komentējuma ailē (pēdējā) pierakstītais grieķu Χείρων ļauj novērtēt latviski atveidotās formas (viens variants) *Heirons* izcelsmi, kā arī latīniskā varianta *Hīrons* tiesības pastāvēt (jo tāda tā sastopama latīņu tekstos un attiecīgi fonētiski atspoguļojama).

4. Vēl topošā latīņu vārdnīcas materiāla izveidē (un līdzšinējā materiāla rediģēšanā) svarīgi aspekti ir diftonga -eu (gr. – ευ) rehabilitēšana klasisko valodu leksēmu atveides vidē, kā arī digrafu *oe*, *ae* atveide, uzrādot ne tikai latīņu, bet arī attiecīgos grieķu leksēmu piemērus.

Secinājums: latīņu-latviešu vārdnīcas jaunā varianta izveidē tiek ņemta vērā vienota klasisko valodu kultūras un tekstvide, nodrošinot vārdnīcas lietotāju ar izskaidrojošu informāciju, kas noderīga gan valodniekam, gan tekstu un tulkojumu veidotājam.

Literatūra

- Bušs, Ojārs. (red.) 2003. *Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga: Norden AB, 25–33.
- Feldhūns, Ābrams. 1974. *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. XIII Sengrieķu valodas īpašvārdi*. Rīga: Zinātne.
- Felsbergs, Ernests. 1922. *Grieķu īpašvārdu pareizrakstība latviešu valodā*. Latvijas Universitātes izdevums.

Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas (1631–1710) disertācijas agrīno jauno laiku Eiropas tradīcijas kontekstā

Renāte Berga

*Latvijas Universitāte; Latvijas Nacionālā bibliotēka
renate.berga@inbox.lv*

Referāta mērķis ir sniegt pārskatu par 16.–18. gs. raksturīgu tekstu veidu – ģimnāziju audzēkņu mācību darbu, ko pieņemts saukt par disertācijām, struktūru. Laikmetam atbilstoši šie teksti rakstīti latīņu jeb precīzāk – jaunlatīņu valodā –, tie ir balstīti atsaucēs un saiknē ar antīko kultūru, no kuras smelti Renesanses un humānisma laika ideāli, kā arī kristietībā, kas bija veidojusi sabiedrības un akadēmiskās kultūras aprises agrīnajos jaunos laikos Eiropā. Disertāciju tradīcijas saknes rodamas antīkajā kultūrā, viduslaikos tā attīstījusies, līdz kļuvusi par neatņemamu turpmāko gadsimtu akadēmiskās dzīves sastāvdaļu. Skolēni un studenti aktīvi apguva disputāciju mākslu visa izglītības procesa gaitā, gan paši piedaloties, gan klausoties disputus auditorijās.

Eiropā universitāšu sistēma veidojusies kopš 13. gs., studenti ir mācījušies argumentēti strīdēties un diskutēt par dažādiem ar zinātņu jomām saistītiem jautājumiem ar mērķi pietuvoties jautājumā ietvertajai būtībai, patiesībai vai arī praktizēt valodas un argumentācijas metožu izmantošanu (Fredriksson 2012, 69). 15. gs. vidū ieviestā grāmatiespiešanas tehnika strauji attīstījās, tā ļāva jau no 16. gs. sākuma iespiest tēzu apkopojumu, kas kalpoja par pamatu mutiskajam disputācijas aktam, kā arī vēlāk – pašus disertāciju tekstus, tādējādi padarot tos neatkarīgus no disputācijas akta. Tas nozīmēja to, ka iespiestie teksti saturēja ne tikai disputācijai piedāvātās tēzes, bet kļuva par patstāvīgu, argumentētu eseju (Chang 2004, 157). Lai arī apskatāmo tekstu titullappās nereti sastopams arī nosaukums „disputatio”, „thesis” u. c., mūsdienu zinātniskajā literatūrā nostabilizējas pieņēmums par disputāciju saukt pašu orālo prezentāciju, kas norisinājās auditorijā, savukārt, par disertāciju – manuskriptu vai iespiesto tekstu, kas bija par pamatu disputācijai (Hörstedt 2018, 22).

Izglītības procesā disertācijas aktā bija iesaistītas trīs personas – profesors, darba vadītājs, saukts par prezidentu no latīņu *praeses*; students jeb respondents, kā arī oponents, kura pienākums bija diskutēt ar respondentu, atspēkojot vienam otra argumentus. Svarīgi norādīt, ka pastāv vairākas atšķirības, kas nošķir agrīno jauno laiku disertācijas no mūsdienu. Kā pirmo var minēt to, ka disertācijai nebija obligāti jāietver zinātniskā novitāte, jauni atklājumi un secinājumi. Šo tekstu galvenais uzdevums bija pilnveidot studentu prasmes argumentu pamatošanā un aizstāvēšanā publikas priekšā, kā arī mutiskās latīņu valodas pilnveidošana. Vēl kāda būtiska atšķirība – disertācija ne vienmēr bija paša audzēkņa individuālais veikums, bet gan respondenta un prezidenta kopdarbs. Jāpiemin, ka prezidents varēja būt arī vienīgais teksta autors gadījumā, kad disertācija ir audzēkņa mācību darbs. Tādējādi teksta autora identificēšana ir viens no sarežģītākajiem jautājumiem, ar ko saskaras šo tekstu pētnieki. Būtiska nianse ir arī

prakse aizņemties veselās rindkopas un pat tekstu daļas no citiem darbiem, nesniedzot atsaucē uz tiem.

Var teikt, ka plaģiātisma jēdziens agrīnajos jaunos laikos atšķīrās no tā izpratnes mūsdienās, tāpat kā šīs disertācijas netika uzskatītas par akadēmisku tekstu pilnā mērā (Fredriksson 2012, 73). Agrīno jauno laiku ģimnāziju disertāciju teksti nav plaši, tā ir arī fiziska pazīme, kas atšķir šīs nelielās „quarto” jeb aptuveni A5 formāta astoņas līdz sešpadsmit lapas plānās brošūras no mūsdienu disertācijām kā apjomīgiem zinātniskiem pētījumiem.

Arī mācību iestādes, šajā gadījumā agrīno jauno laiku akadēmiskās ģimnāzijas koncepcija atšķīrās no ģimnāzijas mūsdienu izpratnē, ko no agrīno jauno laiku mācību iestādēm galvenokārt atšķir izglītības programma. Tā paredz apgūt vispārējo vidējo izglītību pretstatā 15.–18. gs. ģimnāzijām, kas padziļināja zināšanas un prasmes filozofijā, teoloģijā, retorikā, sengrieķu valodā, vēsturē, matemātikā, jurisprudencē.

Analizējot Rīgas Akadēmiskajā ģimnāzijā tapušo disertāciju struktūru un tipogrāfisko izkārtojumu, ir secināts, ka šo tekstu uzbūve ir sekojusi iepriekš iedibinātās struktūras principiem, kas aizgūti no Eiropas mācību iestādēm, kā arī palikusi gandrīz nemainīga visa gadsimta gaitā. Literatūras teorijā izmantotais iespieddarba uzbūves dalījums tekstā un paratekstā, kura pazīstamākais teorētiskais pamatotājs ir franču literatūrzinātnieks Žerārs Ženets (*Genette*, 1930–2018), var tikt veiksmīgi izmantots, pētot 16.–18. gs. akadēmisko disertāciju struktūru, kā arī analizējot sociālās saiknes, kas saista teksta tapšanā iesaistītās personas un to grupas. Tādējādi par paratekstu šeit tiek saukti teksta elementi, kas ietver disertācijas pamattekstu, t. i., titullapa, tās sastāvdaļas, dedikācijas, okazonālā dzeja. Pirmais uzbūves elements, kam pievēršas pētnieks, ir iespieddarba titullapa. Disertāciju tekstiem ir raksturīga informatīvi bagāta titullapa, kas tajā pašā laikā ir arī ļoti stabila, nekādā gadījumā ne haotisku struktūru. Disertācijas nosaukumam seko informācija par tās autoriem. Pilnīgi visos gadījumos pirmais tiek minēts prezidents, neatkarīgi no tā, vai viņš ir teksta autors vai arī tikai darba vadītājs. Tam seko respondenta pieminēšana. Titullapas beigās vienmēr ir ziņas par to, kur un kad notiek disputācija. Rīgas gadījumā šeit parasti tiek pieminēta ģimnāzija dažādās formās: „in Collegio Rigensium”, „in Gymnasio Rigensi” vai pat metaforiski, piem., „in Almo Rigensium Athenaeo”. Gandrīz neiztrūkstošas ir arī ziņas par norises datumu un laiku. Titullapu noslēdz izdošanas ziņas – iespēšanas vieta un iespiedējs, kā arī iespēšanas gads ar romiešu vai arābu cipariem.

Disertācijām tipisks un gandrīz neiztrūkstošs elements – dedikācijas – ir atrodams titullapas otrā pusē. Šī ir ļoti būtiska parateksta daļa, jo atklāj respondenta, kurš parasti ir dedikācijas autors, saistību ar viņa labvēļiem un atbalstītājiem. Vispārpieņemta prakse paredzēja to, ka respondents sēdza disertācijas iespēšanas izdevumus, tādēļ bieži tās tika veltītas turīgam patronam ar mērķi iegūt līdzekļus tekstu publicēšanai (Sjōkvist 2021, 688). Hierarhiskā kārtībā, sākot ar svarīgāko personu, datīva locījumā tiek pieminētas respondenta dzimtās pilsētas ietekmīgākās amatpersonas un mācītāji, un Rīgas gadījumā visbiežāk – Rīgas birģermeistars, sindiks, rātes locekļi, luterāņu mācītāji kā arī nereti – ģimnāzijas profesori, tāpat arī labvēļi, mecenāti,

tirgotāji, amatnieki, studiju biedri un draugi. Viņiem tiek izteikta pateicība par atbalstu audzēkņa mācību procesā, nereti atklājot arī klienta un patrona attiecības, kā arī liecības par akadēmiskajā un attiecīgās pilsētas vai arī plašāka reģiona kultūrā pastāvošo sociālo tiklojumu.

Pamatteksts, kā iespieddarba uzbūves daļa, lielākoties tiek izkārtots numurētu tēžu vai rindkopu veidā. Kā pēdējo struktūras elementu ir jāpiemin okazonālā dzeja, kas tika pievienota disertācijas beigās. Tā ir antīkās dzejas tradīcijā balstīta apsveikuma dzeja, kas šajos darbos izmantota respondentu apsveikšanai. Ņemot vērā to, ka disertācijas nolasīšana bija svarīgs notikums audzēkņa dzīvē, ļoti bieži respondentam par godu tika sacerēta apsveikuma dzeja, parasti to darīja viņa skolas biedri. Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas tekstu gadījumā novērojams, ka okazonālā dzeja lielākoties sacerēta heksametrā, elēģiskajā distihā, kā arī dažos gadījumos – citos klasiskās dzejas pantmēros. Dzejā tiek pieminētas personas, dievības un reālijas no antīkās pasaules, atsaucies uz klasisko autoru tekstiem. Īpaši iecienītas bija anagrammas un vārdu spēles. Nākotnē ir rūpīgi jāanalizē un jāsalīdzina gan lokālās īpatnības, kas izpaudušās gadsimta laikā, gan Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas disertāciju un analogus citvalstu tekstus vienojošie un atšķirīgie elementi.

Secināms, ka Rīgas akadēmiskās ģimnāzijas disertācijas uzbūves ziņā sakrīt ar 17. gs. Eiropā tapušajām ģimnāziju un universitāšu disertācijām. Ir pārstāvēti visi struktūru veidojošie elementu veidi. Līdz mūsdienām saglabājušās disertācijas pētniekiem sniedz tiešas liecības par zināšanu limeni, apriti un pielietojumu konkrētajā mācību iestādē. Pastarpināti ir iespējams atklāt jaunus studiju procesa un mācību iestāžu darbības aspektus, analizējot akadēmiskās vides rituālus, mācību vielu, darba režīmu un resursus, audzēkņu individuālo sociālo un ekonomisko situāciju.

Literatūra

- Chang, Ku-ming (Kevin). 2004. *From Oral Disputation to Written Text: The Transformation of the Dissertation in Early Modern Europe*. In: *History of Universities* 19/2. P. 129–187.
- Fredriksson, Anna. 2012. *Form and Freedom: Dissertation Writing in the 17th Century*. In: *För en tunna rågmjöll. En utställning om bokband, ägande och bruk / For a Barrel of Rye Flour. An Exhibition on Bookbindings, Ownership and Use of Books* / [ed] Maria Berggren. Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek. P. 69–76.
- Hörstedt, Axel. 2018. *Latin Dissertations and Disputations in the Early Modern Swedish Gymnasium: A Study of a Latin School Tradition c. 1620 – c. 1820*. University of Gothenburg.
- Sjökvist, Peter. 2021. *Dedicatory Practices in Early Uppsala Dissertations*. In: *Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context*. Leiden; Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004436206>

ROMĀŅU VALODAS DAUDZVALODU KONTEKSTĀ: LINGVISTISKĀS, DIDAKTISKĀS UN KULTŪRAS PERSPEKTĪVĀ

LES LANGUES ROMANES DANS UN CONTEXTE PLURILINGUE: PERSPECTIVES LINGUISTIQUES, DIDACTIQUES ET CULTURELLES

Littérature en classe de langue étrangère : un outil efficace ou un passe-temps des privilégiés ?

Dina Šavlovskā

Université de Lettonie

dina.savlovskā@gmail.com

À la suite de l'avènement de la linguistique structurale, de la grammaire générative et de la méthodologie audiovisuelle dans l'enseignement des langues étrangères, la littérature a perdu sa place centrale et a été progressivement remplacée par une panoplie de textes variés considérés plus pertinents pour la préparation des apprenants aux situations du monde réel (Puren, Bertocchini, Costanzo 1998; Cuq, Gruca 2002; Godard 2015). Le texte littéraire revit actuellement un intérêt croissant de la communauté professionnelle et scientifique qui témoigne que son exploitation dans l'enseignement des langues étrangères non seulement augmente la motivation des apprenants et favorise le développement de leurs compétences langagières, mais, surtout, enrichit les connaissances sociolinguistiques et pragmatiques, développe l'intelligence émotionnelle et la pensée critique (Khatib, Rezaei, Derakhshan 2011; Maizonniaux 2020).

Dans le cadre de la réforme de l'éducation scolaire en Lettonie, les lycéens qui auront choisi de suivre le cours approfondi de la langue étrangère (anglais, français, allemand ou russe), pourront le faire selon le nouveau programme « Langue étrangère II » (Dimpere, Kalnbērziņa, Ozoliņa, Šavlovskā 2021). Précisons que ce nouveau programme est structuré comme un parcours de recherche, incluant le recueil des données (lecture détaillée du texte littéraire et découverte d'autres ressources textuelles et audiovisuelles complémentaires, étude du lexique, de la morphosyntaxe, du style, du contexte historique et sociopolitique), l'analyse des données (choix d'un thème de

recherche lié à l'œuvre littéraire choisie, réalisation d'une recherche individuelle) et présentation des résultats de recherche (organisation de conférence).

Dans la présente recherche, nous avons effectué une étude des avis des enseignants de langues étrangères (majoritairement de la langue anglaise) sur l'utilisation des œuvres littéraires dans l'enseignement de langues étrangères à des niveaux avancés. Ces avis ont été recueillis lors de la formation continue mise en place par le Ministère de l'Éducation de la Lettonie ayant pour objectif de former les enseignants lettons à la méthodologie de l'enseignement des langues étrangères à partir de textes littéraires et en suivant le nouveau programme. Les participants à la formation ont été invités à choisir une des 13 citations proposées sur le rôle de la littérature, et à partager leur expérience de l'utilisation de la littérature en classe de langue étrangère.

Le corpus comporte 183 messages en anglais, letton et russe (26 184 mots) de 146 enseignants, postés dans la plateforme éducative Skolo.lv (à la base de Moodle) entre 18 octobre et 5 décembre 2021. L'analyse du contenu des messages avait pour objectif de répondre aux questions suivantes :

- 1) Quelle est l'attitude personnelle des participants à l'égard de la littérature ?
- 2) Quelle est l'expérience des participants dans l'utilisation des textes littéraires dans l'enseignement de langue étrangère ?
- 3) Quelles sont les perceptions des participants quant à l'exploitation des textes littéraires dans l'enseignement des langues étrangères au lycée ?

La majorité des enseignants se disent amateurs de la littérature, voire même lecteurs acharnés (angl. *bookworm* mentionné 10 fois). Cependant, nombreux sont ceux qui, soit ne parlent pas de leur expérience personnelle de lecture, soit se disent trop occupés pour trouver le temps de lire. Le manque de temps est également la première raison évoquée par ceux qui ne proposent pas des activités à partir des textes littéraires en classe de langue. La corrélation entre l'absence de motivation pour les lectures personnelles et le scepticisme exprimé quant à l'utilité de la littérature en classe de langue met en évidence l'interdépendance entre les deux faits. Il est à noter que les enseignants impliqués dans des projets littéraires longitudinaux soulignent que cette expérience est enrichissante et appréciée par les apprenants. Ainsi, nous pouvons constater que la résistance par rapport à l'introduction de la littérature en cours est, avant tout, une frustration provoquée par le manque d'expérience dans le domaine.

La littérature est le plus souvent utilisée par les enseignants comme une ressource complémentaire, une possibilité d'enrichir, de diversifier le contenu des cours, une activité pratiquée en dehors des cours, voire même en vacances. Notons que la majorité des enseignants se sentent désorientés et ne savent pas comment travailler à partir d'un texte littéraire en classe de langue étrangère. Selon les enseignants, le problème majeur de l'utilisation des textes littéraires et surtout de la lecture des œuvres entières est le manque d'intérêt pour la littérature de la part des apprenants. Les lycéens sont, selon les enseignants, des lecteurs peu expérimentés même en leur langue maternelle et rencontrent beaucoup de difficultés quant à la compréhension de longs textes dont la lecture implique non seulement une bonne maîtrise de la langue, mais également

la connaissance des références culturelles et du contexte historique et social qui diffère de celui qu'ils connaissent dans leur entourage immédiat : « Of course, they read, but they prefer reading short texts, articles, blogs, internet resources... everything, which has got modern format. They find boring to read 19th century books. » (message N25) Certains enseignants avouent de céder avant même d'avoir essayé de réaliser un projet de lecture en classe : « I am somehow afraid to suggest classics since I find them way too challenging for my students to read. » (message N55) Les enseignants qui n'intègrent pas régulièrement la littérature dans leurs cours, mais proposent ce travail comme une activité facultative se disent découragés par l'absence de motivation pour la lecture « I have already offered to choose and read a book during the summer – unfortunately the interest was too little. » (message N49) En même temps, ceux qui travaillent régulièrement avec des textes littéraires témoignent de la hausse d'intérêt pour ce travail : « I guess/ hope my students see glow in my eyes when I'm talking about books. Somehow they get inspired and... read! » (message N118) L'échange paritaire entre enseignant et apprenants apparaît comme une des conditions de la réussite d'un tel projet : « We all were satisfied when they presented their work and inspired others to share experience they gained. There are students who suggested me as well what is worth to read, and that proves our students are keen on reading! » (message N119)

En parlant de la mise en place d'un cours de langue étrangère ayant comme point central la lecture des œuvres littéraires, certains enseignants soulèvent la question de l'utilité de telle approche pour la carrière professionnelle des apprenants, tout en soulignant que la lecture des articles scientifiques est plus appropriée pour leur public : « The other half of the students are interested in scientific texts, that's for their career, they have chosen (...). » (message N177) Selon ces enseignants, les apprenants qui n'envisagent pas leurs études dans le domaine des sciences du langage n'ont pas l'intérêt de lire des textes littéraires : „Man patik lasīt, es to daru un mudinu arī skolēnus..., bet [...] vai šie darbi būs saistoši mūsu skolēniem, 21. gs. jauniešiem, vai tie tos uzrunās, atvērs. Ne visi plāno gluži studēt angļu filoloģiju, perspektīvā būs inženieri, ārsti, biologi un...” (message N82) Quant aux raisons qui motivent les enseignants à introduire le travail sur des textes littéraires en classe, nous pouvons en distinguer trois principales : le perfectionnement langagier, la découverte du contexte socioculturel de la langue enseignée et le développement personnel. Les enseignants qui ont de l'expérience dans l'utilisation de textes littéraires confirment qu'une approche systématique et réfléchie est capable de changer l'attitude des apprenants – initialement assez réservée – vis-à-vis de la lecture : « It's true that students are not willing much to read, therefore the choice of books needs to be very targeted and well-thought of. However, they do understand later that it was worth it and in fact reading classes were much more fun than language use lessons. » (message N93)

Suite à l'étude réalisée, nous constatons un besoin immédiat de réflexion sur le paradigme de l'enseignement des langues et la place qui peut y être réservée à la littérature. Subsistant uniquement dans des classes des enthousiastes, le texte littéraire est incontestablement une source précieuse de références indispensables pour devenir

un acteur efficace dans le contexte socioculturel de la langue apprise. Chez les interrogés, l'intérêt personnel pour la littérature côtoie l'ignorance de la méthodologie de l'exploitation des textes littéraires, ce qui témoigne de l'existence d'une lacune importante dans la formation des enseignants de langues étrangères qui devrait être comblée dans les années à venir.

Bibliographie

- Cuq, Jean-Pierre, Gruca, Isabelle. 2002. *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*. Grenoble: PUG.
- Dimpere, Ināra, Kalnbērziņa, Vita, Ozoliņa, Solveiga, Šavlovskā, Dina. 2021. *Svešvaloda II. Padziļinātā kursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai*. Rīga: Valsts izglītības satura centrs.
- Godard, Anne (dir.). 2015. *La littérature dans l'enseignement du FLE*. Paris: Les Éditions Didier.
- Khatib, Mohammad, Rezaei, Saeed, Derakhshan, Ali. 2011. Literature in EFL/ESL Classroom. <https://doi.org/10.4000/lidil.3900>
- English Language Teaching*. Vol. 4, No. 1, 201–208. <https://doi.org/10.5539/elt.v4n1p201>
- Maizonniaux, Christèle. 2020. *La littérature de jeunesse en classe de langue – Pour une pédagogie de la créativité*. Grenoble: UGA Éditions. <https://doi.org/10.4000/lectures.50783>
- Puren, Christian, Bertocchini, Paola, Costanzo, Edvige. 1998. *Se former en didactique des langues*. Paris: Ellipses.

Les marqueurs d'approximation avec les noms de sentiments en français et en italien

Jeļena Gridina

Université de Lettonie

jelena.gridina@lu.lv

La présente étude s'inscrit dans le cadre de recherche portant sur la valeur approximative des marqueurs taxinomiques dans une perspective plurilingue (Vassialiadou et al. à paraître). Cet axe a été élargi au domaine de l'affectivité par les recherches de E. Vladimirska et J. Gridina (Vladimirska, Gridina 2020, à paraître) et E. Vladimirska et D. Turlā-Pastare (Vladimirska, Turlā-Pastare 2022), dont l'objectif principal était d'effectuer une analyse combinatoire des marqueurs taxinomiques avec les noms de sentiments dans une perspective plurilingue, à savoir, en français, les marqueurs : *un genre de / une sorte de / une espèce de*, en lettons : *it kā / tāds kā / tipa*, en russe : *čto-to vrode, čto-to tipa* (Vladimirska, Gridina 2020; Vladimirska, Gridina à paraître ; Vladimirska, Turlā-Pastare 2022). En ce qui concerne les marqueurs italiens, ils ont été étudiés dans le cadre de recherche de Miriam Voghera (2014 ; 2017a ; 2017b) et Valentina Benigni (2014 ; 2017a ; 2017b) sans pourtant toucher au domaine de l'affectivité. L'objectif principal de la présente étude est d'identifier, à partir du corpus, les caractéristiques combinatoires des marqueurs d'approximation (MA) avec les noms des sentiments, de déterminer les MA les plus utilisés avec les noms de sentiments (N_SENT), d'identifier leur compatibilité avec les N_SENT et enfin effectuer une analyse contrastive du fonctionnement des MA avec les N_SENT en français et italien. L'objet de l'étude sont des combinaisons des MA, principalement d'origine taxinomique (en français : *genre, sorte, espèce* ; en italien : *genere, sorta, specie*) avec des noms de sentiments, d'émotions et d'états subjectifs. Pour le recueil de données nous avons utilisé le logiciel Sketch Engine, (SketchEngine) et le corpus suivant : French Web 2017 (frTenTen17), contenant 5 752 261 039 mots et Italian Web 2016 (itTenTen16), contenant 4 989 729 171 mots.

Pour le français des occurrences suivantes ont été sélectionnées dans le corpus :

- 1) *genre de* + N_SENT;
- 2) *sorte de* + N_SENT ;
- 3) *espèce de* + N_SENT.

Les occurrences sélectionnées pour l'italien sont :

- 1) *genere di* + N_SENT ;
- 2) *sorta di* + N_SENT ;
- 3) *specie di* + N_SENT.

Grâce aux fonctionnalités du logiciel SketchEngine, le critère de fréquence a été pris en compte, ce qui nous a permis d'identifier 1000 mots les plus fréquents apparaissant dans le contexte droit et de créer une liste de noms d'affects et de sentiments en combinaison avec ces marqueurs.

Nous reportons ici les données pour le français :

- 1) *genre de* : sentiment (144)¹, amour (127), sentiments (93), émotions (94), sensations (64), émotion (53) ;
- 2) *sorte de* : transe (292), folie (233), amour (220), émotions (194), malaise (160), sentiment (151), nostalgie (150), ivresse (145), extase (144), frénésie (130), dépression (120), mélancolie (111), sentiments (106), torpeur (101), crainte (101), angoisse (95), souffrances (88), bonheur (88), fureur (84), euphorie (82), désespoir (81), haine (80), satisfaction (80), cauchemar (78), jouissance (77), sérénité (76), inquiétude (75), confiance (74), lassitude (73), affection (70), tendresse (69) ;
- 3) *espèce de* : folie (93), sentiment (65), joie (63), doute (54), délire (49), honte (40), rage (40), nostalgie (33), amour (32), respect (31), fureur (30), confiance (30), crainte (30), malaise (28), haine (28), sensation (25), angoisse (24), ivresse (24), colère (23), horreur (23), euphorie (23), douleur (22), indifférence (22), soulagement (22), mépris (22), envie (22), mélancolie (21), torpeur (21), désir (21), hystérie (20).

Les données pour l'italien :

- 1) *genere di* : amore (68), sofferenza (39), sensazioni (37), emozioni (31), sentimenti (28), sensazione (25), sentimento (21), disagio (19), follia (19), dubbi (18), sofferenze (14), orrore (13), solidarietà (13) ;
- 2) *sorta di* : timore (225), delirio (198), rassegnazione (162), nostalgia (149), rispetto (127), paura (126), amore (110), solidarietà (85), estasi (80), sentimento (78), disagio (80), malinconia (76), depressione (76), piacere (75), invidia (72), orgoglio (70), torpore (64), gelosia (56), imbarazzo (54), sensazione (52), panico (52), frenesia (52), vergogna (51), rabbia (51), passione (50) ;
- 3) *specie di* : amore (90), delirio (83), follia (74), torpore (71), paura (57), felicità (48), depressione (40), frenesia (40), timore (39), malinconia (38), nostalgia (36), sensazione (34), amicizia (32), stupore (29), disperazione (29), tristezza (27), ebbrezza (27).

L'analyse des données nous montre que les marqueurs FR. : *genre de* et IT. : *genere di* ne sont pas propices aux combinaisons avec les N_SENT et ils sont principalement utilisés avec les hyperonymes (par exemples : *sensation, sentiment, émotion*) qui sont souvent employés au pluriel : *sensations, sentiments, émotions*). Dans ce cas, comme l'indiquent les déterminants (les articles définis ou les adjectifs démonstratifs) précédant les marqueurs, par exemple, FR. : *ce genre de sentiment* ; IT. : *questo genere di sentimento*), la notion, qui renvoie au N_SENT, est introduite dans le contexte gauche de l'occurrence. Les données du corpus italien montrent une ouverture majeure du marqueur *genere di* aux N_SENT.

¹ Entre parenthèses figure l'index de fréquence sur 1000 mots.

Nous avons constaté que les marqueurs FR. : *sorte de* et IT. : *sorta di* se combinent mieux avec les noms de sentiments. Ces marqueurs sont utilisés en combinaison avec les noms exprimant les états d'affect (*euphorie, dépression, transe*) et d'états subjectifs (*lassitude, sérénité*). Un trait distinctif de la construction en français de *une sorte de* + N_SENT est l'adjectif qui suit le nom de sentiment : *une sorte de tendresse intuitive ; une sorte de tendresse paternelle ; une sorte de tendresse fascinée*. Les constructions du marqueur italien *una sorta di* + N_SENT qualifient souvent le sentiment par son expérienceur : *una sorta di passione da botanico*. En outre, le marqueur *una sorta di* introduit souvent un double sentiment, mitigée et parfois contradictoire : *una sorta di invidia/gelosia, una sorta di amore/odio*.

Les marqueurs FR. : *espèce de* et IT. : *specie di* sont assez productifs dans leur emploi avec les N_SENT. Un trait commun est leur comminatoire avec les N_SENT souvent négatifs (FR. : *honte, horreur, mépris* ; IT. : *paura, delirio, depressione*). Ainsi, l'analyse des exemples montre que les noms abstraits qui nomment des sentiments, des émotions et des états mentaux non quantifiables et non fragmentables (Culioli 1999) résistent – à des degrés divers, selon le nom et la langue – au formatage, et ne se combinent pas avec des approximateurs tels que FR. *genre de* (Vladimirska, Gridina 2020), et IT. : *genere di*, issus de la sémantique du formatage. Le critère de fréquence indique que les noms des sentiments s'emploient avec des marqueurs FR. : *sorte de, espèce de* et IT. : *sorta di, specie di*, relevant de la sémantique de l'individuation. (Vladimirska, Gridina 2020).

L'analyse contrastive nous a permis de relever non seulement les mécanismes combinatoires des marqueurs avec les noms abstraits, une catégorie lexico-sémantique contradictoire, qui résiste au formatage et à la catégorisation nette, mais aussi d'en définir certaines particularités distributionnelles.

Bibliographie

- Benigni, Valentina. 2014. *Strategie di approssimazione lessicale in russo e in italiano. L'architettura del testo. Studi contrastivi slavo-romanzi*. Inkova, Olga, di Filippo, Marina, Esvan, François (a cura di) Alessandria: Edizione dell'Orso, 203–224.
- Benigni, Valentina. 2017a. *Vaghezza e approssimazione: corpus linguistics e discorso letterario. Violazioni: letteratura, cultura e società in Russia dal crollo dell'Urss ai nostri giorni*. Piccolo, Laura (a cura di). Roma: RomaTrE-Press, 115–133.
- Benigni, Valentina. 2017b. "Una festa da paura! Mi sono divertito da morire!" Gli intensificatori iperbolici dell'italiano e la loro resa in russo. *Studia de Cultura*. 9(1), 5–18.
- Culioli, Antoine. 1999. Pour une linguistique de l'énonciation. 3. Domaine notionnel. Paris: Ophrys.
- Sketchengine. French Web 2017 (frTenTen17). <https://www.sketchengine.eu/>
- Sketchengine. Italian Web 2016 (itTenTen16). <https://www.sketchengine.eu/>
- Vladimirska, Elena, Gridina, Jelena. 2020. A propos de quelques procédés d'actualisation des noms de sentiments en letton et en russe. *Language for international communication*. Riga: University of Latvia press, 263–270.

- Vladimirska, Elena, Gridina, Jelena. à paraitre. *Markers of Categorization and Approximation in Nominal Anteposition: Semantic and Syntactic Issues in an Interlanguage Perspective. Clear vs approximate categorization: a Crosslinguistic Perspective*. Vassiliadou, Hélène, Lammert, Marie Cambridge Scholars Publishing.
- Vladimirska, Elena, Turlă-Pastare, Daina. 2022. *Une sorte de, une espèce de, un genre de : une approche multidimensionnelle des marqueurs dits 'd'approximation'*. (Sémantique, prosodie, regard, gestes). *Information grammaticale* N0173. Peeters Publishers, 48–60.
- Voghera, Miriam. 2014. Da nome tassonomico a segnale discorsivo: una mappa delle costruzioni di tipo in italiano contemporaneo. *Studi di grammatica italiana*. Vol. XXIII, 197–221.
- Voghera, Miriam. 2017a. *Dal parlato alla grammatica*. Roma: Carocci.
- Voghera, Miriam. 2017b. *Quando vaghezza e focus entrano in contatto: il caso di un attimo, anzi un attimino. Di tutti i colori*. *Studi linguistici per Maria Grossmann*. D'Alessandro, Roberta, Iannàccaro, Gabriele, Passino, Diana, Thornton, Anna M. (a cura di). Utrecht Utrecht University, 385–397.

Les indices mimiques-gestuels comme marqueurs linguistiques

Jeļena Vladimirska

Latvijas Universitāte

jelena.vladimirska@lu.lv

Traditionnellement, l'étude des gestes ne fait pas partie des études linguistiques au sens strict. Rangées sous l'étiquette de la *communication non verbale*, *para-verbale* ou celle du *langage du corps*, les études du gestuel relèvent essentiellement des domaines de la psychologie et de l'éthologie, et regroupent toute sorte de manifestations et d'attitudes corporelles allant des gestes propres pour une telle ou telle culture jusqu'aux sourires, clins d'œil, tremblements, et même contractions, rougeurs, larmes, pleurs, hoquets, etc. En psychologie, on s'en sert pour déceler le mensonge ou bien cerner la présentation de soi au même titre qu'à travers la tenue vestimentaire.

L'originalité d'approche que nous présentons ici consiste en l'appréhension du geste non pas en opposition ou complémentarité à une expression verbale, mais en tant qu'indice linguistique du même ordre que les marqueurs linguistiques lexicaux et prosodiques. Dans ce qui suit nous allons dresser quelques lignes directrices de la recherche en cours.

Dans sa conférence « Gestes mentaux et réseaux symboliques : à la recherche des traces enfouies dans l'entrelacs du langage » (2011), Antoine Culioli évoque l'existence d'une activité interne corporelle, sensorimotrice à laquelle l'on n'a pas accès : « Il existe un certain nombre d'opérations mentales liées à notre système sensoriel, dont nous n'avons pas conscience, mais qui sont très anciennes, et dont il nous faut [...] prendre conscience. » (Culioli 2018, 68) Il s'agit donc d'étudier l'activité du langage comme « le produit d'une activité symbolique par gestes, selon un processus de transmutation d'une sensorimotricité intériorisée en représentations mentales et dont les marqueurs linguistiques gardent les traces dans leur sémantisme » (Ducard 2020, 22).

Ainsi, les indices tels que la direction du regard ou les gestes de mains, ne présentent pas pour nous un phénomène secondaire par rapport à la sémantique, mais sont des indices linguistiques constitutifs de la construction du sens de l'énoncé, dans la mesure où, à travers eux, on peut observer une mobilisation de nos représentations, ainsi que des régulations propres à l'activité énonciative, que ce soit sur le plan de la construction de l'objet du dire, ou sur le plan intersubjectif.

Dans nos études antérieures, nous avons étudié le rapport entre la sémantique des marqueurs linguistiques d'une part, et, d'autre part, leur réalisation prosodique et mimique-gestuelle. Plus précisément, notre étude portait sur le marqueur discursif *vraiment* (Morel, Vladimirska 2014) et sur les marqueurs dits 'd'approximation' *une sorte de*, *une espèce de* et *un genre de* (Vladimirska, Turlā-Pastare 2022). Ces études ont permis de révéler le rôle crucial de la prosodie et du mimique-gestuel dans la

construction du sens de l'énoncé, et ont contribué à donner une description détaillée des variations sémantiques des marqueurs.

Dans la présente contribution, nous procédons à une étude de l'indéfini, par le biais de l'analyse des variations prosodiques et mimiques-gestuelles des indéfinis *n'importe qui et importe quoi*.

Notre étude s'appuie sur le corpus oral qui « nous révèle ce qu'est l'activité de langage » (Culioli 2018, 74). Le corpus est constitué à partir de la base de données audiovisuelles © YOUGLISH. Les tracés mélodiques, qui visualisent le mouvement du fondamental (la mélodie), les variations de l'intensité et de la durée, sont obtenus grâce au logiciel de traitement du son *Speech Analyzer*¹. Les images sont traitées par le logiciel d'annotation de fichiers multimédias ELAN².

Dans notre analyse nous prenons en considération la forme et la direction des gestes des mains, la direction du regard, les variations de la hauteur mélodique, de l'intensité et de la durée. Nous révélons la conjonction régulière des indices lors de la réalisation des indéfinis en question (*n'importe qui* et *n'importe quoi*) et, à partir de ces conjonctions, nous distinguons des configurations qui renvoient aux différentes propriétés sémantiques de ces unités ainsi qu'aux différentes configurations de la scène énonciatives dont elles relèvent.

Dans l'interprétation des données nous nous référons, d'une part, à la théorie énonciative de l'intonation (Morel, Danon-Boileau 1998) étendue à la théorie des valeurs énonciatives du regard et des gestes des mains (Morel 2010), et, d'autre part, au cadre théorique d'Antoine Culioli (1999 ; 2018), ainsi qu'au concept de la scène énonciative développé par D. Paillard (Paillard 2009 ; 2011 ; 2017 ; 2021).

Pour l'identité sémantique de *n'importe qui* et *n'importe quoi* nous partons de la description que leur a donnée Paillard (1997). Pour Paillard, les indéfinis en question mettent en jeu, d'une part, la non-prise en compte des propriétés singulières du terme, et d'autre part, la notion de l'instanciable : « [...] il est dit dans un même mouvement que le terme a des propriétés singulières et que ces propriétés ne sont pas prises en compte dans le cadre de la relation envisagée car tout se ramène au fait que le terme est instanciable. » (Paillard 1997, 102) En conséquence, trois classes sont distinguées, en fonction de la place qui est faite à la singularité en relation à sa non-prise en compte. Nous nous proposons, pour notre part, d'étudier comment les trois classes d'énoncés permettant d'appréhender les variations internes des indéfinis *n'importe qui* et *n'importe quoi* s'articulent avec les configurations prosodiques et mimiques-gestuelles de leur réalisation.

¹ *SIL Language Technology*

² ELAN (Version 6.2) [Computer software]. (2021). Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics. Retrieved from <https://archive.mpi.nl/tla/elan>

Bibliographie

- Culioli, Antoine. 1999. *Pour une linguistique de l'énonciation. Tome 3. Domaine notionnel*. Paris: Ophrys.
- Culioli, Antoine. 2018. *Pour une linguistique de l'énonciation. Tome 4. Tours et détours*. Paris : Lambert Lucas, Limoges.
- Ducard, D. 2011. N'importe quoi ! Le hors-sujet de l'énonciation. In Patrick Dendale et al. *La prise en charge énonciative*. Louvain-la-Neuve: De Boeck Supérieur, 183–198. <https://doi.org/10.3917/dbu.denda.2011.01.0183>
- Morel, Mary-Annick, Danon-Boileau, Laurent. 1998. *Grammaire de l'intonation*. Paris : Ophrys.
- Morel, Mary-Annick, Vladimirska, Elena. 2014. Intonation and gesture in the segmentation of speech units: The discursive marker vraiment: integration, focalisation, formulation, in *Discourse Segmentation in Romance Languages*, S. Pons Boerderia (dir.), Amsterdam: John Benjamins, 185–218. <https://doi.org/10.1075/pbns.250.07mor>
- Morel, Mary-Annick. 2010. Structure coénonciative du texte oral dialogué : intonation, syntaxe, regard et geste. *Directions actuelles en linguistique du texte. Actes du colloque international de Cluj*, S.L. Florea, C. Papahagi, L. Pop, A. Curea (dir.). Cluj-Napoca : Casa Cartii de Stiinta II, 9–22.
- Paillard, Denis. 2011. Marqueurs discursifs et scène énonciative, *Marqueurs discursifs et subjectivité*, Sylvie Hancil (dir.), PURH. 12–32.
- Paillard, Denis. 2017. Scène énonciative et types de marqueurs discursifs, *Langages*, 207, 17–32. <https://doi.org/10.3917/lang.207.0017>
- Paillard, Denis. 1997. N'importe qui, n'importe quoi n'importe quel N. *Langue Française*, 116, *Indéfinis et référence*. 100–114.
- Paillard, Denis. 2009. Prise en charge, commitment ou scène énonciative. *Langue Française*, 162, 109–128.
- Paillard, Denis. 2021. *Grammaire discursive du français. Etude des marqueurs discursifs en –ment*. Brussels : Peter Lang.
- Vladimirska, Elena, Turlă-Pastare, Daina. 2022. *Une sorte de, une espèce de, un genre de : une approche multidimensionnelle des marqueurs dits 'd'approximation'*. (Sémantique, prosodie, regard, gestes). *Information Grammaticale*, 173. Peeters Publishers, 48–60. <https://10.2143/IG.173.0.3290639>

Les traits définitoires des proverbes et des dictons en français et en letton : l'analyse comparative

Olga Billere

Latvijas Universitāte

olga.billere@lu.lv

Au cours de l'analyse de tout genre en parémiologie on remarque que sa définition est toujours délicate (Anscombe 2012, 35). En plus comme le souligne Michel Ballard « l'observation du réel débouche souvent sur des zones de flou ou des chevauchements avec des genres connexes et risque même d'être perverse et circulaire » (Ballard 2009, 41), ce qu'on constate si l'on essaie de saisir la différence entre proverbes et dictons dans les dictionnaires aussi bien que dans les recueils parémiographiques. Dans la présente recherche nous nous interrogeons sur les causes de la confusion des unités des deux micro-genres mentionnés et cherchons à préciser les traits définitoires des proverbes et dictons, tels qu'ils ressortent des principaux travaux en parémiologie.

Des premières formulations offertes sont celles du terme « proverbe » et « dictons » que l'on trouve dans la version informatisée du Trésor de la Langue Française et dans le Dictionnaire de la langue lettone littéraire. Comparez :

- (1) *proverbe* – Sentence courte et imagée, d'usage commun, qui exprime une vérité d'expérience ou un conseil de sagesse et auquel se réfère le locuteur. *Synon. adage, dicton, maxime.* (TLFi)
- (2) *proverbe* – Répandu dans le peuple, une expression concise, généralement comprise dans un sens figuré, qui est un jugement généralisé sur les phénomènes de société, les relations humaines, les normes morales et domestiques. (LLVV VII 1989, 128)
- (3) *dicton* – Sentence exprimant une vérité d'expérience sous une forme imagée, généralement d'origine populaire, et passée en proverbe dans une région donnée. (TLFi)
- (4) *dicton* – 1. Expression populaire, généralement au sens figuré, qui inclut la description d'un objet, d'une activité ou des circonstances. 2. Proverbe. (LLVV VI 1986, 425)

Les exemples cités des définitions montrent que, d'une manière générale, elles ne font référence qu'à l'environnement dans lequel les unités opèrent, leur jugement sur des phénomènes sociétaux dans le cas des proverbes, sur la description des circonstances dans les dictons, sans mentionner leur structure syntaxique ni le fonctionnement du contenu conceptuel du proverbe, allant du sens direct au sens partiellement/complètement transféré. Le fait que ces explications des termes, pertinentes et utiles à l'époque, ne soient pas mises à jour dans les versions les plus récentes des dictionnaires explique partiellement la confusion entre ces micro-genres attestée dans des domaines divers allant des devoirs scolaires aux recueils spécialisés.

Ainsi, les devoirs scolaires en ligne, où l'on propose de traduire, de comparer, d'expliquer des unités listées dénommées « proverbes et dictons » acceptent des comparaisons, des locutions dont la structure sémantique et syntaxique rappelle celle des proverbes.

(5) *Kur dūmi, tur uguns.* litt. : Où la fumée, là le feu., fr. : Il n'y a pas de feu sans fumée.

(6) *Sitas kā zivs pret ledu.* litt. : Il bat comme le poisson contre la glace.

Il est à signaler que le but de tels devoirs ne consiste pas en définition des micro-genres parémiologiques ni en leur délimitation (MVP 2022; VDC 2022).

En ce qui concerne des recueils parémiographiques, ils offrent également des listes des unités dont la nature n'est pas non plus homogène. Ainsi, par exemple, dans le « Dictionnaire des proverbes et dictons en France » de Jean-Yves Dournon (1993) qui dit décrypter 3500 proverbes classés à partir de 950 mots clés, les proverbes (7) coexistent avec des locutions verbales (8) :

(7) *À chaque saint sa chandelle.*

(8) *Mettre de la lumière sur le chandelier.* (Dournon 1993, 80).

La situation est pareille dans les « Proverbes et dictons lettons » de Jānis Niedre et Jānis Ozols (1955) qui propose la compilation des unités les plus significatifs de l'histoire lettone. On y découvre, comme le titre de l'ouvrage l'annonce, les proverbes lettons (9) intercalés par des comparaisons (10) et des phrases situationnelles (11) :

(9) *Mūžu dzīvo, mūžu mācies.* litt. : Vis un siècle, apprends durant un siècle., fr. : On s'instruit à tout âge.

(10) *Dzīvo kā āpsis alā.* litt. : Il vit comme blaireau dans la tanière., fr. : Il vit comme coq en pâte.

(11) *Dzīvo zaļu dienu.* litt. : Il vit une bonne période. (Niedre, Ozols 1955, 65)

Une telle hétérogénéité des unités peut être expliquée par l'objectif des entreprises parémiographiques qui est majoritairement la compilation, la classification thématique et l'explication du sens des unités (Niedre, Ozols 1955, 18), aussi bien que par la similitude des micro-genres parémiologiques qui, créés à la base de la comparaison ou de l'analogie, sont formellement proches et n'anticipent pas les objections, étant des énoncés autoritaires.

Abordons, donc les considérations des linguistes sur les traits qui permettraient la délimitation des proverbes et des dictons. Excepté l'origine populaire des unités, l'absence de l'auteur concret, la structure implicative binaire des unités en questions, le rythme isosyllabique, le recours aux rimes et assonances, le figement formel et lexical, le caractère autonome et clos ; la majorité des linguistes (Anscombe, Kleiber, Ballard, Kokare, Naciscione) se consentent sur la présence de la métaphoricité dans les proverbes et son absence dans les dictons. Ainsi, on considère les unités (12) et (13) en tant que proverbes et les unités (14) et (15) en tant que dictons :

(12) *Quand vient la gloire, s'en va la mémoire.*

(13) *Kur lieli dūmi, tur maz siltuma.* litt. : Où il y a des grandes fumées, là il y a peu de chaud., fr. : De grands vanteurs, petits faiseurs.

(14) *Mars poudreux, an malheureux.*

(15) *Zaļi Ziemassvētki dara baltas Lieldienas.* litt. : Le Noël vert fait le Pâques blanc.

La question qui émerge est si les unités (16) et (17) qui fonctionnent et sont comprises uniquement au sens littéral seraient exclus du micro-genre des proverbes, rejoindraient celui des dictons ou formeraient un micro-genre à part.

(16) *Chose promise, chose due.*

(17) *Nabags baro tauku, nabags liesu.* litt. : Le pauvre nourrit la graisse, le riche – la rate.

On estime que les proverbes dits littéraux n'intéressent pas vraiment des linguistes « puisque leur interprétation et leur fonctionnement ne présentent pas de problème d'analyse, mais se conforment à celui d'une combinaison d'unités lexicales. » (Kleiber 2017, 40). Actuelle est la remise en cause de l'intégration de ces unités (18) et (19) dans le micro-genre des dictons.

(18) *Qui veut la fin veut les moyens.*

(19) *Mazi bērni, maza bēda; lieli bērni, liela bēda.* litt. et fr : Petits enfants, petits soucis, grands enfants, grands soucis.

La solution hypothétique de cette ambiguïté est proposée par Maryse Privat qui accepte la métaphoricité des proverbes et suggère l'ajout du contenu spécifique aux traits définitoires de ces derniers. Notamment le conseil, le jugement général pour les proverbes et les prévisions météorologiques ou la description des circonstances de vie quotidienne sans possibilité de métaphorisation pour les dictons (Privat 1999, 629). Ainsi les unités comme :

(20) *Les petits ruisseaux font les grandes rivières.*

(21) *Ziemā nevar sienu plaut.* litt. : On ne peut pas tondre le foin en hiver.

Bien qu'elles portent sur la météo, sont des proverbes puisque ils peuvent être comprise métaphoriquement, tandis que les unités (20) et (21) sont rapportés au micro-genre du dicton, qui n'accepte pas le transfert du sens littéral vers le figuré.

Ce deuxième trait permettant la délimitation des proverbes et dictons, peut être étendu par les types des situations auxquelles sont applicables deux micro-genres parémiologiques en question : hétérogènes dans le cas des proverbes et homogènes, c'est-à-dire d'un seul type, s'il s'agit des dictons (Kleiber 2017, 68).

Nous avons brièvement décrit les principaux traits définitoires des proverbes et des dictons. Il est bien évident que les unités de ces micro-genres répondent à divers formats et la proverbialité ne peut se déduire à une seule particularité comme métaphoricité, privilégiée par les définitions dictionnaires et celles des recueils. À la métaphoricité proverbiale doivent nécessairement être ajoutés le contenu spécifique et application aux situations hétérogènes.

Bibliographie

- Anscombre, Jean-Claude. 2012. Pour une théorie linguistique du phénomène parémique. *La parole exemplaire*. Paris: Armand-Colin, 21–39.
- Ballard, Michel. 2009. *Le proverbe: approche traductologique réaliste. Traductologie, proverbes et figement*. Quitout, Michel et Julia Sevilla Muñoz (éd.). Paris: L'Harmattan, 37–53.
- Dournon, Jean-Yves. 1993. *Dictionnaire des proverbes et dictons de France*. Paris : Hachette.
- Kleiber, Georges. 2017. La figure d'un proverbe n'est pas toujours celle d'une métaphore, *Scolia*, 17, 39–77. <https://doi.org/10.4000/scolia.400>
- Kokare, Elza. 1988. *Latviešu un vācu sakāmvārdu paralēles*. Rīga: Zinātne.
- LLVV: *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8. sēj. 1972–1996. Rīga: Zinātne.
- MVP: *Mācību vadības platforma*. Pieejams: <https://www.uzdevumi.lv/> (consulté le 10/04/2022).
- Naciscione, Anita. 2020. Reproducibility of patterns of stylistic use of phraseological units: A cognitive diachronic view. *Reproducibility and variation of figurative expressions: Theoretical aspects and applications*. Biaslystok: University of Biaslystok Publishing House, 33–50.
- Niedre, Jānis, Ozols, Jānis. 1955. *Latviešu sakāmvārdi un parunas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Privat, Maryse. 1999. Qu'est-ce qu'un proverbe ? Essai de définition raisonnée. *Revista de Filología de la Universidad de La Laguna*. San Cristobal de la Laguna. 625–633.
- TLFi: *Trésor de la langue Française informatisé*, <http://www.atilf.fr/tlfi>, ATILF – CNRS & Université de Lorraine. (consulté le 10/04/2022).
- VDC: *Ventspils Digitālais centrs. Mācīties*, <https://macities.digitalaiscentrs.lv/>. (consulté le 10/04/2022).

LITERATŪRA UN RELIĢIJA: RELIĢISKĀS REFLEKSIJAS FORMAS LATVIEŠU LITERATŪRĀ

Teodicejas problēma Ingas Gailes romānā „Skaistās”

Ilze Jansone

*Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
jansone.ilze@gmail.com*

Ingas Gailes romāna „Skaistās” sākumā vēstīts par šausmām, kuras sievietes piedzīvo koncentrācijas nometnē Otrā pasaules kara laikā.

Romāna pirmajā daļā viscaur atkārtojas motīvs par aizmigušo, klusējošo un klātneesošo Dievu – Dieva nav klāt, Dievs nevar aktīvi iejaukties kara norisēs un palīdzēt cilvēkam. Šis motīvs kulminē nometnes ārsta lūgšanā – parafrāzē par „Mūsu Tēvs” lūgšanu (Gaile 2019, 71–72).

Analizējot lūgšanu, redzams, ka ārsts faktiski vērsas pie Dieva, kura nav – vai nu cenšoties izraut Dievu no snaudas vai, gluži pretēji, cilvēciskā bezspēcībā cenšoties Dievu nokaitināt. Šis monologs ir svarīgs ne tikai kā parafrāze par kristīgajā tradīcijā populārāko lūgšanu. Tas skaidri norāda, pirmkārt, uz Dieva, Dieva aktīvas iesaistes trūkumu, un, otrkārt, uzdod jautājumu par to, kāpēc Dievs pieļauj visu šo postu un ļaunumu. Līdz ar to skaidri ieskicējas klasiska teodicejas problēma: ja Dievs patiešām ir visuvarens un labs, tad kāpēc Viņš pieļauj ļaunumu, precīzāk – cilvēka ciešanu ļaunumu.

20. gs. vēsture teodicejas jautājumu ir saasinājusi līdz tā augstākajam punktam, to eskalējot līdz galēji ateistiskai atbildei, kuru īsumā varētu aprakstīt šādi – ir pilnīgi skaidrs, ka pasaulē pastāv neiedomājamas ciešanas, līdz ar to nav iespējams, ka pastāvētu kristietības Dievs tradicionālā izpratnē (Piety b. g., 238). No otras puses, ateistiskā teodicejas atbilde lielā mērā ignorē daļu problēmas un to krietni vienkāršo.

Sistemātiskajā teoloģijā atbilde uz teodicejas jautājumu slēpjas ticības paradoksālajā raksturā, ko labi demonstrē arī ārsta lūgšana Gailes „Skaistajās”. Ticība Dieva vadošajam radošumam met izaicinājumu, saskaroties ar ļaunumu, jo īpaši tā visnecilvēciskajās izpausmēs. Traģiska nāve, karš, holokausts, spīdzināšana, vēsturiskās eksistences aizvien pieaugošās šausmas liek uzdot jautājumu – kā var attaisnot visvarena Dieva esamību, saskaroties ar īstenību, kurai nav iespējams piešķirt nekādu jēgu (Tillich 1951, 269)?

Fiziskā jaunuma cēlonis ir radītā galīguma dabiska implikācija, savukārt morālais jaunums neizbēgami ir saistīts ar radītā (radības) absolūto brīvību (Tillich 1951, 269). Radot cilvēku brīvu un mirstīgu, Dievs tam ir atstājis neierobežotu ētisku un rīcības izvēli, radot dzīvi, kas iekļauj arī radītā brīvību un briesmas, ko šī brīvība sev nes līdzī.

No eksistenciālās sistemātiskās teoloģijas viedokļa, visi teoloģiskie apgalvojumi ir eksistenciāli – tas nozīmē, ka jautājumus uzdod un apgalvojumus izsaka radītais, proti, cilvēks, kurš atrodas tādos vai citādos apstākļos.

Šī personīgā iesaiste labi vērojama arī ārsta lūgšanā, komentāriem par dzemdību procesu sajaucoties ar Dievam izteiktiem pārmetumiem, kas vienlaikus raksturo situāciju, kurā atrodas dzemdētāja un ārsts – *cilvēku*, un nevis Dieva radītu situāciju. Teodicejas jautājumi izriet no paša jautātāja kā radības eksistences, un tikai tādējādi iegūst vispārēju jēgu.

Lai atbildētu uz teodicejas jautājumu, tomēr ir par maz ar viena indivīda apzināšanos – ir jāmeklē (vēsturiskais) punkts, kurā citu liktenis kļūst par mūsējo, proti, citu esamības piedalīšanās mūsu esamībā: „Piedalīšanās (iesaistes) princips paredz, ka ikvienam jautājumam, kas attiecas uz individuālo piepildījumu, vienlaikus ir jāattiecas arī uz universālo piepildījumu.” (Tillich 1951, 270) Tieši šādu notikumu – individuālā kļūšanu par universālo – mēs redzam ārsta izteiktajā „Tēvs mūsu” versijā.

Atzīstot kopīgo atbildību, ārsts tomēr pats veido romāna ainu, kas netieši apstiprina Dieva klātbūtni arī visdziļākajās šausmās, apstākļos, kad šādu klātbūtni pamanīt nav pa spēkam nevienam mirstīgajam – proti, jau pati situācija, kurā ārsts, kas pārstāv pāridarītājus, pieņem upura dzemdības tādējādi aktīvi iesaistoties dzemdētājas liktenī (bez ārsta asistences, iespējams, ietu bojā gan viņa, gan jaundzimušais), liecina par individuālā kļūšanu par universālo. Par Ingas Gailes romāna atslēgu var kalpot atsaucē uz Pāvila 1. vēstuli korintiešiem: „Nu tu redzi skaidri, bet būs dienas, kad tu redzēsi visu kā miglainā, netīrā spogulī.” (Gaile 2019, 25)

Kara šausmās, nelaimēs, pēckara sarežģītajā un grūtajā eksistencē Dieva klātbūtne ir miglaina, netīra, nemanāma un neredzama, taču lūdzējs, eksistenciālā bezdibēnī un piedzēries, tomēr ir nonācis tukšā baznīcā, un tādējādi apliecina dzīvu, dusmīgu, izmisīgu, tāpēc ļoti īstu reliģiozitāti, kura ir iespējama tieši tāpēc, ka jautājums par teodiceju atrodas centrā, atgādina, ka teoloģijas būtiskais uzdevums ir uzdot jautājumus, nevis sniegt nekavējošas un neapšaubāmas atbildes.

Literatūra

Gaile, Inga. 2019. *Skaistās*. Rīga: Dienas Grāmata.

Piety, M. G. 2021, Book Review: Eleonore Stump, *Wandering in the Darkness: Narrative and the Problem of Suffering*. International Journal on Humanistic Ideology, 11(2), 237–244.

Tillich, Paul. 1951. *Systematic Theology I* Chicago: University of Chicago Press.

Dievbijība un patriarhālā ģimenes tradīcija: vecais Robežnieks A. Upīša romānu ciklā „Robežnieki”

Juta Valdmane

*Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
juta.upite@gmail.com*

Andreja Upīša pirmspadomju, iespējams, nozīmīgākais veikums – romānu cikls „Robežnieki” ir dzimtas stāsta tradīcijā veidots kultūrvēsturisks lieldarbs. Referāta mērķis ir izpētīt dievbijības atainojumu romānu ciklā „Robežnieki”, īpašu uzmanību pievēršot patriarhālās dzimtas tradīcijas spilgtam pārstāvim – vecajam Robežniekam.

„Robežnieki” ir sešu romānu virkne – sākotnēji tā iecerēta kā triloģija, kam vēlāk pievienoti vēl trīs darbi. Referātā kā avoti izmantoti četri cikla romāni – „Jauni avoti” (1909), „Zīda tīklā” (1912), „Ziemeļa vējš” (1921) un „Vecas ēnas” (1934), jo tajos atainots galvenais pētījuma objekts – vecā Robežnieka tēls, par kura izveides pamatu kalpojis spilgts prototips no A. Upīša bērnības – mātes tēvs, saukts par svēto Zeltiņu.

A. Upīts pirmspadomju posmā ir tuvs sociāldemokrātijai, un šāda ievirze kopā ar ateistisko pozīciju daļēji sakņojas rakstnieka grūtajā, nabadzīgajā bērnībā.

Arī pievērsšanās marksismam pēc 1906. – revolūcijas sagraves gada – veicina ateisma idejas nostiprināšanos rakstniekā. Šis laiks un notikumi ir robežšķirtne, kas liek A. Upītim sākt kritiski raudzīties uz pilsonību un zemniecību.

Rakstnieks Līgotņu Jēkabs pirmo „Robežnieku” cikla darbu „Jauni avoti” raksturo kā ģimenes konflikta romānu, kas ataino patriarhālā koka trunēšanu un nokalšanu, jo zem tā vairs nav zemes, „no kuras viņa saknes varētu iesūkt jaunas dzīvības sulas” (Līgotņu Jēkabs 1909, 581).

Robežnieku ģimene ir veidota uz kristīgās morāles pamatiem, tajā ir tikai viena galva – vecais Robežnieks – ar varu pār visiem tās locekļiem. Viņš ir Dieva vārda nelietīgs valkātājs, skops, atriebīgs, skaudīgs cilvēks un divkosis, kas bez žēlastības ir gatavs iznīcināt katru, kurš nepakļaujas viņa likumiem un tradīcijām (Vāvere 1998, 194).

Vecā Robežnieka eksistences pamatu veido dievticība un smags darbs – divi lielumī, ko A. Upīts pēc 1906. – revolūcijas sagraves gada – konsekventi apšaubā un vērtē skeptiski. Rakstnieka acīs vecais Robežnieks nav „pievilcīgs darba rūķis, kādu to būtu tēlojis Apsīšu Jēkabs un daudzi citi priekšgājēji, bet nekrietns savas ģimenes izpostītājs” (Vāvere 1998, 294).

Reliģija muižniekiem bijusi varas ierocis cilvēku pakļaušanai, arī tādēļ savu smago dzīvi vecais Robežnieks uzskata par likteni, bet „kas savu likteni lād, lād to visvareno” (Upīts 1947, 335). Vecā Robežnieka tēlā A. Upīts atklāj arī varas kāri un pārākuma apziņu, kas Dievu un reliģiju pārvērš par līdzekli personiskām vajadzībām.

Romānā „Jauni avoti” vecais Robežnieks pārtop par vienu no lielākajiem varmākām tā laika latviešu literatūrā. Atsevišķās situācijās viņš tiek padarīts par absolūta ļaunuma iemiesojumu, kuram nespēj stāties pretī neviens (Koroševskis 2015, 79).

Savu stāvokli esošo meitu Līnu vecais Robežnieks ar necilvēcīgu naidu noved kapā. Tēvs ar saviem Bībeles tekstiem nedod meitai miera ne dienu, ne nakti, līdz iedvēš viņā šausmīga grēka apziņu, no kuras vienīgā izeja ir nāve:

- (1) *Un reizēm, savas mocītāja tieksmes aizņemts, runā pusstundu, stundu. Runā necilvēcīgi nežēlīgi, desmitkārt iztēlo Līnai viņas grēkus, iztēlo briesmīgo sodību, kas kā zvērs atplestu rīkli glūn uz viņu.* (Upīts 1947, 392)

Kad vecajam Robežniekam piedzimst kuprains dēls, viņš to redz kā Dieva žēlastību. Svētuļa liekulība un muļķība te jaucas ar neiedragājamu paštaisnuma apziņu:

- (2) *Miesas skaistums ir velna gudriba un viltība. Visa nelaime pasaulē nāk no skaistuma. Ar to velns pievil un samaitā. Mans kroplais dēls ir mana cerība un manas ticības piepildīšana. Es jūtu sevi atkal stipru. Es manu, tā kunga roka mani satvērusi, mani tura, mani nes...* (Upīts 1947, 406)

Cikla ieskaņas romānā „Vecas ēnas” par vecā Robežnieka prototipu daļēji kalpojis rakstnieka tēvs Mārtiņš. Iespējams, tādēļ šis tēls vairākās epizodēs ir nedaudz cilvēciskāks.

A. Upīša romānos tēlotās personības galvenais uzdevums ir iekļauties tajās norisēs, kuras pats autors vērtē kā „pozitīvas”. Ja personība to nespēj, prozas likumi prasa viņu fiziski vai garīgi iznīcināt (Berelis 1999, 52).

„Robežnieku” cikla darbos vecais Robežnieks vispirms tiek garīgi degradēts un nobeigumā iznīcināts arī fiziski. Turklāt tas notiek tik necilvēcīgā veidā, ka grūti nejust žēlumu.

A. Upīts caur vecā Robežnieka tēlu vienpusīgi, tendenciozi un sabiezinātās krāsās rāda patriarhālisma strupceļu un reizē arī fanātiskas dievticības un kungu bijāšanas norietu.

Autora ateistiskā pozīcija nenoliedzami ir viens no „jaunās” un „vecās” pasaules atainojuma stūrakmeņiem, kur reliģija pamatā tēlota kā varas ierocis cilvēku pakļaušanai.

Literatūra

- Berelis, Guntis. 1999. *Latviešu literatūras vēsture no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Koroševskis, Arnis. 2015. *Andreja Upīša literārā darbība no 1899. g. līdz 1909. g.: žanrs, strāvojumi un inovācijas*. [maģistra darbs]. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Līgotņū Jēkabs. 1909. Patriarhālās ģimenes iršanas problēma mūsu jaunākā rakstniecībā. *Izglītība*. 8, 579–587.
- Upīts, Andrejs. 1947. Jauni avoti. *Kopotī raksti*. IV sēj. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 287–454.
- Vāvere, Vera. 1998. Proza. *Latviešu literatūras vēsture 3 sējumos*. 1. sēj. Hausmanis, Viktors (red.). Rīga: Zvaigzne ABC, 288–326.

Bībeles teksti Andrieva Niedras prozā

Linda Zulmane

Daugavpils Universitāte; Liepājas Universitāte

linda.zulmane@inbox.lv

Pārejas laikmetā indivīdam, veidojot attiecības ar pasauli, par vienu no svarīgākajām kļūst attiecības ar Dievu. Viens no 20. gs. dialoga filosofijas pārstāvjiem Martins Būbers (*Martin Buber*) darbā „Es un Tu” (1922) izdala trīs sfēras, kurās iedibināta šī pasaule (pirmās divas ir ar dabu un cilvēkiem), bet par visnozīmīgākajām Es un Tu attiecībām uzskata – ar Dievu. „[...] ar garīgām būtībām. Šīs attiecības ir tītas mākoņos, tomēr tās var atklāt; tām nav valodas, bet tās rada valodu. Mēs nedzirdam Tu un tomēr jūtamies uzrunāti, mēs atbildam – veidojot tēlu, domājot, rīkojoties. Dziļumos mēs čukstam pamatvārdu, bet pāri lūpām nespējam izdabūt Tu.” (Bubers 2010, 14) Cilvēkam, kuram kādu iemeslu dēļ nav komunikācijas ar citiem, pastāv iespēja veidot attiecības ar Dievu, tās var veidoties kā klusa vai skaļa lūgšana, grēksūdze, monologs vai dialogs, kurā kā starpnieks kalpo Svētie Raksti. A. Niedra uzskata, ka reliģija ir tautas dzīves uzdevumu paudēja, un reliģiskie ideāli ir ceļa rādītāji, kas iezīmē, kāda gaita ejama cilvēces attīstībai. Stāstā „Bez paša pagātnes” raksturo Biblii, salīdzinot to ar namu:

- (1) *Tā bija savāda domu ēka, ar velvētiem logiem un slaikiem torņiem.* (Niedra 1994, 362)

Tajā atrodas torņi un kakti, lielisks pamats un ēkas dažādas nodaļas – kur vieta cerībai, mīlestībai, ticībai, citviet uzglabājas simtējādas kaislības, tur prieki, tur bēdas, katram sava vieta, uz katra kambara durvīm bija uzsprausti Bībeles panti.

- (2) *[...] ikviena nodaļa iz Bībeles ir bijusi kristīgai draudzei un kristīgai sirdij par spēcīnātāju un stiprinātāju avotu cīņā ar pasauli. Un mācītāji smeļ no šiem avotiem un pasniedz izslāpušiem.* (Niedra 1994, 356)

Bībeles teksts ir klātesošs vairākās variācijās – gan atsevišķu personu un vietu piesaukumā, gan līdzību izmantojumā, gan Vecās un Jaunās Derības, evaņģēliju citējumā. A. Niedra pārsvarā iekļāvis fragmentus no Mateja evaņģēlija, dažus pantus no Jāņa, Marka un Lūkas evaņģēlija Jaunajā Derībā, kā arī no Vecās Derības, (Soģu, Ecehiēla, Samuēla, Salamana mācītāja u. c.), bet īpaši no Mozus grāmatām samērā īsā reminiscencē vai alūzijā. Bieži lietots salīdzinājums, paralēlisms un līdzība, kuros tiek pieminēti personvārdi (Ādams, Jēkabs, Dāvids, Dāvids un Goliāts, Ēzavs, Simsons, Enoks, Melhizedeks, Pāvils, Kains, Magdalēna u. c.), vietu nosaukumi (Moriņa kalns, Sinaja kalns u. c.).

Augusts Bīlenšteins (1995, 271) autobiogrāfijā „Kāda laimīga dzīve” min kādu faktu par latviešu tautas attieksmi pret Svētajiem Rakstiem: „Visā visumā latviešu tauta līdz šim ir bijusi ticīga un dievbijīga, bet tā nav tik cieši saaugusi ar Biblii kā vācu tauta; Bībele nekad nav kļuvusi par tautas grāmatu, un tās ietekme uz latviešiem ir drīzāk netieša nekā tieša. Latvietis nav pārņēmis savā ikdienas lietošanā tos daudzos

spārņotos teicienus un sakāmvārdus, tēlus un līdzības no Bībeles kā vācietis ir Bībeli vispār mazāk lasījis. Dziesmu grāmata latviešiem spēlē tādu pašu lomu kā Bībele vācietim.”

Ir pagājis vairāk nekā gadsimts kopš A. Niedra sarakstījis darbus, kurus joprojām mūsdienās lasa, tādēļ likās būtiski veikt aptauju. Liepājas Universitātes Baltu filoloģijas, kultūras un komunikācijas specialitātes studentiem (18) tika izsniegtas aptaujas lapas, kurās ir personvārdi, vietu nosaukumi, citāti (45 piemēri) no Andrieva Niedras prozas, ar mērķi – noskaidrot, vai mūsdienu jaunieši atpazīst Bībeles tekstu (alūzijas, reminiscences u. c.) literārā darbā. Rezultātā tika konstatēts, ka jauniešiem pārsvarā nav zināms (tikai dažiem pazīstams). Aptaujātie studenti priekšstatu par kristietību ieguvuši Bībeles stundās, Svētdienas skolā vai iesvētes mācībā un zina vien tās frāzes, kas bieži izmantotas literatūrā – tādas kā „šaurais un platais ceļš” (Bībele 1991, Mat. 7:13–14, 985; Lūk. 13:23–25, 1056), „saucēja balss tuksnesī” (Bībele 1991, Mat. 3:3, 980; Marka 1:3, 1013; Lūk. 3:4, 1039), „no zemes cilvēks ir ņemts, par zemi viņam jāpaliek” (Bībele, 1991, Sal. māc. 3:20, 709), „mazticīgi mēs esam un gribam staigāt pa ūdens virsu” (Bībele 1991, Mateja 14:25–31, 995) u. c. No nosauktajām personām lielākā daļa aptaujāto vien Ādamu, Ābramu, Kainu, taču mazāk dzirdēti bija Ēzavs, Jēkabs, Magdalēna, Simsons u. c.

A. Niedra izmanto Ādama tēlu Lūcijas un Kārļa Strautmaļa attiecību tēlojumā, viņu nepiepildīto mīlestību, uzzinot, ka pārpratoms, niecīgs rozes ziedīņš ir bijis starp Kārli un viņa sapņa piepildīšanos, kā zaudēta paradīze:

- (3) *tā laikam bija ap sirdi Ādamam, kad viņš noskatījās uz tālo apvāršni, kur mirdzēja heruba zobena liesma kā vakara saules atspīdums...* (Niedra 1992, 430)

Ādams tiek piesaukts arī, raksturojot muižnieka lielo pašpaļāvību – Lūcija izsaka piezīmi, ka Dievs nav ņēmis par paraugu Zandenu, radot Ādamu. Tādējādi salīdzinājums veidots it kā apgrieztā veidā, izmantojot ironiju:

- (4) *Jums nevajadzētu domāt, ka Dievs, Ādamu radīdams, jūs ņēmis par paraugu.* (Niedra 1992, 133)

Savukārt Zandens, uzlūkojot Lūciju kā pieaugušais mazu dūsmīgu bērnu, norāda:

- (5) *Ja Ādams būtu radīts pēc mana parauga, tad viņš nodzīvotu paradīzē savu sirmo vecumu. Savas vienpusības dēļ viņš zaudēja paradīzi, bet es nīstu vienpusību.* (Niedra 1992, 133)

Romānā „Liduma dūmos” dažādu alūziju, reminiscenču, citātu attiecības ar pārējo tekstu un tā turpinājums ārpus teksta robežām lasītāja uztverē veido tā veselumu, kopainu. Teksta pārzināšana provocē vārdu spēli, citējot labi zināmu frāzi, parādās divkāršais vārdu izveides raksturs – gan kā apliecinājums, gan arī kā demonstratīva teksta jēgas nojaukšana, pārveide. Piem., A. Niedra izmanto labi zināmo frāzi no 1. Mozus grāmatas 1. nodaļas „Iesākumā Dievs radīja debesis un zemi” (Bībele 1991, 1. Mozus, 1:1, 5), atsaucot atmiņā pasaules radīšanu, un arī „Iesākumā bija Vārds, un Vārds bija pie Dieva, un Vārds bija Dievs.” (Bībele 1991, Jāņa ev. 1:1, 1072), tādējādi paplašinot nozīmes uztveres lauku, vēlreiz atgādinot, uzsverot tajā ietverto jēgu. Taču

iespējams arī cits risinājums – lasītāja/klausītāja potenciālo gaidu horizonta nojaukšana, demonstratīva teksta pārveide, pielāgojot atbilstošai situācijai. Piem., A. Niedra (1992, 366) iesāk teikumu ar „iesākumā bija...” un turpina lasītājam negaidīti: iesākumā bija griba, [...] iesākumā bija darbs, [...] iesākumā bija dividende.”

A. Niedra savulaik saņēmis pārmetumus par to, ka darbu valoda tuva mācītāju sprediķiem. Lielākoties atsaucies uz Bībeles tekstu konstatējama tieši mācītāju vai mācītāja kandidātu valodā, taču arī citu tēlu sarunās tie daudz izmantoti. A. Niedra romānos un stāstos iekļāvis tos gan vecākās, gan jaunākās paaudzes runā, kā inteliģentu, tā arī pagasta zemnieku valodā, jo, klausoties mācītāja sprediķos, lasot Bībeli, Dziesmu grāmatu, viņi iepazīst frāzes, teikumus, kurus lieto ikdienā. Bībeles teksts parādās dialogos, taču ir sastopams arī iekšējos monologos, īpaši mācītāja Strautmaļa runā blīvēti vārdi, kas rada asociatīvu saikni, piem., daudz retorisku jautājumu, ko Strautmalis uzdod pats sev, ietver veselu virkni norāžu:

- (6) *Vai viņa pavisam ko saprastu no visa tā, kas mani aicina un svētī par savu pravieti? Vai viņas dvēselē es drīkstētu meklēt atskaņas saviem saucieniem tuksnesī? Vai pie viņas es atrastu paēnu un atspirdzinošu malku, kad sirds pagurtu cīņas karstumā? [...] Ēzavs... par lēcu virumu savu pirmdzimto tiesu es gribēju pārdot... labi, ka jel neviens neturēja šo pirmdzimtību viruma vērts!* (Niedra 1992, 274)

Romānos „Liduma dūmos”, „Sikspārnis”, „Kad mēness dilst”, stāstos „Bez paša pagātnes”, „Nespēcīgā dvēsele” u. c. teksta nozīmi pilnībā lasītājs var uztvert tikai tad, ja pārzina Bībelē rakstīto vai arī, lasot romānu, meklē vārdu skaidrojumu patstāvīgi un seko jau iepriekš sagatavotiem komentāriem. Iespējams, kontekstu, kuru sniedz Bībeles teksta pārzināšana, tomēr labāk saprata 19./20. gs. mijas lasītājs – latviešu zemnieks bez īpašas izglītības, jo Bībele un Dziesmu grāmata nereti bija vienīgā lasāmviela – nekā mūsdienu lasītājs, kuram daļa teksta varētu būt kodēta, šifrēta, slēpta.

Avoti

Niedra, Andrievs. 1994. *Sikspārnis: Romāni [un stāsti]*. Rīga: Rota.

Niedra, Andrievs. 1992. *Liduma dūmos*. Rīga: Zinātne.

Literatūra

Bīlenšteins, Augusts. 1995. *Kāda laimīga dzīve*. Rīga: Multimediju centrs.

Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie raksti. 1991. Rīga: Bībeles sabiedrība.

Bubers, Martins. 2010. *Es un Tu*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Darbs veikts Eiropas sociālā fonda projekta nr. 8.2.2.0/20/i/003 „Daugavpils Universitātes stratēģiskās specializācijas jomu akadēmiskā personāla profesionālās kompetences stiprināšana 3. kārtā” ietvaros.

ASPAZIJAS UN RAIŅA ZINĀTNISKIE LASĪJUMI

Raiņa un Aspazijas literārie kontakti Igaunijā

Anna Freiberga

Latvijas Universitāte

anna.freiberga@inbox.lv

Latviešu un igauņu savstarpējiem kultūras kontaktiem ir gara vēsture, tomēr dati par pirmo literārā darba tulkojumu no latviešu uz igauņu valodu, atrodamī vien kopš 19. gs. beigās. Būtisks pavērsiens par latviešu un igauņu kultūras apmaiņai bija Tartu pilsētas kļūšana par tās centru. Tartu Universitātē studēja daudzi latviešu intelektuāļi, kā arī tika nodibināta latviešu studentu apvienība, kurā sprieda par nozīmīgiem sabiedriskajiem un kultūras dzīves jautājumiem.

Neilgi pirms 20. gs. sākuma Tartu nodibinātās latviešu studentu zinātniski literārās biedrības „Pīpkalonija” organizētās sanāksmes, kurās piedalījās arī igauņu intelīgenes pārstāvji, sekmēja domas apmaiņu un pavēra iespēju nodibināt savstarpējos kontaktus arī literārajā telpā. Tā Igaunu rakstnieka Eduarda Vildes draudzība ar Rūdolfu Blaumanu un aizraušanās ar laicīgi iecienīto reālisma literatūru, ko Vilde atzinīgi novērtē Blaumaņa literārajos darbos, paplašina latviešu literatūras tulkošanu uz igauņu valodu, pašam Vildem Blaumaņa daiļradi igauņiski tulkojot caur vācu valodu.

Latviešu literatūras tulkošanā uz igauņu valodu ievērojami nopelni ir igauņu grafiķim un skolotājam Martam Pukitsam (1874–1961), kurš daudz tulkojis dzejnieku Jāņa Raiņa un Aspazijas dzeju, kā arī lugas. M. Pukitss uzskatāms par vienu no latviešu literatūras popularizētājiem, kurš Igaunijas lasītājus iepazīstinājis ar latviešu literatūras vēsturi, 1911. gadā pirmoreiz publicējot apjomīgu latviešu literatūras pārskatu žurnālā „Eesti Kirjandus”.

M. Pukitss ļoti atzinīgi vērtējis J. Raiņa Gētes „Fausta” tulkojumu, norādot, ka ar šo darbu Rainis ievērojami bagātinājis latviešu valodu, izmantojot vecvārdus un radot jaunus vārdus. Komentāros M. Pukitss atzīmējis, ka laikraksta „Dienas Lapa” redakcijas darbība esot līdzvērtīga tam, ko paudusi rakstnieku biedrība *Noor-Eesti*.

Dzejnieks J. Rainis kopš bērnības bijis saistīts ar Igauniju, jo viņa skolotājs bijis Igaunijas Palamuses ciemtā dzimušais Bernhards Mora, un tiek uzskatīts, ka tieši viņš J. Raini iepazīstinājis ar igauņu folkloru. Būtiski, ka dzejnieka kontakti ar Igauniju turpinājušies arī viņam mācoties ģimnāzijā, kur iepazīties ar igauņu tautasdziesmām,

folkloru un vēsturi. Vēlāk uzzinājis arī par igauņu skulptora Augusta Veicenberga darbiem „Rītablāzma”, „Vakarkrēsla”, kur šo darbu motīvi parādās viņa daiļradē. Tāpat būtiski kultūras apmaiņā ir kontakti ar Tartu Universitātē studējošajiem latviešiem, kā arī pazišanās ar rakstnieku E. Vildi.

Pēc latviešu literatūras pētnieka Voldemāra Kalpiņa domām, atsevišķos J. Raiņa darbos nolasāmi izteikti igauņu kultūras motīvi. Tāpat igauņu filoloģijas doktore un literatūrzinātniece Anneli Mihkeleva uzsver Raiņa daiļrades iederību igauņu kultūras telpā, īpaši izmantoto folkloras motīvu dēļ, kas padara viņa darbus par interesantu izpētes objektu arī igauņu literatūrā. Latviešu un igauņu kultūras mijiedarbību Raiņa darbos atzinis arī igauņu semiotiķis Pēters Torops, uzsvērdams to, kā Raiņa daiļrade atklāj dažādās kultūras saiknes starp Eiropas tautām.

Par uzskatāmo Raiņa daiļrades piemēru, kurā atrodamas atsauces uz igauņu kultūru, var dēvēt lugu „Zelta zirgs”. Rainis iedvesmojies no igauņu autora, folkloras vācēja Frīdriha Reinfeldas Kreicvalda pasakas „Pasaka par ķēniņmeitu, kas septiņus gadus miegā gulēja” vāciskā tulkojuma „Wie eine Königstochter sieben Jahre geschlafen” (1869). Par šo Kreicvalda darbu kā nozīmīgu Raiņa iedvesmas avotu to norādījis arī literatūrzinātnieks Voldemārs Kalpiņš, vienlaikus atgādinot, ka šim par princesi, kura guļ stikla kalnā, variācijas atrodamas visā Ziemeļeiropā, kas atzīstams par vienojošo faktoru ne tikai igauņu un latviešu folklorā, bet norāda uz kultūras sakariem visā Eiropā.

J. Raiņa tekstu tulkošana igauņu literatūrā bijusi salīdzinoši plaša, tomēr aizsākusies vēlu – ap 20. gs. 20. gadiem, kad presē tika publicēti atsevišķi Raiņa dzejoļi. Pirmais ievērojamais Raiņa daiļrades tulkojums bija traģēdija „Jāzeps un viņa brāļi” (tulk. Karls Abens). Vēlāk traģēdija, 1965. gadā, „Jāzeps un viņa brāļi” izdota atkārtoti, iekļaujot kopoto darbu izlasē. Visvairāk Raiņa darbu tulkojumu uz igauņu valodu izdoti 20. gs. 50.–70. gados, kā arī viņa darbi pieredzējuši vairākus teātra iestudējumus.

Par dzejnieces Aspazijas darbību Igaunijā atrodams mazāk pētījumu, tomēr arī viņa ir viena no kaimiņzemē zināmākajām latviešu autorēm, kas pārstāvēta Igaunijas kultūras telpā. Igaunu publicistikā Aspaziju biežāk min kontekstā ar J. Raiņa darbību.

Neskatoties uz salīdzinoši mazāk pievērsto uzmanību, interese par Aspazijas daiļrades tulkošanu uz igauņu valodu parādījusies daudz agrāk nekā J. Raiņa darbiem. Jau 1906. gadā tulkota Aspazijas novele „Cīņa par nākamību” (ig. „Võitlus tuleviku eest”), bet M. Pukitsa tulkotā luga „Zaudētās tiesības” (ig. „Kaotatud õigused”) pie lasītājiem nonākusi 1909. gadā.

Igaunijas kultūrtelpā Aspazija vislabāk zināma, pateicoties lugai „Sidraba šķidrauts” (ig. „Hõbelinik”), kas teātrī esot uzvesta vismaz 200 reīzu. Tāpat Igaunijā iecienīta bija labi zināmā luga „Vaidelote”. Periodiski presē parādījušies arī viņas dzejoļu tulkojumi, piemēram, M. Pukitsa atdzejotais mīlestības dzejolis „Mēness starus stīgo” (ig. „Särav kuu”).

1935. gada igauņu laikraksta „Postimees” numurā, E. Zariņa rakstā Aspazija minēta starp latviešu spožākajiem dzejniekiem, pateicoties nesen iznākušajam dzejoļu krājumam „Dvēseles ceļojums” (ig. „Hinge rännk”). Tāpat par dzejnieci atgādināts arī

1943. gadā pēc viņas nāves, un atkal uzsvērtā Aspazijas vieta starp latviešu lielākajiem dzejniekiem. Vēl 1944. gadā M. Pukitss Aspazijas piemiņai velta dzejoļa „Zelta laiks” tulkojums „Kuldne aeg”, bet pēcāk dzejniece periodiski tiek pieminēta presē.

Literatūra

Kreicvalds, F. R. 1962. *Pasaka par ķēniņmeitu, kas septiņus gadus miegā gulēja*. Senās igauņu tautas pasakas. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 103–111.

Pukits, Mart 1929. *J. Rainis ja tema looming*. *Looming* 10, 1172–1183., Available at: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:44712/16098/page/5> – 3. mai 2019

Pētījumu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts “Latvijas atmiņas institūciju dati digitālajā telpā: vienojot kultūras mantojumu”. LZP Fundamentālo un lietišķo pētījumu programma, Nr. lzp-2019/1-0365.

Jaunie akadēmiskie Aspazijas kopotie raksti: motivācija, koncepcija, saturs

Ausma Cimdīņa

*Latvijas Universitāte
ausma.cimdina@lu.lv*

Aspazija (Elza Rozenberga, 1885–1943) – latviešu dzejniece, dramaturģe, prozaiķe, tulkotāja, sabiedriski politiska darbiniece – ir viena no visizcilākajām un vispret-runīgāk vērtētajām Latvijas kultūras personībām. (Cimdīņa 2016, 23) Kā spilgtākā „Jaunās strāvas” dzejniece un dramaturģe, atbalsojot „trauksmes un dziņu” laikmetu vācu literatūrā, Aspazija sevi piesaka 19. gs. 90. gados, taču viņas radošās personības aktualitāte izgaismojama arī šodien. Trīsdesmit Aspazijas dzīves gadi ir gājuši ciešā kopsolī ar Raini (1865–1929), un literatūrpētnieciskajā tradīcijā bija iegājis Aspaziju uzlūkot kā Raiņa līdzgaitnieci un arī viņas dzīvi un literāro jaunradi lielā mērā skatīt caur Raiņa ģenija prizmu. 21. gs., mūsdienu realitāte un domājamās tēmas Eiropā un Latvijā, ir pavēris jaunus un plašākus apvāršņus Aspazijas emancipācijai un nozīmes atklāsmei, lai viņas mantojums būtu no jauna pieprasīts, un mūsdienu kultūras kontekstos apzināts.

Aspazijas kopotu rakstu izdošanas vēsture aizsākas jau viņas dzīves laikā un sniedzas vairāk kā gadsimtu garumā, un to saturs, publicēšanas vieta un motivācija bijusi dažāda. 1904. gadā Anša Gulbja apgādā Pēterburgā klajā nāk „Aspazijas raksti” vienpadsmit burtnīcās ar Jāņa Asara ievadapceri „Aspazija un viņas dzeja”, kas līdz pat mūsdienām ir viens no citētākajiem darbiem par Aspaziju. 1910. gadā Anša Gulbja apgādā Rīgā tādā pat sakārtojumā tiek publicēts šo „Aspazijas rakstu” atkārtots izdevums ar Aspazijas priekšvārdu. Nodibinoties Latvijas valstij, Ansis Gulbis izdod Aspazijas „Kopotus rakstus” desmit sējumos (Rīga, 1920–1924) ar izvērstu Kārļa Dziļlejas ievadapceri „Aspazija un viņas dzeja”, tajā aptverot ievērojami plašāku Aspazijas literārā mantojuma daļu, tomēr ārpus arī šī izdevuma paliek gandrīz divdesmit rakstnieces radošā darba gadi. Anša Gulbja apgāds sāk izdot arī kopotus rakstus „Mana dzīve un darbi” (1931–1940) autore pašas sastādījumā, bet tie paliek nepabeigti – klajā nāk vien pirmie seši sējumi. Padomju okupācijas gados Aspazijas „Raksti” piecos sējumos (1963–1971) ir izdoti ASV „Latvju Grāmatas” apgādā ar Eduarda Dobeļa ievadapceri „Aspazijas nacionālais patoss. Biogrāfiskas piezīmes”.

Līdz šim pilnīgākais un apjomīgākais Aspazijas literārā mantojuma apkopojums nāk klajā sešos sējumos apgādā „Liesma” Rīgā (1985–1988, sastādītāja Saulcerīte Viese) ar agrāk npublicētiem laikmeta dokumentiem un izvērstiem Kiras Aigares un Saulcerītes Vieses komentāriem pielikumā. Tomēr liela daļa periodikā izkaisīto, kā arī padomju cenzūras dēļ atmesto Aspazijas darbu šajā izdevumā neietilpst. Pēc sastādītājas aplēsēm arhivāliju un periodikā izkaisīto Aspazijas tekstu apjoms vēl arvien ir ievērojams, „vairākus tūkstošus lapušu liels” (Viese 1985, 6).

Aspazijas un Raiņa literārā mantojuma likteņi un sabiedriskā reputācija padomju okupētajā Latvijā veidojās atšķirīgi – Rainis tika marķēts kā izcils dzejnieks un domātājs (tiesa, bruņots ar proletariāta dzejnieka vairogu), taču attieksme pret Aspaziju bija daudz rezervētāka, pat noliedzoša: „Uz Aspaziju oficiālība gadiem ilgi skatījās, kā zobu sāpes ciešot. Arī pēc tam vēl, kad 1967. gadā Drāmas teātris izrādīja S. Vieses un J. Bebriša dokumentālo drāmu par Raini un Aspaziju „Zvaigzne iet un deg, un ...”, kurā Aspazija nekādos nāves grēkos vainota netiek [..]” (Kalniņš 1977, 42)

Padomju okupācijas laika Aspazijas kopotie raksti tika izdoti daiļliteratūras apgādā „Liesma” (bez zinātniski pētnieciskas institūcijas norādes), taču Rainim tika sagatavots īsteni akadēmisks „Kopotu rakstu” izdevums trīsdesmit sējumos (1977–1986), ko sagatavoja Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša valodas un literatūras institūts un klajā laidis apgāds „Zinātne”. Kopotu rakstu sagatavošanas gaitā, veicot skrupulozu Raiņa dzīves un daiļrades izpēti, aktualizējas arī Aspazijas fenomens ne vien Raiņa radošajā biogrāfijā, tomēr visu viņas būtību pakļaujot Raiņa personības izgaismojumam.

Rainis (1865–1929) aizgāja mūžībā, neatstādams pēc Latvijas likumiem formāli saistošu testamentu un nenoformulēdams arī savu garīgo testamentu, taču Aspazija, runājot par viņu abu literārā mantojuma izpēti un saglabāšanu, „uzsvēra nepieciešamību iesaistīt testamenta noteikumu izpildīšanā arī Latvijas valsti un Latvijas universitāti,” (Valters 1966, 93) norādot, ka rūpēties par viņu abu piemiņu un darbiem nav tikai kādas organizācijas, bet arī valsts pienākums.

Proti, Aspazijas dzīve un darbs, viņas spilgtā radoša individualitāte un kultūrvēsturiskā nozīme ir pelnījusi vispusīgāku mūsdienu akadēmiskās un kultūras sabiedrības uzmanību, kā arī iespēju no jauna iepazīt viņas darbus visplašākajam lasītāju lokam. Aspazijas kopoto rakstu desmit sējumos Latvijas Universitātes Akadēmiskajā apgādā projekta mērķis ir šādu iespēju dot (projekta autore un kopoto rakstu sastādītāja Ausma Cimdiņa). Sagatavošanas un izdošanas projekts paredz tajos iekļaut līdz šim publicētos Aspazijas oriģināldarbus – lugas, dzejoļu krājumus un krājumos nepublicēto dzeju, liroepiku, prozu, publicistiku, recenzijas un apceres, vēstules un atmiņas, izlases veidā arī viņas nozīmīgākos tulkojumus un arhivālijas.

Liela daļa Aspazijas tekstu ir piedzīvojuši atkārtotus izdevumus, un atbilstoši tradīcijai par jaunajos kopotajos rakstos iekļaujamo pamattekstu ir ņemts pēdējais publicējums, kas nācis klajā Aspazijas dzīves laikā. Aspazijas tekstu strukturējumā ievērots žanra un hronoloģiskais princips: agrinā literārā darbība (līdz 1905. gadam), Šveices trimda (1906–1919), atgriešanās Latvijā (1920–1943). Pielikumos šis izdevums sniegs arī citus materiālus – zinātniski pētnieciskas apceres un komentārus, kas palīdz izprast Aspaziju, viņas laiku un literāro un kultūras mantojumu mūsdienu skatījumā; laikmeta dokumentus; personu radītāju, kā arī katra sējuma saturam atbilstošu bibliogrāfiju.

Līdz šim klajā nākuši pirmie trīs jauno akadēmisko kopoto rakstu sējumi (I–III, 2017–2022), pirmajā sējumā iekļaujot agrīno dramaturģiju, otrajā sējumā iekļaujot agrīno dzeju, trešajā sējumā publicējot austriešu rakstnieka Roberta Hamerlinga

(1830–1889) romānu „Aspasia” (1876) Aspazijas tulkojumā, kā arī viņas kritiskās apceres par cittautu literatūru un kultūru. Roberta Hamerlinga romāna „Aspasia” tulkojums latviešu valodā pirmo reizi nāk klajā periodikā – „Mājas Viesa Mēnešrakstā” (1900) divpadsmit turpinājumos visa gada garumā, un, lai gan saistībā ar rakstnieces pašapziņas un spilgtās radošās individualitātes tapšanu tas būtu īpaši izceļams un uzskatāms par vienu no ievērojamākajiem darbiem Aspazijas radošajā biogrāfijā, – izdevumu grāmatā Roberta Hamerlinga romāna tulkojums līdz šim nav piedzīvojis.

Aspazija sevi literatūrā piesaka un popularitāti gūst kā dramatisku darbu autore, taču kopš 20. gs. sākuma literatūrkritiskajā domā iedibināts uzskats par Aspaziju kā izcilu dzejnieci, viņas dramatisko darbu oriģinalitāti neizceļot, lai gan tā sauktās rainiskās dramaturģijas (modernās simboliskās drāmas) aizsācēja būtībā ir Aspazija. (Hausmanis 1973, 12) Laužot Aspazijas kopoto rakstu izdošanas tradīciju viņas daiļrades apkopojumu un komentārus sākt ar dzeju, kopotie raksti LU Akadēmiskajā apgāda izdevumā sākas ar dramaturģijas aktualizāciju, uzsverot Aspazijas literatūrvēsturisko nozīmi latviešu modernās drāmas attīstībā, kā arī viņas lugu mūsdienīgumu tematikas, problemātikas un dramatisko konfliktu pieteikumā.

Literatūra

- Cimdiņa, Ausma (red.). 2016. *Aspazija un mūsdienas: dzimums, nācija, radošie izaicinājumi*. Rīga: Zinātne.
- Hausmanis, Viktors. 1973. *Raiņa dramaturģija*. Rīga: Zinātne.
- Kalniņš, Jānis. 1999. *Rainis – derīgais un nederīgais. Kādas inkvizīcijas sakarā*. Rīga: Signe.
- Valters, Nikolajs. 1966. Piezīmes pie Aspazijas testamenta. *Raiņa un Aspazijas Gadagrāmata 1967. gadam*. Zviedrija: RAF izdevums.
- Viese, Saulcerīte. 1985. Priekšvārds. *Aspazija. Kopoti raksti*. 1. sēj. Rīga: Liesma.

Putna tēls Aspazijas dzejā

Dārta Šulce

Latvijas Universitāte
dartasulce@gmail.com

Aspazijas agrīnajā lirikā (dzejas krājumi, kas izdoti pirms došanās trimdā uz Šveici – „Sarkanās puķes” (1897) un „Dvēseles krēsla” (1904)) putna tēls lielākoties parādās salīdzinājumu veidā, kur izvēlētais deminutīva lietojums ietver sevī trausluma un zūdoša, strauja mirkļa noskaņu:

- (1) *Neviens to turēt nespēja. / Kā putniņš kokā / Atskrēja, aizskrēja.* (Aspazija 1985, 114)

Šveices posma lirikā („Saulains stūrītis” (1910), „Ziedu klēpis” (1911) un „Izplesti spārni” (1920)) putna tēls saglabā gan iepriekšējās iezīmes, gan ienāk ar jaunu un daudzveidīgu motīvu klāstu, nereti izvirzoties arī par galveno elementu dzejolī.

Pateicoties Aspazijai, dvēseles motīvs latviešu literārajā laukā kļuva ievēribas cienīgs (Vecgrāvis 2018, 74), arī kā viena no romantisma pārstāvju daiļrades raksturīgajām iezīmēm minama pievēršanās cilvēka gara un dvēseles tēlojumam (Vecgrāvis 2018, 9), ko akcentē arī Aspazija, kas iemājo gan agrīnās lirikas putnu tēlos (sk. (2) un (3) piemēru), gan Šveices posma lirikā, kur papildus jaušamas sevišķi smagnējas izjūtas un iekšējie pārdzīvojumi, Aspazijai esot šķirtai no dzimtenes (sk. (3) piemēru).

- (2) *Kā meža vanags man dvēsele!* (Aspazija 1985, 69)

- (3) *Dzied zelta dzeguzīte, / Mana dvēselīte.* (Aspazija 1985, 70)

- (4) *Te atskrien mazs putniņš, dvēsele, / [...] / Tā ir tā pati dvēsele, / Kas sen jau reiz ir miruse / Aiz žēlabām [...]!* (Aspazija 1985, 257)

Vanaga putna tēls atkārtoti parādās bērnības un jaunības dienu apcerēs, savukārt tieši lakstīgalas tēls cieši caurvijas ar Aspazijas rakstnieces būtību un tās cildinājumu kā tādu.

Kad Šveicē iestājies panīkums un darbi top arvien retāk, lakstīgalas tēls pārtop par šķietamu Aspazijas radošā gara vēlmi turpināt rakstīt (sk. (5) piemēru) un par iekšējiem pārdzīvojumiem, kas neliek miera (sk. (6) piemēru).

- (5) *Kas vēl tik vēli vēlina, / Kur lauks un mežs jau apklusis / [...] dziļā tumsā grimis viss? / [...] / Dzied, lakstīgala, nakts dvēselīte! / [...] / Ne lielāka [...] par ikšķīti.* (Aspazija 1985, 253)

- (6) *[...] atkal zem manis skan vaimanas, / It kā tur būtu apraktas / Vēl dzīvas lakstīgalas.* (Aspazija 1985, 322)

Putna tēlos iemājo ilgas pēc mājām, kur Aspazija, pati nespēdama tikt prom, putnu tēlu veidolā it kā ieliek kādu daļu no sevis, jo tas ir vienīgais veids, kā viņa spēj būt tur, kur patiesi vēlas būt:

- (7) *Es sūtīju uz viņu malu / savu dziesmu cīruli / (...) sāpju lakstīgalu, / (...) ilgu dzeguzi / (...) Ak, kā lai turpu tiktu es!* (Aspazija 1985, 231)

- (8) *[...] pa logu izskrēja dūjiņa / Un tālu zilumā pazuda, / Tā bija mana dvēselīte.* (Aspazija 1985, 168)

Nāves motīvs, vientulības apziņa, sevis zema vērtēšana arī ieskanas putnu tēlos:
(9) *Vai mežiņš klusu cieta, / Kad trūka dzeguzītes? / Ar putniņiem pilni zari! /*
[..] / Kad klusi [..] aiziešu neziņā / [..] / Nevieni to nepamanīs. (Aspazija
1985, 176)

Sapņi tiek pielīdzināti izklīdušiem putnu bariem, kurus gribētos vēl „sasaukt” kopā, taču vedinot jau uz to, ka drīz tie „aizlidos” prom pavisam.

Mīlas motīvā un putnu tēlos iezīmējas agrīnā romantisma izpratne par dabu kā par bināru pasauli, kur putna tēls pārtop gan par ko sajūsminošu (sk. (10) piemēru), gan par ko postošu (sk. (11) piemēru (Vecgrāvis 2018, 31).

(10) *divi, kad būsim, tad smiesim / [..] / Kā putniņi celšimies, skriesim.*” (Aspazija
1985, 281)

(11) *Tā [mīla] knābjot sirdīs, kā putniņa knābis / Knābj ogas.* (Aspazija 1985, 286)

Ar putnu tēlu klātesamību šķietami parādās Aspazijas radošā gara mošanās, Šveices posma panīkuma noslēgšanās (sk. (12) piemēru), uz ko vedina arī darbīgais rakstniecības laiks pēc atgriešanās mājās, kur „it kā [Aspazija] būtu atbrīvojusies no kāda smaga sloga, kas ilgi nomācis viņas radīšanas dziņas” (Kalniņa 1999, 157).

(12) *Es sasaukt jau spēju vārdiņus, / Kā meža māte sauc putniņus.* (Aspazija
1985, 324)

Vienā no noslēdzošajiem Šveices posma dzejoļiem atgriešanās dzimtenē tiek pielīdzināta it kā klīdušam bezdelīgas putna tēlam, kas beidzot „atlido” tur, kur tam patiesi lemts ir būt:

(13) *Bezdelīga, [..], / Aizskrējusi pasaulē, / Atkal atgriežas, kur mājas / [..] / Dzimtenē.*
(Aspazija 1986, 109)

Putna tēls Aspazijai kļūst par „otro es”, kas spēj izraut no realitātes, kas tur sevī šos pārdzīvojumus un reizēm palīdz arī pasapņot, dodoties turp, kur alkst visvairāk.

Literatūra

Aspazija, Viese, Saulcerīte (sast.). 1985. *Kopoti raksti sešos sējumos*. 1. sēj. Rīga: Liesma.

Aspazija, Viese, Saulcerīte (sast.). 1986. *Kopoti raksti sešos sējumos*. 2. sēj. Rīga: Liesma.

Kalniņa, Ieva. 1999. *Dzeja. Latviešu literatūras vēsture*. 2. sēj. Hausmanis, Viktors et al. Rīga: Zvaigzne ABC.

Vecgrāvis, Viesturs. 2018. *Mani sveicina zvaigznes... Romantiskā pasaules izjūta latviešu dzejā. Impresijas un ieskatī*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

Kolekcija „Rainis un Aspazija” (RunA): saistīto datu analīze un iespējas

Eduards Skvireckis

*Latvijas Universitāte; Latvijas Nacionālā bibliotēka
eduards.skvireckis@lu.lv, eduards.skvireckis@lnb.lv*

Semantiskā tīmekļa (*semantic web*) tehnoloģijas un atvērtie saistītie dati (*linked open data*) ir būtiski mainījuši kultūras mantojuma lauku, piedāvājot daudz plašākas datu, informācijas un zināšanu atrašanas, atklāšanas un analīzes iespējas, ko var izmantot ikkatrs, kuram ir piekļuve tīmeklim (Lodi et al. 2017). Ar semantiskā tīmekļa tehnoloģiju ienākšanu un strauju popularitātes gūšanu kultūras mantojuma sfērā tiek sperti pirmie soļi jauna ceļa izveidē, kur uzmanība tiek pievērsta ne tikai pašu priekšmetu saglabāšanai, to dokumentēšanai un ilgsaglabāšanai, kas aizvien ir ļoti būtiski aspekti, bet arī datu modelēšanai, pārvaldībai, reprezentācijai un savstarpējai sasaistei. Lai gan idejai par semantisko tīmekli ir vairāk nekā 20 gadi (Berners-Lee & Fischetti 1999, 157), tā adaptācija atmiņas institūcijās notiek samērā lēni un piesardzīgi. Referātā uzdots jautājums par semantisko tīmekli un saistīto datu izmantojumu Latvijā, analizējot šobrīd vienīgo digitālo kolekciju, kas izmanto semantiskā tīmekļa tehnoloģijas un saistīto datu principus.

Raiņa un Aspazijas atstātā kultūras mantojuma digitālā kolekcija „Rainis un Aspazija” (RunA) kā saistīto datu kolekcija ir pirmā un aizvien vienīgā šāda veida kolekcija Latvijas atmiņas institūciju vidē, kas piedāvā plašas un daudzveidīgas izmantošanas iespējas humanitāro zinātņu pētniekiem, studentiem un visiem Raiņa un Aspazijas interesentiem. Digitālajā kolekcijā pieejami visi Raiņa un Aspazijas darbu pirmizdevumi ar mūsdienīgām anotācijām, abu rakstnieku sarakste, arhīva dokumenti, fotogrāfijas, plakāti, karikatūras u. c. materiāli. Kolekcijā iekļautie teksti (Raiņa un Aspazijas biogrāfijas, abu dzejnieku darbu apraksti, publicētās vēstules) ir anotēti, izmantojot speciāli LNB izveidotu anotatoru (Bojārs et al. 2018), kas palīdz sasaistīt entītes ar digitālajiem objektiem. Anotatorā veidotās entītes tiek sasaistītas ar ārējiem resursiem un datubāzēm, kas nodrošina sadarbību starp dažādiem projektiem, datu kopām un institūcijām. Visi digitālie objekti kolekcijā ir attēloti savstarpējā saistībā jeb datu tīklojumā, kas parāda gan to saikni ar citiem objektiem, gan vēsturisko fonu, gan saistību ar ārējiem objektiem – personām, institūcijām, notikumiem u. tml. (Goldberga 2020).

Referātā tiek analizēta RunA digitālā kolekcija, salīdzinot saistīto datu principus, kurus izvirzījis Tims Bērnss-Li (Berners-Lee 2006), un datu modelēšanas un reprezentācijas principus, kas ir RunA kolekcijas pamatā. Referāts ir sadalīts trīs daļās, kur pirmajā daļā auditorija tiek iepazīstināta ar semantiskā tīmekļa tehnoloģijām un saistīto datu principiem, eksplīcējot un nostiprinot kritērijus, kas tiks izmantoti digitālās kolekcijas analīzei. Tāpat šajā daļā tiek iezīmēts plašāks semantiskā tīmekļa izmantojuma konteksts, ievietojot un pozicionējot RunA kolekciju starp citām

datubāzēm, kas izmanto atvērtos saistītos datus. Referāta otrā daļa ir veltīta pašas kolekcijas RunA analīzei un izvērtējumam. Analīze ir sadalīta vairākos posmos, kur vispirms apskatīti un salīdzināti digitālie objekti un to metadati, kas pieejami gan kolekcijas tīmekļa vietnē, gan kā lejupielādējama datu kopa LNB uzturētajā Atvērtā datu portālā (*Open Data Portal (lnb.lv)*) RDF/XML un Turtle RDF formātos. Līdzīgā veidā salīdzinātas arī entīšu datu kopas no trīs avotiem (RunA tīmekļa vietne, LNB anotators, lejupielādējama datu kopa vienā no RDF serializācijām). Pabeidzot analīzes pirmo posmu, referātā atsevišķa uzmanība pievērsta arī RunA portāla meklēšanas un atlasas funkcionalitātei un to atbilstībai semantiskā tīmekļa tehnoloģijām. Lai varētu izvērtēt entīšu lietojumu tekstu anotēšanā un saistīto datu potenciāla izmantojumu, analīzes otrajā posmā tiek veikta padziļināta pievēršanās vienam konkrētam digitālo objektu tipam, t. i., vēstulēm. RunA kolekcijā ir 395 Raiņa un Aspazijas savstarpēji adresētas vēstules un visas no tām ir anotētas, sasaistot tekstu digitālajā objektā (vēstulē) ar entītēm LNB anotatorā. Atsevišķi izskatīts lietoto entīšu tipu biežums (persona, institūcija, vieta, notikums, darbs u. c.), pieminēto entīšu salīdzinājums, un korelācija starp laiku un vietu, kurā vēstule ir rakstīta, un vēstulē atrodamajiem pieminējumiem. Referāta otrajā daļā pēc analīzes tiek uzrādīti un piedāvāti vairāki risinājumi datu reprezentācijai gan uz kartes un laika skalas, abus apvienojot, gan datu tīklojumā. Piedāvātie risinājumi varētu būtiski uzlabot saistīto datu potenciāla realizāciju kolekcijā un paša portāla lietojuma kvalitāti, palīdzot lietotājam atklāt jaunas zināšanas.

Referāta trešo daļu sastāda problēmu un ieteikumu uzskaitījums, kas izriet no iepriekš veiktās analīzes. Tiek konstatētas nepilnības un sniegtas rekomendācijas:

- 1) digitālo objektu metadatos atribūtu vērtības, kuras atbilst atsevišķiem entīšu tiptiem (vieta, autors, izdevējs, temats u. c.), uzrādītas kā rakstu zīmju virkne. Trūkst sasaiste ar anotatora entītēm. Būtu nepieciešama šo vērtību tieša sasaiste ar entītēm;
- 2) datu sašķeltība starp vairākām datubāzēm, kas satur līdzīgu informāciju, kas šobrīd nav savstarpēji integrētas. Latvijas kultūras mantojuma institūcijām būtu nepieciešama vienota zināšanu bāze, kurā varētu līdzdarboties un to izmantot ikkatrs;
- 3) nepieciešama digitālo objektu metadatu bagātināšana (piem., no 1329 objektiem tikai 649 ir uzrādīts autors);
- 4) būtu nepieciešama pilnīga entīšu atribūtu indeksēšana portālā, kas palīdzētu, lai atklātu jaunas zināšanas un saistības lietotājam;
- 5) esošais ontoloģiju izmantojums ir nepilnīgs un būtu jāpārvērtē;
- 6) būtu nepieciešams uzlabot anotatoru, kas paredzētu vienkāršu integrāciju ar ārējām sistēmām;
- 7) jāuzlabo esošais datu modelis un tas jāsapasa ar CIDOC-CRM, LRM u. c. modeļiem;
- 8) anotācijām un vēstulēm no vienkāršiem html dokumentiem un jpg attēliem būtu nepieciešams TEI (*Text Encoding Initiative*) kodējums un IIIF (*International Image Interoperability Framework*) reprezentācija;

- 9) nepieciešams publiski pieejams API (*application programming interface*);
- 10) digitālajai kolekcijai būtu vēlams pāriet no relāciju datubāzes uz grafu datubāzi (*triple store*) un izveidot SPARQL *endpoint*, lai šo datubāzi varētu izvaicāt.

Lai gan saistīto datu digitālā kolekcijā „Rainis un Aspazija” ir vairākas nepilnības un saistīto datu potenciāls vēl netiek realizēts pilnībā, kolekcija vērtējama atzinīgi, ko arī apliecina Latvijas atvērto tehnoloģiju asociācijas (LATA) nominācija 2019. gada balvai un saņemtā atzinība (Goldberga 2020). Kolekciju raksturo ļoti augsti datu kvalitātes standarti, starptautiski atzītu kontrolēto vārdnīcu izmantojums un to adaptācija Latvijas kultūras telpā. Kultūras mantojuma pārvaldībā un pētniecībā LNB speciālisti, sekojot jaunākajām tendencēm pasaulē, ir ievēduši semantiskā tīmekļa tehnoloģijas, kas ļauj paskatīties uz Latvijas kultūras mantojumu no citas perspektīvas. Nākamais solis būtu šo iniciatīvu attīstīt tālāk un izplatīt starp visām Latvijas kultūras mantojuma institūcijām.

Literatūra

- Berners-Lee, Tim. 2006. *Linked Data—Design Issues*. W3C. <https://www.w3.org/DesignIssues/LinkedData.html>
- Berners-Lee, Tim., Fischetti, Matteo. 1999. *Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web by Its Inventor* (1st ed). HarperSanFrancisco.
- Bojārs, Uldis, Rašmane, Anita, Žogla, Artūrs, Bāliņa, Signe, Salna, Edgars. 2018. Semantic Annotation Tool for Cultural Heritage Content. *Baltic Journal of Modern Computing*, 6(4), 449–463. <https://doi.org/10.22364/bjmc.2018.6.4.09>
- Goldberga, Anita. 2020. *Atvērto saistīto datu kolekcija „Rainis un Aspazija” (RunA)*. Pieejams: <https://www.biblioteka.lv/atverto-saistito-datu-kolekcija-rainis-un-aspazija-run/>
- Lodi, Giorgia, Asprino, Luigi, Nuzzolese, Andrea, Giovanni, Presutti, Valentina, Gangemi, Aldo, Recupero, Diego, Recupero, Veninata, Chiara, Orsini, Annarita. 2017. Semantic Web for Cultural Heritage Valorisation. In Shalin, Hai-Jew (ed.), *Data Analytics in Digital Humanities*. Springer International Publishing, 3–37. https://doi.org/10.1007/978-3-319-54499-1_1

Pētījumu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts „Latvijas atmiņas institūciju dati digitālajā telpā: vienojot kultūras mantojumu”. LZP Fundamentālo un lietišķo pētījumu programma, projekta Nr. lzp-2019/1-0365.

Rainis karikatūrās kolekcijā „RunA”

Ieva Kalniņa

Latvijas Universitāte

ieva.kalnina@lu.lv

Latvijas Nacionālās bibliotēkas atvērto saistīto datu kolekcijā „Rainis un Aspazija” (RunA) viens no materiāli tipi ir karikatūras. Atverot kolekciju, ir iespējams ieraudzīt divdesmit astoņas karikatūras par Raini un astoņas karikatūras par Aspaziju.

Četrās Aspazijas karikatūrās redzams arī Rainis, piem., E. Treija karikatūrā „Vijolišu vainagotās” Atenas un tabakas vainagotā autore ar parakstu: „Aspazija liek savā lugā „Aspazija” grieķiem 455. gadā. pr. Kr. lietot tabaku, lai gan to Eiropā ievada no Amerikas tikai 1511. gadā pēc Kristus. Rainis (sezonu atklādam): „Nebūtu nu tikai pīpejuši makorku! Te tāda glauna publika, kā jau pirmizrādē.”” (Treijs 1923)

Rainis bija no 1921. līdz 1925. gadam teātra direktors, un 1923. gada sezonu viņš atklāj ar savas sievas – Aspazijas – lugu, kurā ir faktu kļūda, karikatūra par situāciju ironizē.

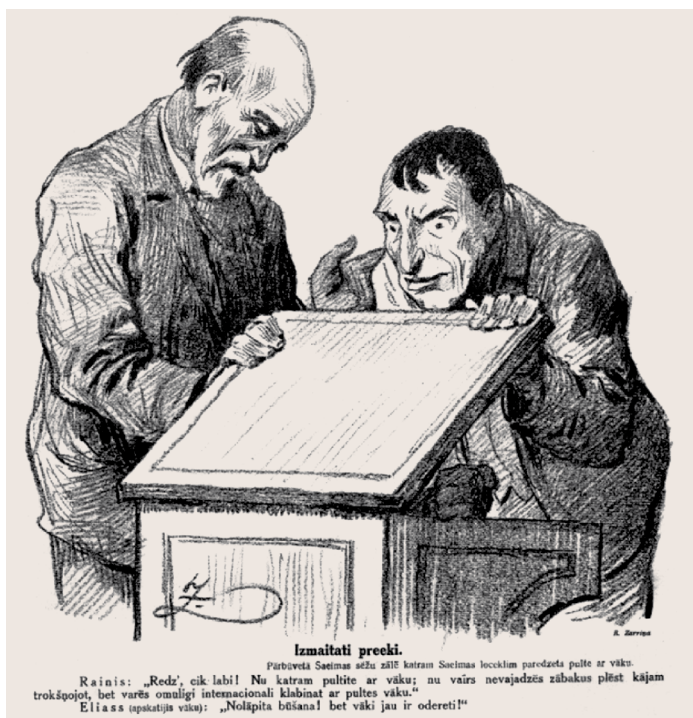
Karikatūras vārda izcelsme ir saistīta ar latīņu valodas – *carrus* ‘pārspilējums’ un itāliešu valodas *caricare* ‘pārslogot, pārkraut, pārspilēt, deformēt’. Karikatūra ir komiski/satīriski zīmējums ar pārspilētu cilvēka vai situācijas attēlojumu, tai ir sabiedrisks vai politisks pamats. Karikatūrās galvenais ir zīmējums un tās paraksts (virsraksts). Mākslas zinātniece G. Gailīte (2021, 6) uzsver, ka „karikatūra ir demokrātiskākais un operatīvākais tēlotājmākslas žanrs, kas nereti visprecīzāk ļauj izgaismot kāda notikuma vai personas būtību, tā sekmējot sabiedriskās domas attīstību. Tāpēc karikatūra bieži izmantota ne tikai aktualitāšu atspoguļojumam jaunākajā periodikā, bet arī vēstures apcerējumos, mācību grāmatās. Karikatūru formālā uzbūve primāri kalpo idejas atklāšanai, jo galvenā ir informatīvā funkcija, nevis radikāls novatorisms māksliniecisko līdzekļu izvēlē”.

Karikatūras māksla attīstās līdz ar preses attīstību, satīriskiem pielikumiem un īpašiem satīriskiem žurnāliem. Latvijas Republikas laikā bija vairāki satīriskie žurnāli, no tiem nozīmīgākais ir satīriski ilustrētais mākslas žurnāls „Svari”, kurš iznāca no 1920. gada līdz 1931. gadam reizi nedēļā. Rakstnieks Valentīns Pelēcis atmiņās par latviešu humora un satīras izdevumiem „No Jaunās strāvas līdz Jaunajai Gaitai” atzīst: „Svari – visumā mākslinieciski izturētākais, arī viens no politiski neatkarīgākajiem žurnāliem.” (Pelēcis 1968)

Karikatūras ar Raini centrā publicētas žurnālos „Svari”, „Aizkulises”, „Lapsene”, laikrakstos „Pēdējā Brīdī”, „Brīvā Tēvija”, kā arī Civi-s krājumā „Augstais 100: deputātu šarži” (1928).

Mākslinieki, kuri attēlo Raini karikatūrās, ir R. Zariņš, E. Engelhardts, A. Kalniņa („Svari”), Civi-s („Pēdējā Brīdī”), E. Treijs („Lapsene”), daudzi zīmējumi ir bez paraksta.

Divi ievērojamākie un biežākie Raiņa attēlotāji karikatūrā ir Rihards Zariņš (1869–1939) un Sergejs Cīvinskis (1895–1941).

1. attēls. R. Zariņa karikatūra „Izmaitāti prieki” (Zariņš 1922)

R. Zariņš ir veidojis ofortus, litogrāfijas, reklāmrakstus, ekslibrus, sastādījis krājumu „Latvju raksti” trijos sējumos (1924–1931), viņš ir „Latvju dainu” pirmizdevuma pirmā sējuma vāka autors. Zariņš ir arī pazīstams 20. gs. pirmās puses ievērojams karikatūrists, viens no žurnāla „Svari” galvenajiem autoriem. G. Gailīte raksturo R. Zariņa karikatūras:

„Viņš lietojis kontrasta principus, izmantojot komiskus pretmetus, lai izceltu un kritizētu kādu problēmu, notikumus vai personu. Mākslinieks ritmiski kārtojis līnijas vai laukumus, veikli atlasījis motīvus, precīzi izvēlēties akcentus.” (Gailīte 2021, 405)

Rihardam Zariņam ir četras karikatūras par Raini, tās zīmētas 1922./1923. gadā. Viņa karikatūrās ir diezgan izvērsts paraksta teksts, piem., karikatūrā „Izmaitāti prieki”: (1. attēls)

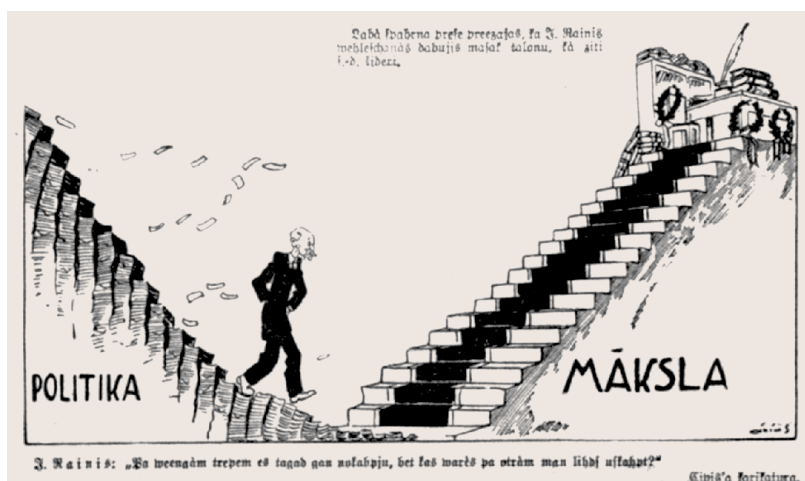
„Pārbūvētā Saeimas sēžu zālē katram Saeimas loceklim paredzēta pulte ar vāku. Rainis: „Redz, cik labi! Nu katram pultīte ar vāku; nu vairs nevajadzēs zābakus plēst kājām trokšņojot, bet varēs omulīgi internacionāli klabināt ar pul- tes vāku.” Eliass (apskatījis vāku): „Nolāpīta būšana! bet vāki jau ir oderēti!”” (Zariņš 1922) Rihards Zariņš tēli ir reālistiski, zemnieciski, parasti viņš paspilgtina Raiņa garumu un uzsver viņa lielo galvu, paironizē vai pasmaida par viņu.

20. gadu otrajā pusē četrās karikatūrās Raini tēlo Civi-s (Sergejs Civinskis). Viņš dzimis 1895. gada 22. jūnijā Daugavpilī poļu izcelsmes Krievijas impērijas armijas

virsnieka ģimenē, pats Pirmā pasaules kara laikā bijis kara lidotājs. Krievijas pilsoņu kara laikā atgriezies dzimtenē un apmetās Rīgā un publicēja vairāk nekā 7500 karikatūras Latvijas krievu avīzē „Sevodņa” („Сегодня”), kā arī „Latvijas Sargā”, „Pēdējā Brīdī” un humoristiskajos izdevumos „Rūgtās Drapes”, „Pūcesspiegēlis”, „Sikspārnis”, „Svari” u. c. Rīgā viņš sarīkoja personalizstādes 1923., 1927. un 1931. gadā, izdeva karikatūru albumu „Augstais simts” (1929), kurā attēlojis katru no simts tā laika Latvijas Saeimas deputātiem, 1931. gadā publicēja karikatūru grāmatu par PSRS, 1933. gadā politisko karikatūru krājumu „Mūslaiku varoņi” pret PSRS un Vācijas labajām attiecībām. Pēc Latvijas okupācijas Sergeju Civiński 1940. gada oktobrī apcietināja un deportēja uz PSRS un nošāva Maskavā 1941. gada 30. jūlijā. (Zālītis 1998, 2–3; Puhļar 2008, 151–152).

Sergeja Civiņska karikatūras ir elegantas ar smalku zīmējumu, tā viņš ironiski atsaucas uz labējā spārna preses prieku 1928. gadā, ka Rainis dabūjis mazāk balsu nekā citi sociāldemokrātiskās partijas līderi, karikatūras paraksts: „Labā spārna prese priecājās, ka J. Rainis vēlēšanās dabūjis mazāk talonu, kā citi sociāldemokrātu līderi. J. Rainis: „Pa vienām trepēm es tagad gan nokāpju, bet kas varēs pa otrām man līdzī uzkāpt?”” (2. attēls)

Rainis bija trīs pirmo Saeimu deputāts, turklāt visu laiku darbojoties tikai sociāldemokrātu frakcijā, tādējādi par viņu visvairāk smīnēja labējā prese, gan par atpūtu Rivjērā, gan par biežo slimošanu, uzturēšanos smalkos pasākumos un Jāņu svinībām Saeimā. Tomēr visvairāk karikatūru ir par Raini kā izglītības ministru (18.12.1926–22.01.1928). Labējā prese viņu kritizē, ka Rainis atļauj izrādīt S. Eizenšteina filmu „Bruņukuģis Potemkins” un pieļauj Donas kazaku kora koncertu Nacionālajā operā (padomju filma un baltgvardu koris). Laikraksts „Brīvā Tēvija” (01.22.1927) īpaši vērsās pret hospitēšanu skolas stundās, ar kuru palīdzību Rainis centās panākt skolotāju profesionalitātes pieaugumu, bet Saeima šo ideju par hospitātesšanu noraidīja.

2. attēls. Politika. Māksla. (Civi-s 1928)

Rainis nebija īpaši populārs karikatūru tēls, parasti zīmējumos izmantots viņa garais, stiegrais stāvs, atsevišķi nezināmi autori atdarina R. Zariņa karikatūras, uzsverot Raiņa lielo galvu. R. Zariņš un „Svari”, kā arī Sergejs Civinskis Raini attēloja ar cieņu, zemāka līmeņa satīriskajos izdevumos Rainis tēlots ironiskākās situācijās.

Literatūra

- Civi-s. 1928. Politika. Māksla. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolekcija „RunA”*. Pieejams: <https://runa.lnb.lv/objects/569732/>
- Gailīte, Gundega. 2021. Rihards Zariņš un semiosfēras radīšana: karikatūra un nacionālā identitāte. *Rihards Zariņš 1869-1939. Ko Latvijas meži šalc*. Rakstu krājums. Sast. I. Kalnača, M. Lāce. Rīga: Nacionālais Mākslas muzejs, 405–430.
- Pelēcis, Valentīns. 1968. „No Jaunās strāvas līdz Jaunajai Gaitai”// https://jaunagaita.net/jg70/JG70_Pelecis2.htm
- Puhljak, Oljeg. 2008. *100 russkih portretov v istorii Latvii*. Rīga, D.V.I.N. A., str. 151–152.
- Treijs, E. 1923. „Vijolišu vaiņagotās” Atenas un tabakas vaiņagotā autore. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolekcija „RunA”*. Pieejams: <https://runa.lnb.lv/objects/569738/>
- Zariņš, Rihards. 1922. Izmaitāti prieki. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas kolekcija „RunA”*. Pieejams: <https://runa.lnb.lv/objects/569035/>
- Zālītis, Jānis. 1998. Tandēmā ar pilsoni Civinski... *Literatūras Avīze*. 4. dec.

Pētījumu finansējusi Latvijas Zinātnes padome, projekts “Latvijas atmiņas institūciju dati digitālajā telpā: vienojot kultūras mantojumu”. LZP Fundamentālo un lietišķo pētījumu programma, Nr. lzp-2019/1-0365.

Raiņa lugas „Jāzeps un viņa brāļi” pirmpublicējuma un pirmiestudējuma vērtējumi kritikā (1920–1925)

Katrīna Andranova

Latvijas Universitāte

andranovakatrina@gmail.com

Viena no Raiņa daiļrades nozīmīgākajām un sarežģītākajām virsotnēm ir lugas „Jāzeps un viņa brāļi” tapšana, kas ilga aptuveni 14 gadus, rakstniekam esot trimdā. Darba pamatā ir izmantoti Bībeles motīvi. Pirmo reizi luga tika izdota 1919. gadā A. Gulbja izdevniecībā. 1920. gada 17. novembrī luga „Jāzeps un viņa brāļi” piedzīvoja pirmiestudējumu, ko izveidoja režisors Alekssis Mierlauks.

Apkopojot gan latviešu, gan ārzemju prese aplūkoto kritiku par lugu, var secināt, ka Raiņa luga „Jāzeps un viņa brāļi” ir atzīta par vērtību pasaules literatūras kontekstā. Kritika lugā kā pozitīvo atzinusi filozofiskumu, personīgā pārdzīvojuma kontekstu, identificēšanos ar Jāzepu, veiksmīgu dramatisko risinājumu, spēcīgu emocionālo izjūtu. Kritiķi norāda, ka autors prasmīgi izmantojis vēstures un Bībeles sižetus, tajā saskatāms sabiedriskās un politiskās dzīves konteksts un personīgā pieredze. Tāpat tiek slavēta cēlā, gleznainā valoda.

Par Nacionālā teātra uzdevumu kritiķi atzīst, lai tā atbilstu rakstnieka iecerētajam, noteikti nepieciešami atbilstošas kvalitātes režija un aktieri. Dažkārt kritika uzsver arī teātra nespēju uzvest tik augsta līmeņa un inteliģences lugu, kā arī uzsver skatītāju nesagatavotību šāda veida filozofisku darbu uztverei. Rainis identificējams ar Jāzepa tēlu, kas aiziet tuksnesī, nebūtībā jeb kaut kur tālu apziņas līmenī. Mūsdienās par tādām personībām vēl joprojām ir interese.

Vardarbība pret sievieti, tās veidi un ietekme uz sižeta attīstību Aspazijas lugā „Zaudētas tiesības”

Raivis Pudenko

Latvijas Universitāte

raivispudenko@gmail.com

Tēmas izvēle pamatota ar referāta autora interesi par vardarbības atspoguļojumu un sižetisko nozīmi literatūrā. Tēmas aktualitāti pastiprina Latvijas kultūrsociālajā vidē regulāri notiekošās diskusijas par vardarbību, tostarp arī pret sievieti. Lai pievērstu sabiedrības uzmanību šai problēmai 2020. gadā festivālā bija pieejama izstāde „Lietišķo pierādījumu muzejs”, kas 2021. gada nogalē kļuva par digitālo platformu. Savukārt 2022. gada sākumā tika izveidota žurnāla „Punctum” platforma, kurā diskutēt par seksuālo vardarbību. Šo problēmu aktualizē arī Baltijas valstīs rīkote protesti pret Krievijas armijas veikto seksuālo varmācību pret ieņemtajās teritorijās dzīvojošajām sievietēm.

Referātā tiek apskatīta un aprakstīta Aspazijas lugā „Zaudētas tiesības” (Aspazija 1931) novērojamās vardarbīgās darbības, kas vērstas pret sievieti. Vērā tika ņemtas tikai tās vardarbības ainas, kuras attiecināmas uz lugas galveno varoni Laimu.

Lugā manāmie vardarbības veidi tika klasificēti, balstoties „Centrs MARTA” informatīvajā materiālā „Praktiskais ceļvedis vardarbības atpazīšanā un apdraudējuma novēršanā” (Dilba, Mazurika 2021) un organizācijas mājaslapas sadaļā „Vardarbība” pieejamajā informācijā. Pēc minētās informācijas vardarbībai var izšķirt sešus veidus:

- 1) fiziskā vardarbība;
- 2) seksuālā vardarbība;
- 3) emocionālā vardarbība;
- 4) ekonomiskā vardarbība;
- 5) vardarbīga kontrole;
- 6) vajāšana.

Daudziem no vardarbības veidiem piemīt kopīgas īpašības, tādēļ varētu rasties gadījumi, ka vienai vardarbības aintai ir iespējams piesaistīt vairākus vardarbības veidus.

Lugā ir novērojami vairāki tēli, kuri rīkojas vardarbīgi pret Laimu. Pie minētajiem tēliem pieder Grieta, Langarts, Marta, Bormanis, Ebhardīne, Gubeņa kundze, Storchbein jaunkundze un Strautiņš.

Grietas un Laimas attēlojumu var interpretēt kā vecā un jaunā tipa sievietes pretstatu. Šajā dzīves uzskatu pretstatā ir klātesoša emocionālā vardarbība – Grietas attieksme pret Laimu ir pasīvi agresīva, kā arī Grieta nereti nicina, izsmej Laimas uzskatus.

- (1) *Grieta: Kad tas Langarta kungs arī ap tevi drusku knakstījās, vai tad tā nu kāda nelaime, degunu jau nebūtu nokodis!* (Aspazija 1931, 211)
- (2) *Grieta: Ak tās grāmatas – kad tev piķis, ka pie tām ātrāk nedomāja, tās jau sen varēja pārdot. Dieva vārda jau tur nav, nedz arī kāda kalendara.* (Aspazija 1931, 214)

Sākotnēji Laimas un Martas attiecības bija draudzīgas, tomēr Laimas statusa maiņa kļuva par cēloni negācijām un konfliktiem šajās attiecībās, vēlāk notiek arī emocionālā vardarbība dažādās izpausmēs – atstumšana, draudu izteikšana, *victim blaming* jeb upura vainošana notikušajā.

- (3) *Marta: Tas ir ērmati, ka jūs no viena sevi liekat zīdā ģērbt un pie otra nākat meklēt laipnības – palieciēt taču pie viena!* (Aspazija 1931, 221)
- (4) *Marta: Un man būs būt par segu jūsu nekrietnībai – tas taču ir par daudz! Vai zināt, ka es jūs katru acumirkli varu likt no šejienes izraidīt.* (Aspazija 1931, 222)
- (5) *Marta: Un ja tu gribi mani piespiest uzturēt ar viņu kopību, tad man šī māja jāatstāj.* (Aspazija 1931, 222)

Bormanis, vēlmē atriebties Laimai par atteikumu, pievēršas emocionālajai vardarbībai (draudi, publiska pazemošana un vajāšana), piesaistot Ebhardīni, Gubeņa kundzi un Storchbein jaunkundzi. Manāmi mēģinājumi izrēķināties ar ekonomiskās vardarbības starpniecību.

- (6) *Bormanis: Nedzirdēts! Viņa tā ar mani apietas! Tu to man maksāsi!* (Aspazija 1931, 220)
- (7) *Bormanis: Apdomājiet jel, kādu neslavu viņa jums ceļ, un vēl grib savos tiklos ievilt dakteri – to viņai vajaga likt drusku citādi baudīt. [...] To vajag tā izdarīt, ka to dzird visa sapulce un it īpaši dakters, jo priekš tā jums viņa jārauga likt novārtā, tad būsāt uzvarējuši.* (Aspazija 1931, 237–238)

Neskatoties uz savu kvēlo mīlu pret Laimu, Strautiņš atļaujas būt gan emocionāli, gan fiziski vardarbīgs.

- (8) *Strautiņš: Ha! Es tevi –mirsti! – mirsti! (Rauj viņu uz priekšu žņaugdams.) Nāvīgā čūska! – Es tevi samīšu, lai tu neapgāni pasauli!* (Aspazija 1931, 250)

Tomēr visvairāk Laimu ir ietekmējis Langarts. Lugas sākumā novērojams, ka jau iepriekš Laima bija ievērojusi potenciālas seksuālās vardarbības iezīmes, kā arī manāms, ka pamats ekonomiskajai vardarbībai.

- (9) *Laima: Māt, Langarts to vis nav darījis ar labu nolūku. [...] Redzi, Langarts ir pret mani pārāk laipns, un tas manī sacēļ tādas ērnotas šausmas. Kad es viņa namā eju strādāt, tad tas uzmeklē arvien manu tuvumu un uzskata mani ar tādiem savādiem skatiem. Labprāt neietu viņa mājā šūt, kad tikai citur spētu atrast darbu.* (Aspazija 1931, 203)

Turpmāk lugā novērojama arī emocionālā vardarbība, kas izpaužas kā nicināšana, draudi.

- (10) *Langarts: Tikums, nevainība! Neaizmirstiet, ka tāda morāle pastāv tikai mūsu, vīriešu, dēļ. Ko tad jūs, sievietes vien ar savu tikumu iesāktu pasaulē, kad mūs nebūtu?* (Aspazija 1931, 208)
- (11) *Langarts: Ne tik varonīgi! Neaizmirstiet, ka es esmu un kas es esmu un ka man līdzekļi jūsu lepnumu salauzt.* (Aspazija 1931, 208)

Ne mazāk svarīgs aspekts ir tas, ka ir iespējams runāt par realizētu seksuālo vardarbību – nevēlamu dzimumaktu vai izvarošanu –, ko var nojaust no šādām replikām:

- (12) *Bormanis: Ērmoti, ne ar vienu no savām izredzētām Langarts vēl tā nav apgājies kā ar šo. – Sava paša mājā vest – hm! (Aspazija 1931, 218)*
- (13) *Bormanis: Oficiali ņemot esmu Langarta kungu sekretārs, bet izpildu arī viņa privātdarīšanas, un esmu tikai gatavs kalpot viņa skaistajai pavēlniecei. Laima: [...] Es šē vairāk nekas neesmu kā Langart jaun kundzes biedrene. Bormanis: Es saprotu itin labi, ka mums uz šo ārīgo firmu jāliek svars. (Aspazija 1931, 219)*
- (14) *Laima: Jūs visi, ko jūs tā uz mani raugaties, it kā mani gribētu saplosīt! – Tēvs. māte – mīlākais, man jums jāsaka redzat – tur ir viņš!! kam es [...] (Aspazija 1931, 250)*

Referātā secināts, ka lugā tiek atspoguļoti visi vardarbības veidi, tomēr visliekākā nozīme lugas sižeta attīstībai ir ekonomiskajai un seksuālajai vardarbībai. Ne mazāk svarīgs ir aspekts, ka vardarbīgie tēli pārsvarā ir augstākās kārtas pārstāvji – vīrieši. Svarīgi ir arī tas, ka lugā vardarbība pret Laimu ietekmē arī viņas saimi, kā arī liek Laimu pašai kļūt fiziski vardarbīgai, nogalinot gan Langartu, gan sevi.

Avoti

Aspazija. 1931. Zaudētas tiesības. *Mana dzīve un mani darbi*. 2. sēj. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve.

Literatūra

Dilba, Juris, Mazurika, Irina. 2021. *Praktiskais ceļvedis vardarbības atpazīšanā un apdraudējuma novēršanā*. Rīga: Centrs MARTA.

Vārdiem ir nozīme. Raiņa un Aspazijas atainojums Jāņa Niedres romānu triloģijā „Veterāns. Pēteris Stučka”

Sigita Kušnere

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
sigita.kusnere@lu.lv

21. gs. latviešu oriģinālprozā biogrāfiskie romāni piedzīvo nebijušu popularitāti – gan „Dienas Grāmatas” romānu un pētījumu sērija, gan lasītāju iecienītie Ingūnas Baueres, Maijas Krekles u. c. autoru romāni par izcilām personībām. Savulaik publicēti dziļā pētniecībā balstīti romāni arī par Raini un Aspaziju: Roalda Dobrovenska „Rainis un viņa brāļi” (1999) un Saulcerītes Vieses „Mūžīgie spārni” (2004). Nozīmīga loma dzejniekiem atvēlēta arī Jāņa Niedres romānā par Pēteri Stučku.

Jāņa Niedres romānu triloģijā „Veterāns. Pēteris Stučka” ietilpst trīs romāni: „Katrs ar savu laimi dzimst” (1965), „Saliņa bangojošā okeānā” (1970), „Es biju, esmu, būšu drīz” (1971). Tie rakstīti atbilstoši padomju ideoloģijas kanoniem, dažbrīd ignorējot vēsturiskos faktus, piem., ne ar vārdu nepieminot padomju varas īstenoto sarkano teroru 1919. gada sākumā, bet tēlojot šos notikumus kā pašai izliecīgu idejisku cīņu.

Lai arī lasītāji nereti nekritiski raugās uz biogrāfisko prozu, pieņemot to kā vēsturiskās realitātes precīzu atainojumu, nedrīkst aizmirst, ka biogrāfiski romāni ir daiļliteratūras daļa, ne monogrāfiski zinātniski pētījumi – tātad savu tiesu fikcija, fantāzijas radīts izdomājums. Padomju literatūras gadījumā, raugoties uz tekstu no jaunā vēsturiskuma teorētiskā aspekta, atainotā laikmeta kontekstā rodas iespēja romānā ieraudzīt arī ideoloģisko propagandas vēstījumu. Ņemot vērā padomju okupācijas laika kontekstu, Jāņa Niedres triloģijas teksts ir iezīmīgs Raiņa un Aspazijas personības recepcijas izpratnei pagājušā gadsimta 70. gados.

Triloģija apvienotā izdevumā publicēta 1978. gadā Jāņa Niedres Rakstu 4. sējumā. Rakstu komentāros citēti romānu autora izteikumi: „Dokumentālo romānu triloģiju par Pēteri Stučku es ar pilnu tiesību varu nosaukt par **sociālā pasūtījuma darbu** [šeit un turpmāk izcēlumi mani – S. K.]. Taču visas triloģijas grāmatas ir tapušas, kā jau rakstnieka darbi top, bet „Veterāna” pirmsākumi – atsevišķi Pētera Stučkas dzīves un darbības epizodu tēlojumi – kā **sociāls pasūtījums vārda burtiskā nozīmē**. [...] Sešdesmito gadu sākumā dokumentāls apraksts par partijas darbinieku Latvijas PSR rakstniekiem bija neuzarta celmiene, turklāt darbietilpīgs pasākums. **Labprātīgu rakstītāju nebija**, bet, tā kā darbs bija neatliekams, to partijas disciplīnas kārtā nācās uzņemties toreizējam Rakstnieku savienības partijas organizācijas sekretāram Jānim Niedrem.” (Kluce 1978, 777–778) Gan runāšana par sevi trešajā personā, gan atkārtots uzsvērums, ka šā romāna rakstīšana ir sociāls pasūtījums, gan piebilde, ka no laba prāta neviens neko tādu negribēja rakstīt, liek uz romāna tekstu paskatīties ieinteresēti ne tikai no mūsdienu viedokļa – kā uz padomju propagandas tekstu –, bet vēl jo sarežģītākā kontekstā, proti, jau romāna publicēšanas laikā autors tiešā veidā norāda,

ka burtiski ticis piespiests šo darbu uzņemties: „[...] man, protams, vairs **nepietika spēka pretoties skubināšanai** (pareizāk sakot: **prasībai** [sic! – S. K.]) rakstīt par Pēteri Stučku biogrāfisku romānu.” (Kluce 1978, 778)

Romānā tiek konstruēts Pētera Stučkas kā komunistiskā cīnītāja un padomju ideoloģijas nesēja tēls, attiecinot to jau uz Stučkas bērnības un jaunības gadiem: noraidošā attieksme pret sociālo slāņu nošķirumu, nepatika pret visu vācisko, reliģijas nepieņemšana u. tml. Šāda tonalitāte tiek ievērota visā triloģijā kopumā.

Ideoloģiskais akcentējums jau romāna sākumā veidots arī leksiskā līmenī, piemēram, runājot par vācbaltiešiem, tiek izmantoti vārdi ar nievājošu konotāciju – „vācie-tēni”, „kundzēni” u. tml.

Visnotaļ detalizēti tiek atainota Jāņa Pliekšāna (Raina) un Pētera Stučkas iepazīšanās, viņiem kļūstot par ģimnāzijas klases biedriem. Tiek veidots precīzs jauno vīriešu portretējums, atklājot viņu rakstura iezīmes, kas precīzi sabalsojas ar laikabiedru atmiņās vai citos materiālos, tostarp Raina dienasgrāmatās un sarakstē ar Aspaziju, rodamām liecībām, piemēram, par pakāpenisko naida izveidošanos starp sākotnēji labiem draugiem, par intelektuālo greisirdību. Kā precīzu emocionālās gaisotnes atainojumu var minēt ainu, kurā Rainis ir neapmierināts, jo Stučka uzsācis kādu Raina iecerētu tulkojumu: „Pliekšāns ir apvainojies. Bija sācis tulkot krievu dzejniekus, un, kad pie latviskošanas ķērās arī Pēteris, grasījās pārtulkot kādu Gogoļa stāstu, Jānis apskaitās. „Tu rīkojies negodīgi! ... Tu zināji, ka Gogolis ir mans autors!” Izskrēja no istabas un visu vakaru pavadīja Folkena madāmas galā. Un pēc tam ne zilbes vairāk kā tikai pliku „jā”, „nē”, „nezinu”. Lai pārpratumu izklaidētu, Pēteris, Jānim redzot, saplēsa sava tulkojuma uzmetumu, nobāza Gogoļa grāmatiņu plauktā pašā dibenā. Tomēr agrākās saskaņas vairs starp viņiem nav.” (Niedre 1978, 56)

Par šādu intelektuālās greisirdības niansi Raina raksturā liecina arī Raina un Aspazijas sarakste: „[...] **ja Tu tagad nerakstīsi ludziņas, bet nodosies lirikai**, Tu iegūsi maz, vecās pozīcijas ar to netiks stiprinātas, tās arvien vairāk šķobīsies, un **Tu man pavisam aizsprostosi ceļu**, jo **Tu ņem** ne tikai **manus tematus**, manu veidu, stilu, manus vārdus un bieži, pa lielākai daļai, pat tādus tematus, kas vēl nav pazīstami kā mani, jo vēl nav iespiesti, **tā ka es beidzot arī lirikā vairāk nekā nesasniegšu un būšu vienīgi Tavs vājais atdarinātājs** [...]” (Rainis 1984, 106)

Aspazijas tēls romānā veidots atbilstoši padomju varas īstenotajai dzejnieces nomelnošanas un dažbrīd pat pazemošanas taktikai, proti, divdomīgi izteikumi, noklusējumi un zemteksti – gan aprakstot baumas par Rīgas Latviešu biedrības Zinību un Teātra komisijas locekļa Ernesta Birzmaņa īpašo labvēlību pret dzejnieci, gan norādes par Aspazijas it kā ierobežotajām prāta spējām vai aizraušanos ar alkoholiskajiem dzērieniem. Aspazijai romānā arī tiek piešķirta loma kļūt par Raina un Stučkas draudzīgo attiecību iznīcinātāju, jo teju pilnībā tiek noklusētas viņu politiskās pārliecības atšķirības, kas radušās, dažādi interpretējot sociāldemokrātijas mērķus un uzdevumus.

Dzejnieku Šveicē pavadītais laiks romānā praktiski netiek pieminēts, Raina un Aspazijas formāla atgriešanās romāna tekstā notiek triloģijas trešās grāmatas beigās – Rainis tolaik jau neatkarīgās Latvijas (romānā – Baltlatvijas) izglītības ministra amatā.

Mākslinieciski nepārliciecināši un sasteigti tiek ieskicēts padomju varai tīkams Raiņa tēls – teju divu lappušu garumā tiek uzskaitīti visi Raiņa tolaik ieņemtie oficiālie amati un komunistiskai ideoloģijai atbilstošie lēmumi, dalība Sociāldemokrātu partijā, centieni tuvināties ar Padomju Savienību u. tml. Šajā formālajā uzskaitījumā vairs nav tā mākslinieciskā dziļuma un to zemtekstu un leksisko nianšu, kas bija vērojamas triloģijas pirmajā romānā.

Literatūra

Kluce, Ruta. 1978. Komentāri un bibliogrāfiskas piezīmes. Niedre, Jānis. *Raksti*. 4. sēj. Rīga: Liesma.

Niedre, Jānis. 1978. Katrs ar savu laimi dzimst. Niedre, Jānis. *Raksti*. 4. sēj. Rīga: Liesma.

Rainis, Jānis. 1984 [1899]. Vēstule Aspazijai Slobodskā 1899. gada 10. (22.) okt. Rainis, Jānis. *Kopotī raksti*. 20. sēj. Rīga: Zinātne.

Pētījums izstrādāts projektā „Latvijas atmiņas institūciju dati digitālajā telpā: vienojot kultūras mantojumu”. Projekta numurs: lzp-2019/1-0365.

LITERATŪRA–KULTŪRA–MEDIJI (VĀCISKI RUNĀJOŠĀS VALSTĪS)

Physische und emotionelle Flucht in der „Schachnovelle“ von Stefan Zweig

Dmitrijs Golonovs

*Latvijas Universitāte
dmitrijs.golonovs@lu.lv*

Stefan Zweig schrieb die Schachnovelle im Herbst 1941 im brasilianischen Exil. Die Novelle ist das letzte vollendete Werk Stefan Zweigs, das auch zu seinen berühmtesten zählt. Die Handlung der Novelle findet am Bord eines Dampfers auf dem Weg von New York nach Buenos Aires statt. Der Ich-Erzähler, ein österreichischer Emigrant, befindet sich am Bord dieses Schiffes. Der Schachgroßmeister Mirco Czentovic ist auch am Bord des Dampfers, und der Erzähler versucht ein Kontakt mit ihm aufzunehmen. Während einer offenen Schachpartei lernt er eine geheimnisvolle Figur von Dr. B. Kennen, deren persönliche Geschichte er während der Reise erfährt.

Die Novelle wird häufig aus der autobiographischen Sicht betrachtet und analysiert. Stefan Zweig, bevor er endlich in Petropolis ankam, machte mehrere transatlantische Fahrten mit den Dampfern. Auf einer dieser Reisen konnte er einen anderen Exilanten kennenlernen, eine Schachpartei sehen oder den Schachweltmeister treffen, was Phantasie stark angeregt konnte (Schwamborn 1984, 411f).

Die andere Interpretationsweise der Novelle, die am häufigsten verwendet wird ist die psychologische. Die Handlung findet in einem geschlossenen „Raum“ zwischen zwei Ländern statt und der Focus der Erzählung liegt auf dem unglaublichen Schicksal von Czentovic. Nur die persönliche Geschichte von Dr. B. erlaubt die Handlung zeitlich ungefähr zu lokalisieren. Das könnte davon zeugen, dass Zweig's Novelle und die Themen, mit denen da auseinandergesetzt wird, überzeitlich, sowie auch überörtlich sind.

Die Novelle beschreibt zwei verschiedene Typen von Flucht. Zuerst ist die Flucht von Mirko Czentovic. Czentovic ist kein Flüchtling am Bord des Dampfers – er ist ein berühmter und einflussreicher Schachspieler. Man könnte ihn als Wunder bezeichnen, nicht weil er seine akademische Gegebenheiten im jungen Alter bewiesen hat, genau umgekehrt – solche Mirko Czentovici der Welt sollten nicht zu den Weltgroßmeistern im Schach werden. In der Novelle wird er unter anderen so beschrieben:

„Mirko starrte die schon hundertmal ihm erklärten Schriftzeichen immer wieder fremd an; auch für simpelsten Unterrichtsgegenstände fehlte seinem schwerfällig arbeitenden Gehirn jede festhaltende Kraft. Wenn er rechnen sollte, mußte er noch mit vierzehn Jahren jedesmal die Finger zu Hilfe nehmen, und ein Buch oder eine Zeitung zu lesen bedeutete für den schon halbwüchsigen Jungen noch besondere Anstrengung.“ (Zweig 2010, 9)

Das Schachspiel war aber ein Ort des Exils für Mirko. In diesem Spiel war er kein begriffsstutziger Kerl aus einem Dorf an der Donau, sondern ein erfolgreicher Meister, der damit Geld verdienen und den intellektuellsten Menschen der Welt zeigen konnte, dass er mit ihnen auf dem gleichen oder sogar höheren Niveau stand. Das Schachspiel entwickelte für Czentovic nicht aus einer Notwendigkeit zu fliehen, sondern durch Zufall gab ihm diese Flucht in das bessere Leben.

Etwas anders ist die Flucht von Dr. B. Die Geschichte von Dr. B. weist zwei Arten der Flucht auf. Dr. B. flieht aus Wien, wo die Macht von den Nationalsozialisten ergriffen wurde, deswegen befindet er sich auf diesem Dampfer. Seine Existenz in Österreich ist unmöglich geworden und rein zufällig konnte er seine Heimat verlassen und weitere Verfolgung von Gestapo vermeiden. Diese physische Flucht aus Wien, ohne die es diese Geschichte überhaupt nicht gäbe, spielt aber geringere Rolle als die emotionelle Flucht, die auch Dr. B. das Schachspiel im Gefängnis von Gestapo anbot.

Dr. B's Beziehung zum Schachspiel ist viel komplizierter als die von Czentovic. Das Schachspiel hat Czentovic befreit, für Dr. B. bedeutete das Schachspiel sowohl die Befreiung und die emotionale Flucht aus dem Gestapokeller und der Stille, als auch den Weg zum Wahnsinn. Das kleine Büchlein mit 50 Schachpartien erlaubte Dr. B. ein anderes Leben zu führen. Als er diese Partien erlernte und spielte, war er nicht allein im Keller, er war neben einem Schachbrett und betrachtete das Spiel zwei großen Meistern. Als er die Partien auswendig gelernt hat, entwickelte sich seine Beschäftigung mit dem Spiel und er übernahm die aktive Rolle beim Spielen und spaltete seine Persönlichkeit in 2 – Ich-Weiß und Ich-Schwarz. In diesem Moment verlor das Schachspiel die befreiende Kraft bei Dr. B. und verhaftete ihn in dieser Spieler-Konstellation, aus der er selbst nicht rauskommen konnte.

Die Befreiung aus dieser Haft fiel mit seiner Freilassung aus dem Gestapokeller zusammen. Er musste aus dem Land fliehen und das Schachspiel verlassen um weiterleben zu können. Seine Präsenz auf dem Dampfer, einem isolierten und begrenzten Ort, wie der Keller im Gestapogefängnis, und die Omnipräsenz des Schachspiels am Bord, führte Dr. B. zurück in die Haft seiner Psyche. Die Emotionen und Gefühle, die in seinem Unterbewusstsein verdrängt wurden, kamen plötzlich zurück und Dr. B. befand sich wieder im Gestapokeller und spielte nicht mehr gegen einen realen Gegner, sondern gegen den anderen Teil seiner Persönlichkeit. Erst als die Partie am Ende war, konnte er in die reale Welt zurückkehren.

Das Schachspiel in dieser Novelle kann zwei verschiedene Rollen spielen. Einerseits, gibt es einem begriffsstutzigen Jungen ein neues besseres Leben, andererseits, verhaftet

es eine Person in den dunklen Räumen seiner Psyche und führt zu einer Katastrophe, die nur durch das reale Fluch vermieden werden konnte.

Literatur

Schwamborn, Ingrid. 1984. Schamatt im brasilianischen Paradies. Die Entstehungsgeschichte der „Schachnovelle“. *Germanisch-Romanische Monatsschrift NF*34.

Zweig, Stefan. 2010. *Schachnovelle*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Heimatlichkeit am Beispiel einiger Gedichte und Kurzprosa von Joseph Georg Oberkofler

Ivars Orehovs

Latvijas Universitāte

ivars.orehovs@lu.lv

Das Interesse für das heimische, heimatliche ist, natürlich, immer ein integrales und selbstverständliches Phänomen im literarischen und kulturellen Umfeld aus regionaler Perspektive, das auch eine kulturphilosophische Ebene erreicht. Es existierte sogar eine Bezeichnung 'Heimatkunst' für eine patriotisch gestimmte literarische Strömung im deutschsprachigen Raum von etwa 1890 (erstmalig der Begriff verwendet im Jahre 1898 vom Literaturhistoriker Adolf Bartels /1862–1945/) bis zu den 1930er Jahren. Abgesehen von der politisch tendierten „Heimatkunstbewegung“ und den sozialpolitisch dunklen Folgen um die Mitte 20. Jahrhunderts, bleiben wir beim Standpunkt, dass das ursprünglich thematische Wesen als Gegenbegriff zu der Moderne vorkommt, mit einem deutlichen Schwerpunkt auf ländliches oder kleinstädtisches Leben, welches idealisiert und als Leitbild genommen wird.

Die Pflege der emotionalen Motive der Herkunft und Zugehörigkeit spielen auch ausschlaggebende Rollen in schicksalhaft entscheidungsvollen Existenzfragen nach wie vor. Als Vertreter der thematischen literarischen Darstellung dieser Strömung ist Joseph Georg Oberkofler (1889–1962) aus Tirol zu nennen. Geboren und verbrachte seine Kindheit und frühe Jugend in Südtirol (Zugehörigkeit des hauptsächlich deutschsprachigen Gebietes zu Italien nach dem Ersten Weltkrieg), verband er seine weitere Ausbildung (Universität Innsbruck), private, berufliche und schöpferische Laufbahn (Rechtsanwalt, Erzähler und Lyriker) mit Innsbruck in Nordtirol. Oberkofler hat aber seinem südtirolischen Heimatland, welches in diesem Zusammenhang in

Abbildungen 1. Joseph Georg Oberkofler. Quelle: <https://orawww.uibk.ac.at/apex/uprod/>

Abbildungen 2. Südtirolische Berglandschaft bei der Dreischusterspitze. Foto: Maria Luise Ortner

Abbildungen 3. Blick durch die Holzschnitzerei des Balkons vom Familienhotel der Frau M. L. Ortner „Villa Stefania“ auf das Pustertal bei Innichen. Foto: Ivars Orehovs, 2013

paradigmatischen Gedichten – „Die Grenzlandbauern“ und „Das ewige Bauernland“ (Oberkofler 1983, 96–97) aus der Gedichtsammlung *Nie stirbt das Land* (1937), tiefe Zugehörigkeitsgefühle ausgedrückt. Von der Reihe der prosaischen Werke, darunter auch – 4 Romanen und mehreren Sammlungen der Erzählungen, soll man im betitelten Kontext essayistische Werke nennen und näher behandeln, die heimatlich schildernden Charakter tragen – „Südtirol“ und „Pustertal“ – aus dem Bild- und Textbuch „Südtirol“ (1950).

Oberkofler gehört die Aussage: „Wahrlich, erst mit den Jahren lernt man Schönheiten für die Seele zu sammeln, dort, wo sie Tag für Tag vor uns stehen, in der Heimat.“ (e-Oberkofler) Der Heimatforscher und Herausgeber der ausgewählten Werke von Oberkofler, Erich Kofler (1916–1994), positionierte die Eigenart seiner Lyrik folgendermaßen:

- (1) *Wesentlich blieb ihm in seiner dichterischen Aussage die Bindung an die Religion und an die Heimat. Dies unterschied ihn von den expressionistischen ‚Großstadtdichtern‘ seiner Zeit, die ihm wesensfremd waren. Die Sehnsucht des Dichters nach Liebe und Geborgenheit klang immer wieder in schwermütigen Versen auf.* (Kofler in: Oberkofler 1983, 12)

In klaren, bündigen anfänglichen Zeilen des Gedichtes „Die Grenzlandbauern“ kommt eine solche Einstellung direkt zum Ausdruck:

- (2) *Wir lassen nicht von der Scholle ab. / Sie reift das Korn, schirmt unser Grab.* (Oberkofler 1983, 96)

Es wird in der weiteren poetischen Auslegung die natürliche Rechtmäßigkeit einer solchen Standhaltung hervorgehoben:

- (3) *Wir lassen nicht viele an uns heran. / Uns hält in Recht und Pflicht der Ahn.* (Oberkofler 1983, 96)

Derart begründete Argumentation wird am Ende des Gedichtes in einer gewissen sonettartigen Synthese als Standhaftigkeit wie folgend ausgedrückt:

- (4) *Viel Not und Sturm hat uns umbraust. / Wir bleiben. Wir haben die Bauernfaust. / Von Kampf und Arbeit stumm und schwer, / Sie wächst von hundert Geschlechtern her.* (Oberkofler 1983, 96)

Im Gedicht *Das ewige Bauernland* werden in Kernstrophen zuerst die existenziellen Grundwerte positioniert:

- (5) *Wir wollen nichts auf dieser Welt, / Nur Sonn und Tau für unser Feld.* (Oberkofler 1983, 97)

Danach folgt eine deutliche Wehrbereitschaft erklärt:

- (6) *[.] mit [ihrem – I. O.] Blut / Zuschirmen Erb und Ahnengut.* (Oberkofler 1983, 97)

Es wird dabei hervorgehoben, dass das Bauernvolk „[.] nichts in fremde Hand als ein Unterpand“ [Oberkofler 1983: 97] gibt. Die letzten Dreizeiler beinhalten wiederum in Form einer Essenz geäußerte Überzeugung eines optimistisch ewigen Tatbestandes:

- (7) *Wir bauen fort bis in den Tod. / Nie hat das Land an Männern not. / Wir bauen fort. / Nie stirbt das Land, dem Land geweiht, / Der Bauer lebt in Ewigkeit. / Nie stirbt das Land.* (Oberkofler 1983, 97)

Die essayistischen Prosawerke hingegen weisen der genrischen Spezifik entsprechend breitere Auslegungen der betitelten Thematik, z.B., am Anfang der Schilderung „Südtirol“ wird dieser kulturgeographische Begriff gleich als ‘endlos’ vorgestellt, dabei erklärend, dass „hier immer eine Welt des Geistes und der Seele, des Herzens und des Gemütes lebt, die nicht auszuwandern ist“ (Oberkofler 1983, 24). Es wird mit einer gegenüberstellenden Art und Weise über „andere Länder“ ausgeführt, in welchen alles „gleichsam eindeutig“ scheint und wo „innere und äußere Gestalt leichter erschaubar ist“. Anlässlich des heimatlichen Südtirols wird aber eine konkrete Vieldeutigkeit ausgedehnt:

- (8) *Es hat viele Namen, die Träger eines Wesenszuges sind: Land der Berge und Land der Gletscher, Land der Dolomiten, Weinland und Land der Reben, Gottesland und sonniger Süd, Land [.] und des Rosengartens, Land der Wälder und Gewässer, Bauernland und Burgenland – aber keiner von*

ihnen sagt das Endgültige aus. Keiner ist der Kristall, der die Strahlen dieses Landes sammelt. Es bleibt immer noch etwas Magisches, das [...] alles durchdringt und wie ein rätselhafter Schein das ganze Land überglänzt. (Oberkofler 1983, 24)

Anlässlich des oben erwähnten heimatlichen Wesenszuges der 'Endlosigkeit' und der im Gedicht geschilderten 'Ewigkeit' steht es im Text personifiziert und metaphorisch, dass „das Herz des Landes und des Volkes [...]“ – „die Bauerngeschlechter die Abläufe nicht nach Jahren und Jahrhunderten, sondern nach Frühlingen und Sommern, nach Herbst und Wintern zählen“ (Oberkofler 1983, 24). Der Leser wird nicht nur aufgefordert zu fühlen, „wie sich hier Bauernwelt und Gotteswelt verweben“ und dass das Volk noch die Freiheit hat, aus der Arbeitshast herauszutreten; ja es ließ die Arbeit nie zu einer dauernder Haft werden“ (Oberkofler 1983, 25–26), sondern man spürt auch ein klares Konzept von der Notwendigkeit einer freien Existenz und einer Antikriegshaltung, dass „sie [die Arbeit – I. O.] nicht Sirenengeheul ankündigt, sondern die Morgensonne, und nicht Sirenengeheul schließt sie, sondern die Feierabendglocke.“ (Oberkofler 1983, 26)

Anlässlich der mehr lokal verankerten Schilderung im Essay „Pustertal“, wo die Thematik mehr detailliert bezüglich der Ortsnamen und natürlichen Sehenswürdigkeiten dargelegt wird, gibt es sowohl ein Bezug zugleich auf ein verständlich erklärbares Naturphänomen, als auch – auf einen lebensphilosophisch tiefgehenden Tatbestand:

- (9) *Das Pustertal, kühl und nie erregt, teilt Urgebirge und Dolomiten, teilt sogar das Tagesgestirn auf eine Schattenseite und eine Sonnenseite. Wie die Landschaft, ist auch, was sie hervorbringt, einfach und groß, klar und wohlgeordnet, ohne die verwirrende Vielfalt der Ernte und ohne die kaum merkbliche Grenze zärtlichen Ineinanderströmens: weite Wälder und lichte Alpenböden, Weidetriften und Bergwiesen, Grasflächen und Kornfelder.* (Oberkofler 1983, 27)

Zusammenfassend: diese Auswahl der literarischen Schilderungen mit der thematischen Ausrichtung zur Heimatlichkeit zeugen von einer deutlichen Hervorhebung des landeskundlich kulturgeographischen und lebensphilosophisch verallgemeinernden in essayistischen Prosatexten, während in den lyrischen Beispielen dominieren personifiziert und metaphorisch ausgedrückte Gefühle und Sinnbilder der menschlichen Zugehörigkeit und Standhaftigkeit.

Literatur

- e-Oberkofler. 2020. *Austria-Forum*. Available at: https://austriaforum.org/af/AustriaWiki/Joseph_Georg_Oberkofler
- Oberkofler, Joseph Georg. 1983. *Gedichte und Prosa*. Ausgew. und eingel. von Erich Kofler. Bozen: Athesia.
- Oberkofler, Joseph Georg. 1938. *Nie stirbt das Land* [Gedichte]. Jena: Diederichs (Deutsche Reihe 115).
- Atzwanger, Hugo, Oberkofler, Joseph Georg. 1950. *Südtirol. Ein Bildbuch von Hugo Atzwanger. Text von Joseph Georg Oberkofler*. Innsbruck, Wien: Tyrol.

Die Welt von Gestern von Stefan Zweig für den Skeptiker von Heute. Eine kritische Auseinandersetzung mit dem Idealbild Europas

Sandija Iesalniece

Latvijas Universitāte

Sandija.Iesalniece@lu.lv

Die Welt von Gestern des österreichischen deutschschreibenden Schriftstellers Stefan Zweig wird 1944 im Bermann-Fischer Verlag zu Stockholm erstausgegeben. Zweig, geboren 1881 in Wien, nimmt sich 1942 im brasilianischen Exil als Endpunkt seiner Reise das Leben, im Exil soll er die Autobiografie überarbeitet haben (Schröder 2017). *Erinnerungen eines Europäers*, so der Untertitel des Werks, beginnen nach einem Vorwort mit dem Kapitel „Die Welt der Sicherheit“, das den Hintergrund seinen autobiografischen Erinnerungen bestimmt. Es ist im Allgemeinen kein allzu idealisierender Blick auf das Österreichische Reich und Europa vor dem ersten Weltkrieg, unter anderem verweist Zweig auf soziale Missstände und denunziert schließlich die Welt der Sicherheit als ein „Traumschloß“, „(a)ber doch, meine Eltern haben darin gewohnt wie in einem steinernen Haus.“ (Zweig 2012, 20). Jedoch führt er dem Leser eine heile, humane, und sichere Welt der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg vor Augen, denn das „Zeitalter“ der 1940er Jahre ist ein „schreckliche(s)“ geworden, in dem man nur „ausharren“ kann (Zweig, zitiert nach Schröder 2017). Der erste Weltkrieg (1914–1918) stellt eine Zäsur in der Geschichte der kaiserlichen und königlichen Österreichisch-Ungarischen Monarchie und folglich in der Biografie Zweigs dar, der Anschluss Österreichs 1938 und der Zweite Weltkrieg (1939–1945) bilden den zweiten Einschnitt, der den Untergang der Lebenswelt von Zweig herbeigeführt hat, wobei Zweig eine persönliche Zäsur bereits 1934 erlebt, als „sein Haus in Salzburg [...] von austrofaschistischen Polizisten durchsucht wird“ (Schröder 2017) und Zweig einige Tage später nach London aufbricht. Die Übertreibung, Exaltation und der schwärmerische Wortklang in der Darstellung der bereits verlorengegangenen Welt dürfen als ein absichtlich gewähltes Stilmittel gelten, indem die Vergangenheit durch eine Verschiebung des Zeit-Raum-Verhältnisses zum Zufluchtsort des Autors wird: die Zeit wird zum Raum, denn ein Vergessen und Loslassen („Wenn es nur gelingt, hier [in Brasilien, S. I.] Europa zu vergessen, allen Besitz, als verloren zu betrachten [...]“ (Zweig, zitiert nach Schröder 2017) gelingt nicht.

Die Erinnerungen des Europäers von Gestern provozieren beim Leser als Europäer von Heute einen Rezeptionsästhetischen Ansatz, denn die gestrige Welt von Zweig lässt sich leicht mit der des Lesers konfrontieren, dabei können zwei Aspekte zentral gestellt werden: die wirtschaftliche und soziale Ordnung eines europäischen Staats und das Europa als ein philosophisch ästhetisches Projekt. Die untergegangene Welt der Sicherheit von Zweig soll als Vorlage, Maßstab oder Kontrollliste für eine

Auseinandersetzung mit dem aktuellen Stand der wirtschaftlichen und sozialen Begebenheiten in Europa gelten.

Zweig liefert eine Bestandsaufnahme der Zustände in der Welt von Gestern: Goldstandard, klare hierarchische Strukturen und Vorstellung von Erlaubt und Verboten, „Norm“, „Maß und Gewicht“, positive Verzinsung von Vermögen, Beförderung und Pensionierung laut Zeitplan bei Beamten und Militärpersonen, voraussehbare bzw. planbare Kosten für Miete und Nahrung, „für Sommerreise und Repräsentation“, Ersparnisse „für Unvorgesehenes, für Krankheit und Arzt“, Sparbuch oder „Sparbüchse“ für Kinder oder Enkelkinder, ein Dreigenerationenhaus, „Hof und Geschäft“ – von „Geschlecht zu Geschlecht“ vererbbar (vgl. Zweig 2012, 15). Das Jahr 2022 verzeichnet rasant steigende Energie- und Nahrungsmittelpreise, der Benzin-Preis (E 95) ist innerhalb von vier Monaten von 1,487 Euro / Liter auf 1,764 Euro / Liter bzw. um 0,274 Euro / Liter gestiegen, die Inflation beträgt im Euroraum im März laut Angaben der Europäischen Zentralbank 7,5 %, der Sparer ist der Dumme, von einem Goldstandard ist bereits seit 1973 nicht mehr die Rede und es herrscht wirtschaftliche Krisenstimmung, auf die man lang hingesteuert hat. Je nach Geburtsjahr und Wohnort dürfte dem Europäer von Heute eine mit der aktuellen Lage verglichen verhältnismäßige finanzielle oder soziale Sicherheit bzw. der wirtschaftliche Aufschwung der 1960er, 1980er oder 1990er–2000er Jahre bekannt sein, generell erscheinen aber die von Zweig vorgeschlagenen Charakteristiken von Wirtschaft und Sozialsystem als Anachronismen oder als Inventur eines imaginären Nostalgie-Ladens, dessen Bestand Erinnerungen ausmachen (vgl. Woody Allen 2011).

Für Zweig, den ohne „Paß und Erlaubnisschein“ (Zweig 2012, 111) Reisenden, ist die Zeit vor dem Ersten Weltkrieg das „goldene Zeitalter der Sicherheit“ (Zweig 2012, 15) bzw. das goldene Zeitalter, und mit diesem kulturhistorischen Hinweis entsendet er den Leser nolens volens in die Welt der griechischen Antike mit der Konsequenz, dass man zu den Ursprüngen des Kulturraums Europa absteigt. Dort trifft man auf Homers *Ilias*, dem Schriftwerk, das neben *Odyssee*, „(a)m Anfang der europäischen Schriftkultur“ (Brandt 2004, 674) steht. Laut Brandt konstituiert die „Konstellation“ der Göttinnen-Zwietracht im Vorfeld des Epos die „Struktur der europäischen Kultur“: in dieser Konstellation manifestiere sich der europäische „Ordnungsprinzip“, indem drei (Göttinnen) vor einem (Königssohn und Hirte) „posieren“ (ebenda). Nicht die „Quadrupel“ – Konstellation, sondern der Inhalt der dem Paris versprochenen Gaben sowie die soziale Rolle von Paris dürfen jedoch in den Vordergrund treten: Macht, Krieg, Ruhm, Schönheit, Liebe, Schaffen und Hüten von Vermögen.

Laut Peter Sloterdijk steht Zorn „(a)m Anfang des ersten Satzes der europäischen Überlieferung [...] fatal und feierlich wie ein Appell, der keinen Widerspruch duldet. [...] Welche Art Beziehung zum Zorn wird in dem magischen Auftakt des Heldenlieds [*Ilias*, S. I.] den Hörern vorgeschlagen?“ (Sloterdijk 2008, 9). Der Zorn bildet jedoch nicht nur den verbalen Auftakt des Heldenlieds, der Zorn Achilles steht im Kern von *Ilias* und treibt die Handlung voran, der Zorn ist der Ansatzpunkt der europäischen Kultur.

Das Ovidische Europa verfällt, aus Lust oder aus Neugier, dem Zeus als Stier:

- (1) *Aber wie sanft er tue, sie scheuet zuerst die Berührung; / Bald dann wagt sie mit Blumen dem schimmernden Munde zu nahen. [...] / Froh ist der liebende Gott, und zum Vorschmack höherer Wollust / Küßt er die Händ' inbrünstig, und kaum noch erträgt er die Hülle. / [...] Jetzo streckt er den Leib schneeweiß auf gelblichem Meersand. / Und, da die Furcht allmählich vergeht, bald reicht er zum Klatschen / Mit jungfräulicher Hand ihr die Brust, bald beut er die Hörner / Frischen Bekränzungen dar. Schon wagt die erhabene Jungfrau, / Wen sie besteig', unkundig, dem Stier auf dem Rücken zu sitzen.* (Ovid)

Für Dragana Tripković, montenegrische Lyrikerin und Dramatikerin, geboren 1984, ist Europa in der lyrischen Neu-Interpretation des Mythos lediglich eine Hure, eine von vielen: „Eiropa – / Tik vien kā kārtējā palaistuve.“ (Tripkoviča 2013). Nicht so für Zweig, der früh gelernt haben soll, „frei von Enge und Vorurteilen [...] im universalen Geist“ Wiens eine Existenz als Europäer zu führen: „(d)ie Idee der Gemeinschaft als die höchste meines Herzens zu lieben.“ (Zweig 2012, 40). Angesichts der aktuell mangelnden politischen und wirtschaftlichen, teils auch kulturellen Renitenz Europas stellt sich die Frage nach Möglichkeit und Relevanz des Europäer-Seins bzw. der „Existenz als Europäer“.

Literatur

- Allen, Woody. 2011. *Midnight in Paris*. Film, 90 Min. Mediapro et. al.
- Brandt, Reinhard. 2004. Die Selbstaufhebung der europäischen Kultur. *Merkur*. Heft 664, 670–681.
- Naso, Publius Ovidius. *Metamorphosen. Europa*. Available at: <https://www.projekt-gutenberg.org/ovid/metamor/meta027.html>.
- Schröder, Christian. 16.01.2017. Stefan Zweigs letzte Jahre. Warten auf die Morgenröte. *Der Tagesspiegel*. <https://www.tagesspiegel.de/kultur/stefan-zweigs-letzte-jahre-warten-auf-die-morgenroete/19255440.html>.
- Sloterdijk, Peter. 2008. *Zorn und Zeit. Politisch-psychologischer Versuch*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Tripkoviča, Dragana. 09.09.2013. No Vidusjūras cikla un citi dzejoļi. *Satori*. <https://satori.lv/article/no-vidusjuras-cikla-un-citi-dzejoli>.
- Zweig, Stefan. 2012. *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.

Die Geschichte eines Flüchtlings. Stefan Zweigs Amerika-Aufenthalt in Maria Schraders Portätfilm „Vor der Morgenröte. – Stefan Zweig in Amerika“ (2016)

Tatjana Kuharenoka

Latvijas Universitāte

tatjana.kuharenoka@lu.lv

Das seit dem Ende des 20. Jahrhunderts wachsende Interesse für diverse Formen der (auto-) biografischen Äußerungen ist aufs engste mit dem Aufblühen der filmischen Biografien verbunden, die in Deutschland seit dem 21. Jahrhundert ihren Aufschwung erleben. Maria Schraders Film „Vor der Morgenröte – Stefan Zweig in Amerika“ wurde als er 2016 erschien zum wichtigen Bestandteil des Diskurses der modernen „Bekenntniskultur“ (Schrader).

Die Biographie wird nicht selten als eine „zweilightige Gattung“ (Lejeune 1994, 237) aufgefasst, die aber bestimmten Gesetzmäßigkeiten unterliegt und als Geschichte von einem Leben, das tatsächlich gelebt worden ist, wird sie von einem **Erzähler** verfaßt, der sich als **Historiker** ausgibt. Lejeune bemerkt weiter, dass dem Biografen nicht selten Parteilichkeit, Irrtum, Verzerrung von Tatsachen vorgeworfen werden, dennoch wird die Form der Biografie, ihr Aufbau nie verdächtigt, „schon deshalb eine Interpretation zu sein, weil sie existiert“ (Lejeune, ebd.). Gleichzeitig fällt in dem modernen Biografiediskurs die Idee auf, dass „sich die biographischen Ereignisse als Plazierungen und Deplazierungen im sozialen Raum definieren“ (Bourdeau 1990).

Diese Thesen stehen wiederum in einer engen Beziehung zu den Vorstellungen über das Wesen der filmischen Biografie oder Biopic (der Begriff Biopic hat sich etwa seit 1951 eingebürgert, vgl. Taylor 2002, 12). Dabei behandeln Biopics, so Taylor, in fiktionalisierter Form die historische Bedeutung und zumindest in Ansätzen das Leben einer geschichtlich belegbaren Figur. Es muss aber nicht eine ganze, geschlossene Lebensgeschichte (von der Geburt bis zum Tod) erzählt werden, „vielmehr genügt es, wenn der ‘rote Faden‘ der Handlung durch einen oder mehrere Lebensabschnitte einer historischen Person gebildet wird, deren Porträtierung im Mittelpunkt steht“ (Taylor 2002, 22). Dabei muss man berücksichtigen, dass jede, auch filmische, Biografie immer ein Rückblick ist, und da der Erinnerungsprozess nicht linear-chronologisch verläuft, prägt das wesentlich die biografischen Erzählverfahren.

Zweigs Leben auf der Flucht nach Amerika wird in Schraders Film in sechs Episoden gezeigt, die mit den Titeln versehen sind: Prolog – I. Buenos Aires, Argentinien. September 1936 – II. Provinz Bahia. Brasilien. Januar 1941 – III. New York City. USA. Januar 1941 – IV. Petropolis. Brasilien. November 1941 – Epilog. Petropolis. Brasilien. Februar 1942 (Schrader 2016). Das heißt, Schrader hält sich an die allgemein bekannten historisch-biographischen Tatsachen, die die letzten Lebensjahre Stefan

Zweigs, die Periode zwischen 1936–1942 umfassen. Obwohl es zugleich Jahre einer intensiven literarischer Arbeit sind, wird die schriftstellerische Tätigkeit Zweigs als biografischer Figur eher in den Hintergrund gerückt.

In erster Linie werden die Problemkreise behandelt, denen Zweig in seinen Werken, vor allem in den Schriftstellerbiografien nachging, vor allen solche wie: Kunst und ihr Verhältnis zur politischen Realität, die Verantwortung des Schriftstellers, die sich in „Vor der Morgenröte“ unmittelbar mit dem Thema der Flucht, des Fremdseins und Fremdfühlens – dargestellt als eine konkrete Selbsterfahrung des Protagonisten in einer historisch konkreten Situation – überschneiden. Bereits im Prolog – konzipiert als ein Empfang zu Ehren von Stefan Zweig (dargestellt von Josef Hader) in Brasilien, auf dem er als ein weltweit gelesener deutschsprachiger Autor vorgestellt wird, lassen sich diese thematischen Akzentuierungen anklingen.

Auch wenn die meisten Fakten und Namen kaum nach Erläuterung verlangen und die Überschriften zu einzelnen Film-Kapiteln die Zuschauer mit wichtigen biografischen Informationen versehen und ganz konkrete zeitlich-räumliche Orientierung geben, was sicher auf der in dem Film notwendigen Reduktion des umfangreichen biographischen Material basiert, wirkt dies zunächst äußerst sachlich, lässt eine gewisse Kälte des Stils spüren. Jedoch erscheint die derart strukturierte Lebensgeschichte als wesentliches Ausdruckselement, das der funktionalen Konstruktion des Films eine zusätzliche inhaltliche Komponente verleiht. Die zeitlich und räumlich getrennten Episoden einer Lebensgeschichte, die dem Stationendrama ähneln und die sich in Schraders Film mitten in einer Szene, mitten in einem Satz abrupt beenden, der kontrastierende Wechsel von Innen- und Außenaufnahmen verleihen der Filmhandlung nicht nur eine äußerst wirkungsvolle Dynamik und ermöglichen die Konzentration auf das Wesentliche, sondern postulierten darüber hinaus die Mehrdeutigkeit der Filmaussage, die Unmöglichkeit eine eindeutige Antwort auf die in dem Film aufgeworfenen Probleme zu finden beziehungsweise direkte Lösungsvorschläge anzubieten. Wichtig ist, dass in jedem Teil des Films bestimmte Neuakzentuierungen des erwähnten Problembereichs in den Vordergrund treten. So entwickelt sich im Verlauf der Filmgeschichte ein eigenartiger Diskurs, der abwechselnd für diese oder jene Position argumentiert, in der einen oder anderen Weise die ganze thematische Bandbreite akzentuiert.

Das macht sich beispielweise besonders bemerkbar im dritten Filmkapitel, dessen Handlung in New York im Januar 1941 angesiedelt ist und in dem sich die Themen, die der Film aufgreift, mit den konkreten Lebensgeschichten anderer Protagonisten verflechten. In einem privaten Raum, in der Wohnung Zweigs erster Frau – Friderike (dargestellt von Barbara Sukowa), die zu diesem Zeitpunkt im amerikanischen Exil lebt, wohin sie – anders als Stefan Zweig – über den Fluchtweg Frankreich, Spanien, Portugal gelangt war. Die besondere Dialogästhetik als wichtiges Instrument der Figurengestaltung in dieser Sequenz vermittelt Einblicke in äußerst unterschiedliche Erfahrungen und differenzierte Positionen und Einstellungen dem Anderen gegenüber. Dies ermöglicht dem Zuschauer einen objektivierenden Blick auf die inneren

Widersprüche und tragischen Ambivalenzen der Fluchterfahrungen. Das Einschalten von authentisch wirkenden Elementen – nicht nur in diesem Kapitel, sondern auch in dem ganzen Film – verstärkt die autobiografisch gefärbte Auseinandersetzung mit der Exilproblematik und erzeugt einen beeindruckenden Realitätseffekt.

Schraders Biopic als alternative Biografie von Stefan Zweig lässt viele Fragen offen, dennoch enthält sie solche assoziative Momente, die ins Heute spiegeln. Von der Zeitebene 2022 aus betrachtet, könnte dieser Film nicht aktueller sein.

Literatur

Bourdieu, Pierre. 1990. "Die biographische Illusion. In : BIOS, Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History, Heft 1. Available at: http://www.demokratie-goettingen.de/content/uploads/2010/04/BIOS_die-biographische-illusion.pdf (besucht am 10.02.2022).

Lejeune, Philippe. 1994. "Der autobiographische Pakt". Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Schrader, Maria. 2016. DVD, "Vor der Morgenröte – Stefan Zweig in Amerika". Hoanzl.

Taylor, Henry Mckean. 2002. Rolle des Lebens. Die Filmbiographie als narratives System. Schüren Verlag.

BALTO-SLAVICA: BALTU UN SLĀVU VALODU MIJIEDARBĪBA UN PARALĒLES, 4

Borrowed sports terminology in the interwar Russian press in Latvia (based on the material of the newspaper “Segodnya”)

Alīna Semeņihina

Latvijas Universitāte

alinasemenihina@inbox.lv

Borrowings from the Latvian language that are characteristic of the Russian language of interwar Latvia are reflected in the press language of those times, for instance, in the largest newspaper “Segodnya”. The vocabulary was borrowed from various spheres of life, including sports terminology.

The lexeme *gross* in the Latvian-Russian press of the interwar period (1918-1940) had a meaning of a basketball basket. It originates from the Latvian word *grozs* and was used throughout the interwar period. The normative word *korzina* for the Russian language in the meaning of a *basketball basket* or a *basketball hoop* in parallel with the form *gross* was not used. Over the years, it appeared in more than a hundred newspaper articles, notes and reports – from which, for the convenience of working with data and their representativeness, the author of the report had formed a text corpus.

The word *gross* also meant a ball thrown into a basket, and it was also used to describe the process of playing. Most often, the word *gross* was used with the noun *mjach* and the verbs *vesti*, *zabrosit'* and *popast'*, since the essence of the game is to throw the ball into the basket and score points, as well as with the names of players, as they directly interact with the basketball.

The International Basketball Federation was founded in 1932. Its first composition included eight countries – Argentina, Greece, Italy, Portugal, Romania, Sweden, Czechoslovakia and Latvia (Bērzzariņš et al. 1998, 6). Thus, Latvia turned out to be one of the first countries in the world where basketball gained great popularity and became traditionally strong.

Only since 1934 the basketball championship of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) began to be held annually. At that period, the teams of the Baltic

countries already had extensive experience in holding international meetings. The school, the style of basketball in these countries had a significant influence on its further development in the USSR, and not vice versa (Kvaskov 2006, 15).

The lexeme *gross* did not appear in the press during 1941–1945 period. For the last time after such a break, it appeared in the newspaper “Sovetskaja molodezh” in 1946 with an explanation of what a basketball basket meant. After that, this lexeme was no longer used in the press language.

Thus, the game of basketball in Latvia had a much greater significance than in the metropolis of the Russian language, where it was not a concept in the interwar period, and it did not have an established terminology at the time of the appearance of the interference. This could be the reason for borrowing the word *gross*.

References

Bērzzariņš, Gunārs et al. 1998. *Latvijas basketbola vēsture*. Rīga: Jumava.

Kvaskov, Valerij. 2006. *100 let Rossijskogo basketbola: istorija, sobytija, ljudi*. Moskva: Sovetskij sport.

Komunikācija biznesa un publiskajā telpā: runas uzvedības veidi

Irīna Dimante

*Baltijas Starptautiskā akadēmija
dimanteirina@inbox.lv*

Cilvēka uztveres raksturs biznesa un publiskajā telpā veidojas atkarībā no viņa izskata, manierēm un runas uzvedības veida. Katrs runātājs izceļas ar savu individuālo runas uzvedības stilu. Atkarībā no dotā uzstādījuma, esošajiem apstākļiem un valodas vides komunikators parasti papildus modelē arī noteiktu runas uzvedības veidu vai drīzāk stereotipu, kuram ir savas atšķirīgas iezīmes. Galvenā atšķirība starp modelēto runas uzvedības veidu un paša runas stilu ir tāda, ka pirmā, tāpat kā atpazīstama teātra loma, ir plaši izplatīta un iezīmējas ar valodas tehnoloģiju lietojuma līdzību, un to var izmantot arī manipulācijas nolūkos. Runātāja izvēlētais runas uzvedības veids atbilst viņa priekšstatiem par komunikatīvā procesa efektivitāti. Savukārt starp citiem lietišķās telpas (pasaules) komunikatoriem (sadarbības partneriem) arī veidojas zināms stereotips par šo cilvēku uztveri. Tādējādi runātāja statusa pozīcija komunikatīvajā telpā tiek noteikta un fiksēta.

Starp runas uzvedības veidiem var saskatīt dominējošo (turpmāk tekstā DRV), lineāro (turpmāk tekstā LRV) un pakārtoto (turpmāk tekstā PRV), t. i., nosacīti sadalot tos trīs līmeņos ar pieļaujamu iedalījumu arī robežliniju veidos (tipos). Katram runas uzvedības veidam ir raksturīgs īpašs dominējošo pazīmju kopums un noteiktu runas tehnoloģiju izmantošana.

Ņemot vērā komunikatīvās mērenības, aktivitātes vai pasivitātes, agresivitātes vai tolerances pakāpi, kā arī dzimuma aspekta iekļaušanu, tiek ieteikti konvencionālie nosaukumi, kas nosaka komunikatoru komunikācijas stilu un raksturu, ļaujot tos atpazīt pēc līdzība ar slaveniem varoņiem gan izdomātiem, gan reāliem (Dimante 2018, 164–165).

1. Komunikatoram, kas modelē dominējošo runas uzvedības veidu (DRV), ir kopīgs nosacītais nosaukums – līderis.

Komunikācijas procesā viņš dod priekšroku aktīvai pozīcijai un cenšas spēlēt līdera lomu. Savu īpašo statusu komunikators uzsver ar runas uzvedību, tās īstenošanā demonstrē pārliecību un izpratni par visu esošo. Līdera mērķis ir darīt biznesa vai sabiedrības videi skaidri zināmu, ka viņa viedoklis ir autoritatīvs, tāpēc tas ir jāņem vērā.

Dominējošais runas uzvedības veids var atšķirties pēc agresivitātes. Augstprātīgs, nepacietīgs vai nepietiekami izglītots līderis ir spējīgs pārkāpt runas etiķeti, neatbilstoši izsakot savas piezīmes un komentārus, vai pat pārtraucot citu komunikatoru. Pat bez pietiekama pamata tāds līderis cenšas pamācīt, norādīt, pieprasīt, virzīt „pareizajā” virzienā, nosodīt vai iedrošināt pieņemt lēmumus vai izdarīt galīgos secinājumus utt. Viņš bieži lieto runas konstrukcijas pirmajā personā:

- (1) *Es uzskatu par nepieciešamu ...; domāju, ka ...; esmu pārliecināts, ka ...; gribu atzīmēt, ka ...; iesaku pievērst uzmanību ...; pieprasu, lai ...; uzstāju, lai ...* utt.

Pašpārliecināts līderis jebkurā situācijā noteikti vēlas tikt pamanīts. Tāpēc viņš cenšas paust savu viedokli pat gadījumos, kad tas nav pamatoti vai pareizi. Piem., viņš izklāsta faktus, kas vispārīgi zināmi konkrētā profesionālajā vidē kā unikālus atklājumus. Savukārt zinošam, bet ambiciozam līderim var būt nosliece uz morālizēšanu vai ilgstošām filozofiskām diskusijām, kas var traucēt lietišķo komunikāciju, aizkavējot to un atņemot tai konkrētību un konstruktīvismu.

DRV ir plaši izplatīts starp vairākām profesijām, kas saistītas ar aktīvu komunikāciju (piem., starp žurnālistiem, skolotājiem, menedžeriem, aktieriem, politiķiem, sludinātājiem, juristiem, sabiedriskiem darbiniekiem utt.). Turklāt tas ir raksturīgi personām, kuras ieņem vadošus amatus organizācijā. Šādu personu runā bieži dzirdamas autoritatīvas notis, kas saglabājas arī tad, kad situācija mainās un komunikācija pārstāj būt lietišķa. Atkarībā no sociālās vides un tām raksturīgajām morālajām attieksmēm DRV pārstāvju vidū var izdalīt atsevišķus tipus.

Varam minēt tikai dažus iespējamus DRV tipus un to pārstāvju piemērus: ego-centriskis (Līrs – V. Šekspīrs „Karalis Līrs”, profesors Higinss – B. Šovs „Pigmalions”, politiķis Donalds Tramps), primadonna (Miranda Prīstlija – filma „Sātans Pradas brunčos”), vadītājs (Famusovs – A. Gribojedovs „Gudra cilvēka nelaime”), komandieris (dakteris Bikovs – seriāls „Interni”), aktiviste (Elīza Dulitla – B. Šovs „Pigmalions”), filozofs vai guru (Latvijas garīdzniecība – arhibīskaps Zbigņevs Stankevičs un Romas katoļu baznīcas kardināls Jānis Pujats) u. c.

2. Komunikatoram, kas modelē lineāro runas uzvedības veidu (LRV), ir kopīgs nosaukums – partneris.

Komunikācijas procesā LRV komunikators bieži ieņem neitrālu pozīciju un ievēro koleģiālas attiecības neatkarīgi no tā, vai viņam pašam ir nosliece uz sadarbību jeb viņš to dara tikai nepieciešamības gadījumā. Komunikators ievēro runas etiķeti un apzinās nepieciešamību rēķināties ar statusa noteiktajām robežām. Partnera īstenotais mērķis ir pārliecināt citus par viņu iecietību. Komunikators var demonstrēt lojalitāti un ir gatavs dialogam, bet savu neapmierinātību pauž maigi, bieži vien ar kāda kolēģa vai sadarbības partnera starpniecību. Tomēr gadījumos, kad viņš nepiekrīt oponentam, partneris ir gatavs iebilst, kad runa ir par, viņaprāt, svarīgiem jautājumiem. LRV tiek izmantots, lai radītu „savēja” tēlu. Tā var būt gan sirsnīga jūtu izpausme, gan izmantota manipulācijas nolūkos, piemēram, nepieciešamās informācijas iegūšanai. Apskatīsim LRV dažus piemērus.

Partneris-pilnvarnieks. Biznesa lietišķā telpā partneris-pilnvarnieks izrāda interesi par blakus esoša darbinieka lietām, viņa paaugstināšanu amatā un personīgo dzīvi, mutiski un neverbāli demonstrējot empātiju. Viņš ir komunikators, kam ir tendence uz aktīvu dialogu. Viņa runas uzvedību bieži raksturo fakts, ka runātājs darbiniekam uzdod (netaktiskus) jautājumus, kas nav saistīti ar biznesa tēmām, piemēram, par veselību vai attiecībām ar kādu cilvēku. Komunikators sniedz padomus konfidencialā tonī, kas, viņaprāt, palīdzēs tikt galā ar problēmām. Izmantojot piemērotas runas

tehnoloģijas, partneris-pilnvarnieks formāli apvienojas ar sarunu biedru. Piemēram, viņš bieži izmanto visizplatītāko paņēmieni – veido teikumus ar personas vietniekvārda „mēs” vai „mums” palīdzību. Viņš aktīvi izmanto neverbālu reakciju uz izrunāto: labvēlīgu sejas izteiksmi, galvas mājienus, nopūtas, lūpu sakniebšanu, modrību, koncentrēšanos, zoda atbalstu ar roku, lai demonstrētu pastiprinātu uzmanību utt.

Partneris-mentors. Viņa komunikācija ne vienmēr ir domāta plašai sabiedrībai, bet var arī izpausties publiskā veidā, piemēram, sapulcē. Komunikators vairāk izprot veselo saprātu un mudina spriest par darba vidē notiekošā cēloņiem un sekām, izmantojot jautājuma konstrukcijas, lai veidotu dialogu. Piem.:

(2) *Kā tas notika? Kas stāv aiz tā? Kas mūs apdraud? Un ko mēs no tā iegūstam?*

Partneris-vērotājs. Viņam nav noslieces uz aktīvu dialogu. Taču, vēloties sarunu virzīt „pareizajā” virzienā, ja statuss to atļauj, novērotājs var aktīvi uzdot vadošus jautājumus sadarbības partnerim:

(3) *Kāpēc jūs domājat, ka...? Kā jūs piedāvājat to risināt? Kā jūs redzat šādu perspektīvu?*

Lietišķā vidē ziņkārīga partnera-vērotāja komunikācijas taktika bieži tiek aprēķināta uz sarunu biedra informatīvo postījumu.

Tālāk ir piedāvāti daži iespējamo LRV tipu piemēri no labi pazīstamiem literāriem darbiem: mentors vai pilnvarnieks (Starodums – D. Fonvizins „Nepilngadīgais”), vērotājs (Oņegins – A. Puškins „Jevgeņijs Oņegins”), kritiķis (Čackis – A. Gribojedovs „Gudra cilvēka nelaime”), sapņotājs vai projektors (Manilovs – N. Gogolis „Mirusās dvēseles”), kolēģis (frizieris – I. Grekova „Dāmu meistars”), diplomāts (pulkvedis Pikerings – B. Šovs „Pigmalions”) utt.

LRV pārstāvju runas uzvedība ir daudzveidīgāka nekā DRV un PRV, jo lineāro komunikatoru vidū bieži sastopami robežlīnijas tipi. Partnera-sapņotāja pārstāvis var kļūt par LRV/PRV tipu. Bet mentors un kritiķis parasti stāv uz DRV/LRV sliekšņa. Piemēram, par tādu DRV/LRV tipu varētu tikt nosaukts Kārļu baznīcas mācītājs Ģirts Kalniņš.

3. Komunikatoram, kas modelē pakārtoto runas uzvedības veidu (PRV), ir nosacītais nosaukums – piekritējs.

Komunikācijas procesā PRV komunikators nevēlas ieņemt aktīvu pozīciju un spēlē sekotāja lomu. Piekritēja īstenotais mērķis ir sarunu biedra iekarošana. Lai to sasniegtu, viņš labprātāk ievēro runas etiķeti un runā komplimentus. Atkarībā no komunikatīvās situācijas viņš ir gatavs piedalīties dialogā un polilogā vai, gluži otrādi, klusi klausīties. Verbāli un neverbāli piekritējs demonstrē piekrišanu vai pat padevību un pakļautību. Komunikatora sejas izteiksme demonstrē draudzīgumu, noslieci uz saziņu un līdzjūtību sarunu biedram, kā arī piekrišanu – viņš māj ar galvu, smaida utt. Viņš bieži izmanto replikas un runas konstrukcijas, lai paustu piekrišanu vai apstiprinošu attieksmi:

(4) *pareizi, protams, noteikti, bez šaubām, obligāti... utt.*

Starp komunikatoriem, kas modelē PRV uzņēmējdarbības vidē, ir diezgan izplatīts tips, kas parasti tiek apzīmēts kā pielāgotības meistars. Viņš ir pakļauts manipulācijām:

piemēram, var izrādīt apbrīnu par sarunu biedru vai piekrist viņa viedoklim pat tad, ja abu viedokļi atšķiras. Maksimāli izmantojis visas verbālās un neverbālās metodes, pielāgotības meistars cenšas uzsvērt savu padevību un parādīt sava viedokļa un iniciatīvas neesamību vadošā sarunu biedra klātbūtnē, kā arī gatavību aktīvai darbībai pēc rīkojuma. Ja ir nepieciešams, viņš izmanto interjekcijas (vaidus) un maina intonāciju (izstiepjot runas taktu, nedaudz pazeminot toni vai piešķirot balsij melodiskumu). Pielāgotības meistars ķeras pie verbālām vienošanās un apbrīnas formulām, izmantojot starpsaucienus vai modelējot atbilstošas konstrukcijas:

- (6) *Cik pareizi jūs nolēmāt! Cik labi jūs to sapratāt! Tieši tā tas ir jādara! Jums ir taisnība! Tikai ar jūsu iespējām to var panākt! Tikai pateicoties jums tas ir noticis...* utt.

Cītīgi demonstrējot sapratni un atbalstu, komunikators nemītīgi lieto lingvistiskos apvienošanas līdzekļus – saikļus kopā ar personu vietniekvārdiem, piem.:

- (6) *es arī tā domāju, un arī pamanīju...; man arī šķita...; esmu arī pārsteigts par...* utt.

Aplūkosim PRV dažus iespējamus tipus: pielāgotības meistars (Čičikovs – N. Gogolis „Mīrušās dvēseles”) glaimotājs vai padevīgais kalps (Molčalins – A. Gribojedovs „Gudra cilvēka nelaime”), pieticīgā kolēģe (sekretāre – režisora E. Rjazanova filma „Dienesta romāns”).

Noslēgumā jāatzīmē, ka biznesa un sabiedriskā vidē veiksmīgai komunikācijai un pareizo lēmumu pieņemšanai ļoti palīdz iemaņa atpazīt runas uzvedības veidu, ko apzināti īsteno konkrētais komunikators. Tas ļauj saprast lietišķās vides pārstāvju patiesās intereses un centienus, kā arī pamanīt manipulācijas.

Literatūra

Dimante, Irīna. 2018. Tipy rechevogo povedenija v delovom prostranstve. *Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXVIII Zinātnisko rakstu krājums*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”. 164–171.

Characteristics of Some Nationalities in the Latvian Belarusian Press (20th century vs 21st century)

Jūlija Gabranova

Latvijas Universitāte; Bohēmistikas un polonistikas centrs
julija.gabranova@gmail.com

The Belarusian newspapers and magazines started coming out rapidly at the beginning of the 20th century since the Belarusians were granted the status of a national minority in Latvia. At that time, it was believed that there were no Belarusians in Latvia, as they were considered as Russians or Poles. In the 1920s, the number of Belarusians changed significantly¹. Many Belarusians called themselves *Catholics* because they attended the Polish church and very rarely called themselves *Belarus* or *Russkij* (Kemps 1938, 112).

The following newspapers were published in Latvia in the Belarusian language between the 1920s and the 1930s: *Golas bjelarusa* 'Belarusian's Voice', *Bjelaruskaja shkola w Latvii* 'Belarusian School in Latvia', *Gaspadar* 'Landlord', *Bjelaruskaje zhyc'cjo* 'Belarusian Life', *Shkola i zhyc'cjo* 'School and Life', *Praca* 'Work', *Shlah Prawdy* 'Way of Justice', *Dumka Bjelarusa* 'Belarusian's Thought', *Pagonja* 'Pursuit', *Bjelaruskaje slova* 'Belarusian's Word', *Shkol'naja praca* 'School's Work', *Nasha dolja* 'Our Fate', *Novy shljah* 'New Way' etc.

In the articles in Belarusian, mostly the Cyrillic was used; however, in some cases together with the Cyrillic the Latin writing system *Latinka* was also used.

In the newspapers, Belarusians called themselves *bjedny sjaljanin*, *bjedny hljebarob* (poor peasants) (*Bjelaruskaje slova* 1931 Nr. 2). At the same time, they emphasized that their nation is very old, and they are Kriwichi: "My kryvichy" (*Nasha dolja* 1930 No. 3). They wrote that Belarusians are kind and patient ("Bjelarus dabradushny, jon cjarplivy") (*Golas bjelarusa* 1925 No. 3), but they are very naive ("My vjel'mi ljogka vjerym kozhdamu prajdohje, jaki, nima vjedama skul" i nima vjedama dzjelja chago") (*Golas bjelarusa* 1926 No. 22(4)).

In various Belarusian newspapers, the Polish people were described quite emotionally and ironically. The Polish language dominated in the religious sphere (Catholicism) and high culture (as remnants of the Polish-Lithuanian Commonwealth) for decades (Jankovjak 2009, 579). Therefore, the Poles were associated with the representatives of the higher social groups – landlords and nobility who have lived in Latgale since the mid-17th century; hence, negative definitions such as *shljahtichi*, *pany*, *ksjendz*, *pan*, *ksjandzjuk* are reflected in the press (e. g., *Bjelaruskaje slova* 1931 No. 1; *Golas bjelarusa* 1925 No. 18; *Golas bjelarusa* 1926 No. 19 (1); *Golas bjelarusa* 1925 No. 16 etc.).

¹ The number of Belarusians decreased radically at the beginning of the 20th century due to manipulation by the administration when preparing the statistical data (Jankowiak 2020, 102).

Consequently, in Latvia, Lithuania, and Belarus the nomination *shljachtich* expressed emotional and negative attitude towards Poles (Kļavinska 2015, 49).

There is a special and neutral attitude towards the Latvian people and the Latvian language. The articles use such nominations as *Latyshski narod/Latyshy* (Bjelaruskaje slova 1931 No. 1; Golas bjelarus 1927 No. 56 (9); Golas bjelarus 1929 No. 61(2)). Polish linguist Mirosław Jankowiak points out in his research that such attitude towards the Latvian language usually results from not using or not understanding it (Jankovjak 2009, 570–571).

Russians in the Belarusian press were reflected as *Vjalikarusy / Ruskija* and sometimes in *Russian* «Russkije». In Latvia, such nominations of Russians as *Staroobryadcy* ‘Old Believers’ or *Maskal* (it has a negative meaning) were also used. It should be stressed, however, that the forms of *Staroobryadcy* and *Maskal* have not been found in the newspapers. The attitude towards Russians on the pages of the newspapers was sometimes ironic or negative. For instance, while describing not real Russians – a nomination in the Russian language «Russkije» was used, which was placed in inverted commas and can be perceived as ironic: “Usje «russkije» zapisyvajcesja Bjelarusami.” (Nasha dolja 1930 No. 2) Moreover, the articles in the Russian language also appear in some Belarusian periodicals, which confirms the fact that many Belarusians were russified, but some of them still identified themselves as Belarusians. It should be also noted that many political articles were published in Russian.

In the modern press, currently represented by one periodical, *Pramjen* [Ray], articles are printed in Belarusian, Russian and sometimes in Latvian. The modern periodicals use neutral attitude towards the representatives of other nationalities, e. g., *Latyshy/Russkije/Paljaki* (*Pramjen* 2011/2012 No. 6/1; *Pramjen* 2011 No. 5).

Nowadays, Belarusians are described as:

- 1) friendly and cordial, hardworking and talented citizens (“Ci josc” dzje jashche u svjecje drugaja takaja nacyja, palymnjechajaja takoj cjeplynnoj i dabrynnoj, družhaljubstvam i shchyrascju sercaw? U mjeru svajoj dasvjedchanasci skazhu: nje chuw pra takuju. Nje hljebam adzinym zhyvje bjelarus” (*Pramjen* 2011 No. 1);
- 2) Latvia’s national minority and citizens of Belarus, they are creative artists, politicians, and entrepreneurs (“Bjelarusy Latvii: tvorchyja rabotniki, pjedagogi i nastawniki, rabotniki bjelaruskaga druku, kirawniki mas-tackih kaljektyvaw i ih udziel”niki, pradprymal”niki – bjelarusy u Latvii”) (*Pramjen* 2011/2012 Nr. 6/1);
- 3) tolerant and hardworking nation who have historically lived in Latvia, particularly in Latgale, and are the second largest diaspora in Latvia (“Belorusy – jeto tolerantnyj i trudoljubivyy narod, istoricheski zhivushhij na zemljah sovremennoj Latvii, osobenno v Latgalii, i javljaetsja vtoroj po chislennosti diasporoj”) (*Pramjen* 2012 No. 2).

Thus, it can be summed up that in the early 20th century, many Belarusians were afraid to be called Belarusians, as well as they were afraid of colonisation, russification and

latvianisation: "Ratujcje bjelaruskuju moladz" ad ablatyshyvan"nja, abmaskalivan"nja i abpaljachyvan"nja..." (Golas bjelarus 1925 No. 15). Many articles ironically describe different nationalities, reacting to certain political events of that historical period.

Today in Latvia, only one newspaper *Pramjen* is published by the Belarusian society. Nowadays, the *Pramjen* newspaper describes other nationalities in a neutral manner. The newspaper contains articles both in Belarusian and Russian, as these are two official languages in Belarus.

In the periodicals of the first half of the 20th century, Belarusians described themselves as poor servants and peasants who conceal their national affiliation. Today, the situation is completely different: Belarusians emphasize their affiliation to the Belarusian nation, even if they do not know or do not use the Belarusian language.

Sources

Bjelaruskaje slova 1931 No.1
Bjelaruskaje slova 1931 No. 2
Golas bjelarus 1925 No. 3
Golas bjelarus 1925 No. 15
Golas bjelarus 1925 No.16
Golas bjelarus 1925 No. 18
Golas bjelarus 1926 No. 19 (1)
Golas bjelarus 1926 No. 22 (4)
Golas bjelarus 1927 No. 56 (9)
Golas bjelarus 1929 No. 61 (2)
Nasha dolja 1930 No. 2
Nasha dolja 1930 No. 3
Pramjen" 2011 No. 1
Pramjen" 2011 No. 5
Pramjen" 2011/2012 No. 6/1
Pramjen" 2012 No. 2

References

- Jankovjak, Miroslav. 2009. Obraz nacional'nostej, prozhivajushhih na belorussko-latvijskom pogranich'e, v glazah zhitelej Latvii. *Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums*. Rīga: Madris, 569–580.
- Jankowiak, Mirosław. 2020. Belarusian and its subdialects in Latvia: history, present day, future perspectives. *Linguistica Lettica* 28, 94–117. <https://doi.org/10.22364/lingualet.28>
- Kemps, Francis. 1938. Latgales likteņi: ainas no senas un jaunākās pagātnes. Rēzekne: Spst. "Darbs un Zinātne", 33–112.
- Kļavinska, Antra. 2015. Etnonīmiskās leksikas variantums latgaliešu folkloras tekstos. *Onomastica LETTICA* 4. laidiens. Bušs, Ojārs (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 34–62.

Dostoevsky in the Riga Russian Theatre (1899–1939)

Natalja Šroma

Latvijas Universitāte

natalja.sroma@lu.lv

Riga's "Dostoevsky's theatre" begins in 1899, during the time that is now described as the time of the burning theatrical interest in the works of Dostoevsky. Directors from Riga do not offer their stage versions of Dostoevsky's novels, but work with stage adaptations that appear one after another at the turn of the 19th and 20th centuries. These are "The Idiot" by Viktor Krylov and Sergei Sutugin (1899), "Crime and Punishment" by Delier (1899) and Pavel Dyakonov (1900), "The Brothers Karamazov" by Konstantin Dmitriev (Nabokov) (1900) and "Rodion Raskolnikov" by Vasily Yevdokimov (1901). The performances created in the first, pre-revolutionary period (1899–1915) are seven dramatizations of the writer's most important works, four novels (including "Demons") from his five most acclaimed novels.

In the creation of Dostoevsky theater, Riga is not much behind St. Petersburg and Moscow. On October 4, 1899, there is a performance of "Crime and Punishment" (Pavel Orlenev is in the role of Raskolnikov) in the St. Petersburg Suvorin Theater; in the summer of 1900, the performance is watched by the Rigans in the house of the Latvian Society. The reviewer of the newspaper "Rizhsky Vestnik" pays tribute to Orlenev's talent and the degree of the development of the role of Raskolnikov by the actor, but writes with regret: "It is a pity that Mr. Orlenev and his troupe visited Riga at such an unfavorable time, when the summer season has not yet ended and the weather is hot, not conducive to visiting winter theater halls with their terrible stuffiness; this undoubtedly explains why the theater of the Latvian Society was far from full during yesterday's performance" (Zritel' 1900, 5). Already on December 20, 1900, the Riga Russian Theater offers its own production of the novel "Crime and Punishment" based on Delier's work.

On October 11, 1899, "The Idiot" was shown at the Maly Theater in Moscow; on November 4, the audience of the Alexandrinsky Theater in St. Petersburg watched the production, and already on November 19, 1899, there was an opening night in Riga. The newspaper "Rizhsky Vestnik" responds to the production with a long and very benevolent review by Ivan Vysotsky, one of the editors and publishers of the newspaper. Vysotsky calls the performance "a significant event both in terms of the originality of the extremely vital and vivid types brought out in the drama, and in the thoroughness and skill of depicting some of them" (I. V-ij 1899, 3). On September 18, 1902, the Riga Theater offers another interpretation of "The Idiot", directed by Gavriil Glovatsky. Thanks to Konstantin Nezlobin, the new director of the theater, and his troupe, "the ensemble of the performance deserved to be praised" (Binokl' 1902, 3).

The last pre-revolutionary version of "The Idiot" turns out to be a failure. This time, the stage adaptation of Fyodor Komissarzhevsky, who created his own concept

of “Dostoevsky’s theater”, arguing with the Moscow Art Theater and primarily with the production of “The Brothers Karamazov” by Vladimir Nemirovich-Danchenko, was taken as the basis of the Riga’s production. When transferring Dostoevsky to the stage, Komissarzhevsky believed (See: Alpatova 1997), what is needed is not the transfer of real events, but a transition to the world of spiritual meanings and generalizations; not the desire for complete transmission of almost all storylines, but illustrations of the romantic symbolism of the novel; not a passion for “realism” and life authenticity, but the development of the action in so-called symbolic scenery. Explaining the complete rejection of such an interpretation by the viewer, the reviewer of the newspaper “Rizhsky Vestnik” wrote: “Approaching Dostoevsky [...] with a Maeterlinck-like yardstick is just as unreasonable as trying to understand the spirit and psychology of the Russian people from the daub of the notorious futurists. Against the background of dark green cloth, the most real company of Rogozhin, with his primitive dung psychology, made a strange, unnatural impression” (Principale 1914, 3).

Another failure of the Riga Theater is also explained by going beyond the limits of lifelikeness and realism. It was the production of “The Brothers Karamazov”, which premiered on December 13, 1900, shortly after the first performance based on this novel was played on the stage of the provincial Kostroma Theater on November 24, 1900 (Pavel Orlov played the role of Mitya Karamazov). Despite the excellent cast of the Riga version, the production “made a vague impression, and in some scenes it was directly offensive to the brilliant writer” (Binokl` 1900, 3). The reviewer puts the blame for the audience’s disappointment on the author of the stage adaptation: “The brilliant novel was turned by the author of the stage adaptation into an ordinary episode without the psychological depth of conception and characteristics. In the adaptation, the novel becomes something lubok-like; the depiction of the most subtle movements of the soul to the point of pain, which is the main strength of Dostoevsky, is, of course, out of the question” (Binokl` 1900, 3).

The failures vividly testify to the trends in the stage comprehension of Dostoevsky’s works in the first decades of the 20th century. The early Riga “Dostoevsky theater” is a psychological and realistic theater. Dostoevsky’s characters were interpreted as “living, purely real figures, soaked through with everyday life, sometimes taken from the very thick of the people” (Principale 1914, 3). On the other hand, however paradoxical it may sound, practically any stage image of Dostoevsky’s characters acquired the features of the so-called “volcanic character”. About the newest – “volcanic” – trends in modern literature and theater the newspaper “Rizhsky Vestnik” writes in February 1902, recognizing Dostoevsky’s status as the father of the trend: “Volcanic literature has become fashionable with us. Its father is Dostoevsky. He is imitated more readily than Tolstoy. Why? [...] No one descended into the gloomy bowels of the Russian soul with such courage as Dostoevsky. No one foresaw that in the Russian soul the hard earthly crust is thinner than in the soul of a Western man; that the fire of destruction, the flame of chaos lurks in us, barely covered by a thin coating of culture of upbringing and habits” ([b.a] 1902, 1).

In all critical reviews of Dostoevsky's performances, reviewers mention hysteria and nervous frenzy as a compliment to the acting game and the stage concept of the image. Critics express their approval even in those cases where the "anxiety" manifests itself excessively. For instance, in the failed stage adaptation of "The Idiot" in 1914, only the actress's interpretation of the image of Nastasya Filippovna performed by Natalya Volokhova evokes the approval of the reviewer: "She revealed to us the full depth of the torn, suffering female soul. It's okay that her acting is a little pathological – this is the genuine, original style of Dostoevsky's genius. "Anxiety" is characteristic more or less of all Dostoevsky's characters" (Principale 1914, 3).

The years of the First Republic of Latvia become the most productive in the stage mastering of Dostoevsky. From 1921 to 1939, the Riga Russian Drama Theater created 14 theatre productions (for comparison, in almost five Soviet decades, there were only two theatre productions). At that time, immersion in the world of Dostoevsky's spiritual meanings becomes important. Viktor Tretyakov mentions that in his review of the production of "Crime and Punishment" in 1923: "He [Dostoevsky] surrounds his characters with everyday life, but he has no everyday life [...] His people are psychological abstractions. [...] But the theater is material through and through. It wants to see, hear, touch everything. [...] In the theatricalization of Dostoevsky, his characters become types, which is why they gain in visibility, but lose in width" (V. T. 1923, 3).

In the 1920s, the theater takes a step towards "width", moves away from the understanding of Dostoevsky's characters as "living" people and comes to the idea that the characters are personified ideas. The signal of such a turn is the creation of original director's stage versions. Already in 1923, Mikhail Muratov, the chief director of the theater at that time, refused to use three existing dramatizations of "Crime and Punishment" and created his own. All theatre productions of Dostoevsky's works by Rudolf Ungern, the artistic director of the theater since 1926, are accompanied by the creation of original stage adaptations: "The Brothers Karamazov" (1926), "Rodion Raskolnikov" (together with Grigory Khmara; 1928) and "Nikolai Stavrogin" (together with David Monko; 1939).

References

- Alpatova, I. 1997. Vечно vo vremennom (proizvedenija F. M. Dostojevskogo v tvorčestve F. Komissarzhevskogo). *Dostojevskij i mirovaja kultura*. 9, 256–267.
- Binokl' [Bozhena Vitvickaja]. 1900. *Rizhskij vestnik*. 276, 3.
- Binokl' [Bozhena Vitvickaja]. 1902. *Rizhskij vestnik*. 206, 3.
- Brat'ja Karamazovy. Latvijas Valsts Arhīvs. Fonds Nr. 279. Apr. Nr. 1. Lietas Nr. 82–85.
- V. T. [Viktor Tret'jakov]. 1923. "Prestuplenie i nakazanie". *Segodnja*. 2, 3.
- [b. a]. 1902. Vulkanicheskaia literatura. *Rizhskij vestnik*. 41, 1.
- [Zritel']. 1900. *Rizhskij vestnik*. 180, 5–6.
- I. V-ij [I. I. Visockij]. 1899. *Rizhskij vestnik*. 255, 3.

Nikolaj Stavriġin. Otrivki iz romana F. Dostojevskogo "Besy". Obrabotano dlja sceni D.S. Monko. Latvijas Valsts Arhīvs. Fonds Nr. 279. Apr. Nr. 1. Lieta Nr. 266.

Prestuplenie i nakazanie. Latvijas Valsts Arhīvs. Fonds Nr. 279. Apr. Nr. 1. Lieta Nr. 850.

Princivale. 1914. *Rizhskij vestnik.* 221, 3.

Rodion Raskol`nikov. Latvijas Valsts Arhīvs. Fonds Nr. 279. Apr. Nr. 1. Lieta Nr. 849.

Interneta apsveikumi ar jaundzimušo: varianta izvēles pragmatiskie pamati

Rozanna Kurpniece

Latvijas Universitāte

rozanna.kurpniece@gmail.com

Variativitātes valodā un komunikācijā problēma šodien ir viena no aktuālajām. Tai ir ne tikai valodiskais, bet arī runas / pragmatiskais statuss, un, balstoties uz interneta apsveikumiem ar jaundzimušo, to var izprast vispārīgākas problēmas „Pragmatika un izvēle” ietvaros (Pereverzev 1998, 257). Variatīvi šajā gadījumā ir apsveikuma **izvēles pamati** izteikumos, kas īsteno tāda paša nosaukuma makrointenciju („apsveikt ar jaundzimušo”).

Interneta apsveikumi, būdami jau notikušu runas aktu produkti, ir potenciāli orientēti uz to kā sekundāra subjektīvā diskursa vienību atveidošanu, kas kļūst iespējams, ja tos izvēlas subjekts, kurš ir ieinteresēts apsveikuma teksta veiksmīgā meklēšanā. Izvēles konceptuālo bāzi var noteikt priekšstati par vienu vai otru pamatu nozīmīgumu, kuri kopā veido virtuālu pragmatiskās variativitātes zonu.

Apsveikuma izvēli apgrūtina vairāki faktori: ārkārtīgi liels tekstu skaits, apsveikumu klišejiskums un stereotipiskums, augsta to semantiskās līdzības pakāpe. Līdzības efekta veidošanos lielā mērā veicina tādu vienību kā *veselība, laime, veiksmē, mīlestība, prieks* grupas augsta atkārtojamība, kā arī vienveidīgu vērtējo īpašību *vesels, gudrs, laimīgs* un dažu citu īpašību atkārtotāšanās. Tās visas pilda atslēgas vienību lomu, var tikt izmantotas tekstā gan kā atsevišķas leksēmas, gan dažādās kombinācijās. Turklāt vienu vai otru atslēgas vienību klātbūtne var kļūt par vienu no apsveikuma varianta izvēles pamatiem, bet klišejiskums apsveikuma tekstos ir neizbēgams un pat nepieciešams, jo ir svarīga šīs komunikatīvās un notikumu sfēras ūzusa sastāvdaļa. Ir principiāli svarīgi, ka atkārtojas ne vienkārši vārdi, bet gan „laika gaitā pārbaudīti” koncepti (Stepanov 2004), kuri ir gandrīz vai vissvarīgākie jebkura cilvēka dzīvē. Visas nosauktās vienības kalpo kā cilvēka pamatvērtību izteicēji, un bez tiem apsveikums būs teksts ar neskaidru mērķi.

Apsveikuma varianta izvēli sarežģī arī tā saukto *pragmatikas principu* slēptie mehānismi. Pirmām kārtām tas ir Džefrija Liča (*Geoffrey Leech*) formulētais „Intereses Princips” (Leech 1981, 417) un ar to saistītais „Prioritātes Princips” (Kibrik, Bergelson 1981, 343–345), saskaņā ar kuriem:

- 1) ziņojuma satura vērtēšanas rezultātam jābūt tā ieviešanai adresāta intereses fokusā;
- 2) katrā situācijā pragmatiski svarīgāka informācija saņem prestižāku noformējumu, bet izvēle tiek izdarīta par labu maksimāli prioritārai alternatīvai.

Apsveikumos ar jaundzimušo prestižāku noformējumu, kas veicina intereses fokusa veidošanos, veido tekstu strukturālās īpatnības, apsveikuma noformējums *dzejoļa*

veidā vai „saviem vārdiem” (leksikalizācija saglabāta vietnē), mērķa darbības vārda esamība vai neesamība apsveikumā, jaundzimušā nominācijas, gaidu aktualizācija kā likteņa maksimāli vispārīgais scenārijs.

Apsveikumu strukturālās īpatnības padara pilnas un nepilnas struktūras tekstus par alternatīvām opozīcijām; apsveikuma noformējuma *dzejoļa veidā vai „saviem vārdiem”* gadījumā noformējuma alternatīvas izvēli var noteikt priekšstats par tradīcijas nozīmīgumu, vēlme un nodoms tai sekot; nominatīvo kompleksu veido ekspresīvas nominācijas, bet gaidu aktualizācija apsveikumos ar jaundzimušo demonstrē likteņa maksimāli vispārīgo scenāriju, kurš zēniem un meitenēm būtiski atšķiras.

Literatūra

- Kibrik, Alexander E., Bergelson, M. B. 1981. *Pragmaticheskiĭ «Princip Prioriteta» i ego otrazhenie v grammatike jazyka*. Izvestija AN SSSR, SLIJA, t.40. Vyp. 14, 343–345.
- Leech, Geoffrey. 1981. *Pragmatics and conversational rhetoric // Possibilities and Limitations of Pragmatics: Proceedings of the Conference on Pragmatics*. Parret, Herman, Sbisà, Marina, Verschueren, Jef (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 413–442.
- Pereverzev, K. A. 1998. Pragmatika i vybor. *Russian Linguistics* 22, 257–273.
- Stepanov, J. S. 2004. *Konstanty, slovar russkoj kultury*. <https://obuchalka.org/2016121892196/konstanti-slovar-russkoi-kulturi-stepanov-u-s-2004.html>

LITERATŪRAS UN LITERATŪRZINĀTNES KRUSTCELES. „JĀNIM KALNIŅAM – 100”

Kāršu spēle kā brīvā laika pavadīšana latviešu literatūras bērņības stāstos

Ieva Kalniņa

*Latvijas Universitāte, Literatūras, folkloras un mākslas institūts
ieva.kalnina@lulpmi.lv*

Referāta uzmanības centrā izvirzīta kāršu spēle kā ģimenes brīvā laika pavadīšanas forma latviešu literatūras bērņības stāstos. Sākotnējais pamudinājums tēmas izvēlei bija Jāņa Kalniņa stāsts „Kārtis” (Kalniņš 1968, 220–225; 1986, 144–148). Lai iezīmētu tēmas kontekstu, tika izvēlēti autori (Anna Brigadere, Jānis Jaunsudrabiņš, Anšlavs Eglītis, Veronika Strēlerte, Vizma Belševica), kuri rakstījuši 20. gs. laikā un kuru darbos arī atspoguļota kāršu spēle. Mākslas zinātnieces Edvardas Šmites (2006) pētījums par kāršu un kāršu spēles atainojumu glezniecībā savukārt deva iespēju salīdzināt tēmas izvērstību literatūrā un glezniecībā, un var izdarīt hipotētisku secinājumu, ka literatūrā kāršu spēle un kārtis kā tēma, arī tēls ir vairāk klātesoša nekā glezniecībā.

Kāršu spēles pētniecība aptver divus plašus laukus: viens saistāms ar kāršu spēles tēmas, motīvu un tēlu izziņāšanu literatūrzinātnē (Lotman 1992, 389–415), otrs ir socioloģijas izziņas objekts, kas veido atsevišķu virzienu – brīvā laika studijas (Hunnicut 2007, 55–74; Poel 2007, 93–108).

Iesaistot kārtis literārā darbā, tām var būt divas funkcijas:

- 1) kāršu spēle;
- 2) zīlēšana ar kārtīm.

Kāršu spēle nereti literārā darbā kļūst par analogu dzīves ritējumam: tā atgādina vai pat simbolizē dzīves negaidītos pagriezienus, cilvēka nespēju kontrolēt situāciju, jo iesaistās neparedzēti apstākļi, vēlēšanos spēlē gūt uzvaru, bet arī savas sakāves atzīšanu. Spilgts piemērs te ir Valda Grēviņa dzejolis „Pasjanss” (1933). Zīlēšana ar kārtīm savukārt ir saistīta ar nākotnes prognozēšanu un cilvēka programmēšanu nākotnes rīcībai un literārā darbā var kalpot par sižeta attīstības virzītāju, konflikta avotu un personāža īpašību atklāsmes katalizatoru.

Ar brīvo laiku saprot laiku, kas ir brīvs no ekonomiskās darbības, kas piedāvā iespējas atpūtai un personīgai izaugsmei, tas rada psiholoģiski patīkamas izjūtas, to raksturo pozitīvas gaidas, un tas ir ikdienas dzīves sastāvdaļa. Brīvā laika pavadīšana

ir saistīta ar sociālo identitāti, ko nosaka dzimums, ģimene, vecums, nodarbošanās, piederība etniskajai grupai, nodarbošanās un vide, kurā cilvēks dzīvo.

Izvēlēto autoru darbos aptvertais vēsturiskais laiks ir plašs, sākot no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. 20.–30. gadiem, un tēlotā vide ir lauki (Brigadere, Kalniņš, Eglītis) un pilsētas strādnieku rajons Grīziņkalns (Beļševica), arī Jelgavas pilsoniskā vide (Brigadere). Tēlotie ļaudis ir zemnieki (gājēji, jaunsaimnieki), pilsētas strādnieki, kuriem nākas smagi strādāt, lai nodrošinātu eksistenci.

Lauku vidē brīvais laiks ir pakārtots zemes un lauksaimniecības darbiem. Visos gadalaikos, izņemot ziemu, darbs dzen darbu, jāpieliek maksimālas pūles, lai paveiktu darāmo. Bērns iet līdzī darbos un piepalīdz, cik var un prot. Katrs pavaļas brīdis tiek izmantots, lai atgūtu fiziskos spēkus, un par izklaidēm nav ne runas. Citādi ir ziemā, kad vakari ir gari, Jaunsudrabiņa Jancim patīk šīs „krēslas stundas”, kad tiek stāstīti spoku stāsti un vecie ļaudis atceras savus piedzīvojumus jaunībā un vīra gados: „Stāstīšana bija tik gaiša un dzīva, kas es visu pats savām acīm redzēju” (Jaunsudrabiņš 1957, 412).

Kopīga visiem (lieliem un maziem) ir gadskārtu – Lieldienu, Jāņu, Ziemsvētku – svinēšana, arī kāzas vai radu saiešanas. Brīvbrīži ir arī svētdienās, kad, piemēram, Anneles tēvs un mātes atsēžas bērza pakājē un aprimst, kas meitenei šķiet tik neparasti: „Kāpēc šodien ir tā, kā vēl nekad nav bijis? [...] Viņu rokās ir svētdiena. Viņu rokās nav darva. Viņu kājās nav steigas.” (Brigadere 1957, 50)

Tieši bērna – Janča (Jaunsudrabiņš 1957), Anneles (Brigadere 1957), Juriša (Kalniņš 1968), Billes (Beļševica 2004) – vērojumi sniedz ieskatu pieaugušo brīvā laika pavadīšanā, kurā integrēti arī viņi, saglabājot laiku arī savām interesēm, kas saistītas ar pasaules izzināšanu, robežu testēšanu, mācoties sabiedrībā vai kolektīvā pastāvošas uzvedības un morāles normas.

Kāršu spēle ienāk visu minēto autoru darbos, tie varbūt garāmejoši kāršu spēle pieminējumi kā Brigaderes tēlojumā „Kāzu kurpes” (Brigadere 1957, 329) vai pat veseli tēlojumi (Kalniņš 1968, 144–147; Strēlerte 1982). Tēlojumu sākumā abi rakstnieki iezīmē savas attiecības ar kārtīm: „Grāmatā es nepazīnu ne rakstu zīmes, bet kārtis spēlēt jau pratu” (Kalniņš 1968, 144); „Kārtis mani valdzināja jau tad, kad vēl nevienas spēles nemācēju. Tās taču bija kā dzirdēto pasaku krāsainie tēli – ķēniņi, karakalpi, daiļās gaišmatainās princeses un ļaunā burve – pīķa dāma” (Strēlerte 1982). Kalniņš tēlo arī pašu kāršu spēli (iesaistās visi vīrieši, arī kaimiņi, dažkārt pievienojas arī sievietes un, protams, Jurītis), svētdienās pirms spēles kopā ar kaimiņiem tiek apstaigāti lauki un tad kā starp citu sēžas pie spēļu galda. Spēle rit mierīgi, taču, ja arī gadās sakliegt citam uz citu, tās nav īstas dusmas, jo patiesībā spēlēts tiek prieka pēc. Strēlertes ģimenē zolīte arī tiek spēlēta svētdienās, tā ir ģimenes kaislība, kurai nododas ar dedzību, runāts tiek maz, bet ir iemīļoti teicieni, kuri izskan sevišķi asos spēles brīžos. Strēlertes tēlotā meitene spēlē tiek iesaistīta kā nepieciešamais spēlētājs, bet pati spēlēšana viņai šķiet veltīga laika nosīšana, jo viņu romantika interesē vairāk par kāršu spēli.

Spēļu izvēli nosaka sociālais statuss. Kalniņš min, ka spēlējuši melderīti, piecsimt, cūkas, Strēlerte nosauc zolīti, sešdesmit seši. Savukārt Anšlava Eglīša pansijas viesi

(Eglītis 1991, 124–128), vīrs (juriskonsults) un sieva Visneri, spēlē preferansu, pokeru, bridžu. Eglītis tēlo, kā kāršu spēlē tiek izspēlētas Visneru ģimenes savstarpējās attiecības, – Visnera kundze kāršu spēli padara par manipulāciju ar vīra jūtām un sakauj to ne tikai spēlē, bet pazemo arī psiholoģiski, izraisot vīrā dusmu lēkmes un greizsirdību.

Kāršu spēlēšana nereti iet roku rokā ar alkohola lietošanu, kas vēl vairāk sabiezina spēles laikā radušās kaislības, to vēro Bille Belševicas (2004, 32–33) ne bez humora tēlotajā ainā, kad Billes ģimene ieradusies viesos laukos pie vecvecākiem un kad pie spēļu galda sakaujas Billes tēvs ar savu brāli.

Kāršu spēle ir viena no brīvā laika pavadīšanas iespējām plašā vēsturiskā laikā, kas rakstniekam ir noderīga, lai iezīmētu vidi un atklātu personāža rakstura iezīmes, tā kalpo arī, lai darbā veidotu komiskas situācijas vai atklātu dziļākus konfliktus personu starpā. Bērnības stāstos tā skatīta bērna acīm un rādīta kā bērna apdzīvotās vides un viņa ikdienas daļa. Kāršu spēle piedāvā plašas iespējas turpmākiem pētījumiem kā literatūrzinātnē, tā arī starpdisciplināri.

Literatūra

Brigadere, Anna. 1957. *Triloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Belševica, Vizma. 2004. *Bille: Triloģija*. Rīga: Atēna.

Eglītis, Anšlavs. 1991. *Pansija pilī*. Rīga: Liesma.

Hunnicut, Benjamin Kline. 2007. The history of Western Leisure. Rojek, Chris, Shaw, Susan M., Veal, A. J. (eds.). *A Handbook of Leisure Studies*. Basingstoke; New York: Pallgrave Macmillan, 55–74. <https://doi.org/10.1057/9780230625181>

Jaunsudrabiņš, Jānis. 1957. *Baltā grāmata*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Kalniņš, Jānis. 1968. *Kad strazdi svelpj: Bērnības stāsti*. Rīga: Liesma.

Lotman, Yuri. 1992. „Pikovaja dama” i tema kart i kartochnoj igry v russkoj literature nachala XX veka. Lotman, Yuri. *Izbornyye stat'i. V 3-h t. T. 2*. Tallinn: Alexandra, 389–415.

Poel, Hugo van der. 2007. Sociology and Cultural Studies. Rojek, Chris, Shaw, Susan M., Veal, A. J. (eds.). *A Handbook of Leisure Studies*. Basingstoke; New York: Pallgrave Macmillan, 93–108. <https://doi.org/10.1057/9780230625181>

Strēlerte, Veronika. 1982. Kārtis. *Laiks*, Nr. 1.

Šmite, Edvarda. 2006. Kārtis latviešu mākslā. *Studija*. Nr. 3 (48). Pieejams: <http://www.studija.lv/?parent=1179> (sk. 02.04.2022.).

Jāņa Kalniņa grāmatas bērniem un jauniešiem

Ilze Stikāne

Latvijas Universitāte

ilze.stikane@lu.lv

Jānis Kalniņš (1922–2000) bērnu un jauniešu literatūras kontekstā ievērojams ar divām bērnišas atmiņu grāmatām – „Kad strazdi svelpj” (1968) un „Sudraba karote” (1986), ko veido divas daļas – „Kad strazdi svelpj” un „Kad vēl vecais sienas pulkstenis tikšķēja” –, kā arī atzinumiem par bērnu literatūru vairākos rakstos. Viņa grāmatas ierindojas starp pirmajiem darbiem, kas pēc Otrā pasaules kara Padomju Latvijā atdzīvina un turpina latviešu literatūrā gan kvantitātes, gan kvalitātes ziņā īpašā bērnišas atmiņu žanra tradīciju. Literatūrkritiķis Valdemārs Ancītis (1921–2006) to akcentē jau 1969. gadā: „Ja pēc ilga pārtraukuma esam saņēmuši divas jaunas bērnišas tēlojumu grāmatas vienā gadā, tad, liekas, drīkstam domāt, ka tradīcijas atdzīvojušās, ka spožo paraugu virkne turpināsies. Un tiešām – tiklab H. Dorbes, kā J. Kalniņa darbs pieder pie labākā, kas beidzamajā laikā par bērnu dzīvi uzrakstīts.” (Ancītis 1969, 128) J. Kalniņa bērnišas atmiņu grāmatas kopumā iekļaujas klasiskajā (V. Plūdoņa, J. Jaunsudrabiņa, A. Brigaderes, E. Birznieka-Upīša u. c.) tradīcijā, tēlojot trūcīgā lauku bērna ikdienas dzīvi mājās, ganu gaitās un citos darbos un pamatskolas gados ar interesi par stāstiem, grāmatām un sapņiem par izraušanos plašākā pasaulē.

Katra daļa sākas ar ieskaņu, kur dzirdam rakstnieka – pieauguša cilvēka – balsi, atceroties „to laiku”, kad bijis drosmīgi bezrūpīgs tāpat kā pavasarī strazds uz zara (Kalniņš 1986, 7). Seko īsi stāsti par bērnu dienu notikumiem, kas skatīti no mazā Jura redzes punkta un izstāstīti pirmajā personā. Atklājas spilgta, kolorīta dzīves aina, redzīga, dzirdīga, saulaina bērnišas pasaule, kaut grūtību netrūkst.

Konkrēti tēlotais laiks – 20. gs. 20. gadu beigas un 30. gadu pirmā puse – rakstnieka atmiņās iegūst arī īpaši svarīga laika nozīmi:

- (1) *Bet varbūt viņējās dienas nemaz nav bijušas no manis projām, varbūt es visu mūžu esmu pavadījis ar tām kopā? Reizēm man šķiet, ka ar katru jaunu gadu tās nāk arvien tuvāk un tuvāk.* (Kalniņš 1986, 7, 175)

Nosaukumos minētie strazdi, vecais sienas pulkstenis, sudraba karote – simboli, kas raksturo rakstnieka bērnišas izjūtu – priecīgumu, bērnišas laika nozīmīgumu, gaišas nākotnes jausmas.

Arī konkrēti tēlotā vide – trūcīgā jaunsaimniecība (viens zirgs, četras līdz sešas govīs, dažas aitas, 20 ha zemes, kur arī mežs, krūmi, slišķņājs (Kalniņš 1986, 14–16, 178)) – atmiņu gaismā dažkārt iegūst patosu kā īpaša sava zeme, savas mājas:

- (2) *Govīs vecās liepas pakājē laist man nekad negribējās. Tas būtu gandrīz tikpat, itin kā es govīm ļautu istabā ieiet. [...] Vecā liepa bija daļa no tā zemes stūrīša, uz kura mēs dzīvojām.* (Kalniņš 1986, 236)

Notikumi atsevišķu uzmanības centrā izvirzītu epizožu veidā aptver Jura bērnību – pirmajā daļā līdz ganu un skolas gaitām, otrajā – skolas gadus līdz 6. klasei, 13 gadu vecumam, kad pabeigta pamatskola, mirst māte, mājas no ūtrupes paglābj darījums ar kādu pilsētnieku, bet Juris aizbrauc uz Rīgu. Stāstījums beidzas ar lakonisku teikumu, kas trāpīgi noslēdz tēloto dzīves posmu:

(3) *Es biju aizgājis pasaulē.* (Kalniņš 1986, 379)

Zēna uztverē izgaismojas viens otrs spilgtāks notikums, cilvēki. Bērnām raksturīgi ir ievērot kādu zīmīgu detaļu un ap to apaudzēt pārējo – spriedumus, viedokļus, domas. Tā iepazīstam jaunsaimnieku Lapiņu ģimeni – māti Annu, tēvu Juri, sešus bērnus, no kuriem Jurka – otrais jaunākais. Spilgtās epizodēs tēlota ģimenes nabadzība – siena trūkums pavasarī, kā dēļ mirst lopi, vecās ēkas, kuru remontēšana neveicas, sēnes un ogas, kas visas tiek vestas uz Rīgas tirgu. Viena no spēcīgākajām epizodēm lasāma stāstā „Jaunā kūts”, kad neizdarīguma, neuzņēmības un pārliekas uzticēšanās negodīgam namdarim dēļ beigās „bija uzceltas drupas” (Kalniņš 1986, 294).

Cilvēku raksturi reljefi iezīmējas zēna vērojumos un spriedumos, un pieredzējis (pieaugušais) lasītājs labi uztver emociju un rīcības cēloņus. Spilgti jūtams dzīves smagums gan fiziski, gan psihiski – skarbums, nesaticība, īgnums, ko izraisa trūcīgums, kas savukārt lielā mērā ceļas no saimnieka nepraktiskuma, ērcīguma, dūsmīguma. Redzams, ka tēvs nav čakls un prasmīgs strādātājs, un ir arī skaidri pateikts, ka viņam „zemes darbs nav pie sirds pieaudzis” (Kalniņš 1986, 20). Turpretī māte noskrējusies darbos no rīta līdz vakaram, paskarba, bet gādīga. Arī bērni visi pēc kārtas no agras mazotnes iesaistīti dažādos darbiņos un darbos, tomēr tas netraucē izdomai, iniciatīvai spēlēs un rotaļās. Pilnīgi dabiski visiem šķiet tas, ka bērniem līdz skolai katru dienu kājām jāveic 5 km turp un tikpat daudz atpakaļ.

Liela daļa stāstu veidoti, Jura acīm centrā izvirzot kādu cilvēku, un lasītāja skatam paveras plaša tēlu galerija – radi (krustmātes, onkuļi un tantes), kaimiņi (Mutriķis, vecais Pomka, Šteinu mammiņa u. c.), skolotāji (skolas pārzinis Švalbe, Briede, Eglītis), citi bērni (tikai daži skolas biedri), Musku freilene, makšķernieks no Rīgas mazais skolotājs u. c. Šie Jura vērojumi lieliski atklāj arī viņu pašu – dzīvīgu, vērīgu, atjautīgu, atbildīgu, zinātkāru, izturīgu, darbā rūdītu zēnu. Pirmsskolas vecumā viņš ir tiešs, apķērīgs, uzņēmīgs, ar savu patiku un nepatiku, spriedumiem. Bērna naivi tiešās domāšanas tēlojums nereti rada humoru, piem., nesaprašana:

(4) [...] *kurš tad bērnus audzina? Bērni skrien pa pagalmu un pļavu, lietaiņās dienās garlaikojas istabā. Kad pienāk tumsa, viņus trenc gulēt – jā, kā tad šos audzina?* (Kalniņš 1986, 66)

Iezīmējas Jura rosīgā iztēle, interese par stāstiem. Tas viss turpmākajā tēlojumā tiek kāpināts, paspilgtināts, akcentējot skolas vecumā klāt nākušo izveicību arī nedarbos un bērnišķīgās blēdībās, aizraušanos ar dziedāšanu, teātri, lasīšanu. Nepārsteidz zēna humanitārā ievirze, jo zinām, ka aug rakstnieks.

J. Kalniņa bērnības stāstos tāpat kā latviešu klasiskajā bērnības atmiņu tradīcijā skola ir ceļš projām no ierobežotības uz brīvību. Tas skaidri izskan vecās krustmātes vārdos:

(5) [...] *cilvēks bez izglītības allaž būs gudrākajam vienīgi par kalpu un kāju pameslu.* (Kalniņš 1986, 139)

Dažādos notikumos izgaismojās skolā pieredzētais – mācības, skolēnu savstarpējās attiecības, draudzība, strīdi, attiecības ar skolotājiem, dažādi skolotāju tēli. Mūsdienu bērnam varētu būt interesanti lasīt par Jura atzīmēm liecībā, trešo klasi beidzot: reliģijā un ētikā – četri, latviešu rakstos un matemātikā – divi ar krustu, pārējie – trijnieki (Kalniņš 1986, 233). Bet pieaugušos lasītājus pārsteigtu skolas pārziņa veiktais klases sadalījums nēģeros, indiāņos un eiropiešos (Kalniņš 1986, 265), kas visos laikos vērtējams kā rasistisks un skolotāju raksturo spilgti negatīvi.

Skolā Jurim pieaug patika ieklausīties valodā, tekstos. Teātra „svešādo noslēpumai-nību” nākamais drāmas pētnieks pirmo reizi sajūt skolas eglītes sarīkojumā (Kalniņš 1986, 195), bet pagrieziena punkts attieksmē pret lugām ir Raiņa „Zelta zirga” lasīšana:

(6) *Es biju nokļuvis apburtā zemē, pie labiem un sliktiem ļaudīm, par nabaga Antiņa dvēseli plēsdamies, nāca un gāja Baltais tēvs un Melnā māte – tas bija briesmīgi un skaisti reizē, es biju gluži kā apdullis, tam visam līdzī sekodams un dzīvodams.* (Kalniņš 1986, 269)

It kā klausoties tiešu jūsmīgu pusaudzā iekšējo runu, sekojam viņa aizrautības turpinājumam – visu pieejamo teātra ziņu lasīšanai, īpaši par Dailes teātri, aktieriem, izrādēm. Bet, kad viņš Rīgā atrod Dailes teātra namu, jūtas vīlies, jo tas ir „pelēcīgs, necils kā zvirbuļa bērns” (Kalniņš 1986, 274).

Īpaši emocionāli vairākkārt izskan jaunā cilvēka nākotnes cerības un arī bezcerība:

(7) *Atkal iesmeldz visos locekļos – pasaulē ir tālumi un plašumi, kuras tu, Jurka, nekad neredzēsi!* (Kalniņš 1986, 343)

Tas raksturīgi katram pusaudzim, bet tāda lauku saimniecības darbos iejūgta puīša sapņos izskan sevišķi izmisīgi.

J. Kalniņa atmiņu stāsti izceļas ar precīzu, trāpīgu, izteiksmīgu, tēlainu valodu. Tos caurstrāvo vispārīgas atziņas, tautas gudrība, kas caur bērna uztveres prizmu uzrunā pieaugušos lasītājus, piemēram, Jurkas pilnā nopietnībā apgūtā atziņa, ka advokāts „prot melnu pataisīt par baltu un baltu par melnu. Un viņam par to nāk nauda” (Kalniņš 1968, 64). Stāstījumā bērna „balss” mijas ar pieauguša cilvēka atmiņām. Nopietnība reizēm mijas ar humoru, tomēr humora varētu būt vairāk. Komiska nereti ir bērnu naivi tiešā domāšana, spriedumi, darbošanās.

J. Kalniņa rakstos un grāmatu ievados atrodami vairāki atzinumi par bērnu literatūru, kas 20. gs. 60. gados ir nozīmīgi bērnu literatūras teorētiskai apzināšanai. Grāmatā „Zelta kamolītis. Rainis. Jaunatne. Bērni” (1965) dots ne tikai Raiņa darbu raksturojums, bet uzsvērtas arī vispārinātas atziņas, ka bērnu literatūrā jābūt dzīvespriekam, bezrūpīgai draiskulībai, asprātībai, konkrētībai, sižetiskumam, saiknei ar folkloru („Bērnu dzejniekam jāprot domu pārvērst darbībā. Bez šī darbīgā dzīvīguma nav labas bērnu dzejas.” (Kalniņš 1965, 131) u. c.). Ievadā Laimoņa Pura (1922–2016) romānam „Degošais pilskalns” (Purs 1962) Kalniņš uzsver stāstu par vēsturi piemērotību jauniešiem, bet ievadā Kārļa Kraujiņa (1879–1975) pasakai „Kā Pārslīņa lidoja uz sauli” (1967) uzsver pasaku un bērnības zemes pievilcību gan bērniem, gan pieaugušajiem (Kalniņš 1967, 8).

Kopumā J. Kalniņa devumam ir sava vieta latviešu bērnu un jauniešu literatūras klasikā ar mākslinieciski pārliecinošo, spilgto un optimisma caurstrāvoto bērnu dienu tēlojumu, tādu vispārcilvēcisku vērtību kā darbs, mājas, ģimenes satiecība, daba, dzīvība apliecinājumu. Mūsdienās tas vairāk valdzinātu pieaugušus lasītājus, bet ar atsevišķām epizodēm (skolas tēlojumu, bērnu darbiem, nedarbiem, rotaļām) varētu būt interesants arī bērniem.

Avoti

Kalniņš, Jānis. 1965. *Zelta kamolītis: Rainis, jaunatne, bērni*. Rīga: Liesma.

Kalniņš, Jānis. 1967. Pasaku un bērnības zemē [Ievads]. No: Kraujiņš, Kārlis. *Kā Pārslīņa lidoja uz sauli*. Rīga: Liesma.

Kalniņš, Jānis. 1968. Kad strazdi svelpj. *Bērnības stāsti*. Rīga: Liesma.

Kalniņš, Jānis. 1986. Sudraba karote. *Bērnības stāsti*. Rīga: Liesma.

Purs, Laimonis. 1962. *Degošais pilskalns: vēsturisks romāns*. Rīga: Liesma.

Literatūra

Ancītis, Valdemārs. 1969. Lai nāktu raženi gadi bērnu literatūrā. *Karogs*, Nr. 6. 124–132.

Rakstnieka un varas attiecības Jāņa Kalniņa īsprozā

Jānis Oga

Latvijas Universitāte, Literatūras, folkloras un mākslas institūts

janis.oga@lulpmi.lv

Referātā aplūkots rakstnieka un literatūrzinātnieka Jāņa Kalniņa (1923–2000) stagnācijas laikā (1964–1985) publicētā īsproza (krājumi „Mūžība”, 1971, „Savādnieki”, 1979, „Hronists un Velns”, 1985), kuriem būtiska nozīme Kalniņa daiļrades kontekstā, taču literatūras vēsturē tos aizēnojuši viņa monumentālie biogrāfiskie romāni.

Atbalstot nepieciešamību stagnāciju izdalīt kā atsevišķu periodu ar saviem īpašiem noteikumiem un vietu padomju perioda vēsturē un sniegt izskaidrojumu tam, kāpēc padomju sociālistiskais projekts izgāzās un Padomju Savienība sabruka par spīti Gorbačova reformai un mēģinājumiem modernizēt valsti (Fainberg, Kalinovskij 2016, xiv), autors oponē uzskatam, ka padomju perioda literārā procesa tuvlasījums ļautu secināt – teksta nozīme šajā laikā daudzējādā ziņā ir lielāka par atsevišķa rakstnieka lomu (Parthé 1994, 295), jo tieši stagnācijas periodā individuāla rakstnieka loma un izvēles kļūst uzskatāmākas un identificējamākas. Atsaucoties uz literatūrzinātnieces Daces Ūdres apgalvojumu, ka „70. gadi un 80. gadu pirmā puse bija pavisam atšķirīgs laikmets, ja salīdzina ar t. s. staļinlaiku [...] 70. un 80. gados toni literatūrā un kritikā noteica ne jau kaut kādi kolaboracionisti un režīma atbalstītāji” (Ūdre 1993, 163), autors izvirza jautājumu: vai kolaboracionistu un režīma atbalstītāju vidū ierindojams arī Jānis Kalniņš – pēc laikabiedru teiktā, viens no godprātīgākajiem latviešu literatūrzinātniekiem un rakstniekiem, kuram turklāt izdevās būtisku devumu sniegt kā zinātniskajā un administratīvajā darbā (aplūkojamajā periodā Kalniņš bija Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta direktors (1963–1983), kas gandrīz precīzi sakrīt ar stagnācijas perioda robežām), tā daiļliteratūrā.

Romāni „Rainis” (1977) un „Auseklis” (1981) un stāstu krājums „Savādnieki” Kalniņu ierindo to Baltijas rakstnieku vidū, uz kuriem var attiecināt igauņu zinātnieces Epas Annusas teikto no padomju postkoloniālisma studiju skatpunkta, proti, „padomju laika populārāko rakstnieku vidū bija tie, kuri pievērsās nacionālajai pagātnei, kuri rakstīja modernisma vai reālisma virziena romānus par svarīgām pagājušo gadsimtu (pirms)nacionālām personībām. Šeit koloniālo laikmetu slāņošana kļuva par lasīšanas metodi: deviņpadsmitā gadsimta (un agrāku) vēsturiskās ciņas tika reinterpretētas, ņemot vērā divdesmitā gadsimta dilemmas” (Annus 2018, 159). Atsaucoties uz Annusas vērojumu par Krosu, iespējams apgalvot, ka arī Kalniņš, līdzās rakstniekiem Zigmundam Skujiņam, Antonam Stankevičam, Līvijai Volkovai un Saulcerītei Viesei, īstenoja divējādu dekoloniālo misiju, proti, iepazīstināja lasītājus ar aizmirstām vai mazzināmām vēsturiskām personībām, kuras bija latvieši vai saistīti ar Latviju, uzsverot viņu ieguldījumu nacionālajā kultūrā, un tādējādi veicinot nacionālo lepnumu un varoņu biogrāfijās izgaismojot modeļus ētisku jautājumu risināšanai koloniālā režīmā (cf. Annus 2018, 159).

Referāta nosaukumā minētais „rakstnieks” interpretējams vismaz divējādi: rakstnieks kā protagonistis un rakstnieks kā profesija. Arī rakstnieka un varas attiecības iespējams skatīt divējādi: gan identificējot cenzūras ietekmi darbu publikācijās, gan autora kā personības attieksmes pret varu un attiecības ar to. Atšķirībā no romāna „Rainis” tapšanas un izdošanas vēstures, kuru autors dokumentējis, par Kalniņa īsprozas darbiem šādu liecību trūkst, tās vēl jāpēta Jāņa Kalniņa arhīvā.

Īpaši nozīmīgs un daudzslāņains ir Kalniņa stāsts „Turaidas pagastskrieveris” (1979), kurā rakstnieka Pērsieša (īstajā vārdā Kārlis Zemītis, 1862–1901) liktenī, nespējot izšķirties starp administratora maizes darbu un rakstnieka aicinājumu, tēlota paša Kalniņa emocionālā dilemma, ieņemot institūta direktora posteni un cīnoties par daiļliteratūrai atlicināmo laiku ikdienas birokrātisko pienākumu pārsvarā (Treimane 1994, 170). Stāstā par funkcionāra un rakstnieka attieksmēm ar laikmetu un varu ar augstu vispārinājuma pakāpi tēlota dziļa personīga traģēdija, kura atklāta, rakstniekam analizējot sevi kā birokrātu, varas pārstāvi un pievēršoties amatpersonas un radošas personības attieksmēm un morālētiskām kategorijām, kā amatpersonas un rakstnieka pienākums, cieņa un gods.

Literatūra

- Annus, Epp. 2018. *Soviet Postcolonial Studies. A View from the Western Borderlands*. London, New York: Routledge. <https://10.7592/methis.v17i21/22.14594>
- Fainberg, Dina, Kalinovsky, Artemy M. (eds.) 2016. Introduction: Stagnation and Its Discontents: The Creation of a Political and Historical Paradigm. *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*. Lanham, Boulder, New York, London: Lexington Books, vii–xxii. <https://doi.org/10.1017/slr.2019.142>
- Kalniņš, Jānis. 1979. *Savādnieki: seši portreti*. Rīga: Liesma, 108–153.
- Parthé, Kathleen. 1994. What Was Soviet Literature? *The Slavic and East European Journal*, Vol. 38, No. 2, 290–301. <https://doi.org/10.2307/308807>
- Treimane, Inese. 1994. Tomēr dzīvojam. Saruna ar rakstnieku Jāni Kalniņu. *Karogs*, Nr. 4, 164–171.
- Ūdre, Dace. 1993. „Netiks mūžam minēta ne miklā”? *Karogs*, Nr. 11, 158–173.

Referāts izstrādāts pēcdoktorantūras pētījumā „Latviešu prozisti padomju okupācijā: sadarbība un nevardarbīgā pretošanās (1968–1991)” (Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/482).

Jānis Kalniņš un Andrejs Pumpurs

Ojārs Lāms

Latvijas Universitāte

ojars.lams@lu.lv

Pētījums par Jāni Kalniņu (1922–2000) – latviešu biogrāfiskā romāna atjaunotāju padomju okupācijas apstākļos – ir koncentrēts ap pieciem pētnieciskiem jautājumiem: metodoloģijas problemātika padomju okupācijas laiku tekstu pētniecībā, īpaši nošķirot pētnieciskās kontaminācijas jautājumu, biogrāfiskā romāna žanra specifika, biogrāfiskais romāns kā vēstījums par nācijas tapšanu un paratekstualitātes aspekts Jāņa Kalniņa romāna „Andrejs Pumpurs” poētikā.

1. *Padomju okupācijas laika literatūras pētniecības metodoloģijas problemātika* saistās ar to, ka padomju rakstnieki nevienu brīdi nebija radoši pilnīgi brīvi. Viņus ierobežoja cenzūra, pašcenzūra, kā arī daudzi iekļāvās padomju nomenklatūrā un dažādos veidos maksāja brīvprātīgus meslus, lai dzīvotu komfortā, lai baudītu nomenklatūras priekšrocības, attiecīgi arī piederot partijas un padomju elitei. Mūsdienu latviešu literatūras zinātnes stāvoklis un padomju laika pētniecisko paņēmienu aprobācija nedod pietiekošu un pārliecinošu metodoloģisku ietvaru padomju perioda pētniecībai. Ja 90. gados ar diezgan interesantiem rezultātiem uzplaiksnīja postkoloniālās pieejas piemērošana Baltijas literatūras pētniecībā padomju / postpadomju kontekstā, tad īstu dinamiku šī pieeja nav radusi. Autori, kas savulaik ir bijuši nozīmīgi literatūras procesa spēlētāji, darbojušies padomju apstākļos un bieži vien žonglējuši starp talanta brīvu izpausmju meklējumiem un okupācijas varas kārajām prasībām pēc nodevām, piedzīvo nozīmīgas jubilejas. No šīs pasaules aiziet pēdējie dziļo padomju laiku mohikāņi. Iepriekšējos gados svinētās jubilejas, piemēram, Montai Kromai, Regīnai Ezerai un Zigmundam Skujiņam, rāda, ka pagātnes izvērtējumā dominē kontaminācija. Šis no senatnes nākušais termins tiek lietots dažādās nozīmēs. Tas diezgan būtisks arī biogrāfiskās rakstības kontekstā, tāpēc to iznāk lietot divās nozīmēs – gan kā metodoloģisko ietvaru padomju materiāla aplūkošanai, gan kā biogrāfiskas rakstības poētikas paņēmienam.

2. *Kontaminācija*: sākotnējā nozīme vārdam *contaminare* nav visai glaimojoša – pamatnozīme ir ‘aptraipīt’, bet arī ‘sajaukt, samaisīt’. Par poētikas kategoriju kontaminācija kļuva Romas komēdijas uzplaukuma laikā, kad jaunu tekstu fenomens veidojās, apstrādājot, sajaucot, sapludinot grieķu komēdijas materiālu.

Latviešu literatūras padomju perioda vērtējumā mūsdienās tiek kontaminēta kalpošana režīmam un poētikas atradumi, neizvērtējot iespaidu, ko uz lasītāju apziņu atstāja modernā poētikā ietērpta sovjetiska vēstures interpretācija un sovjetiska dzīvesveida propaganda, kas raksturīga daudziem stagnācijas laika klasiķu – Regīnas Ezeras, Jāņa Petera, Zigmunda Skujiņa, Marģera Zariņa, Imanta Ziedoņa – tekstiem. Atstājot jautājuma izvērsumu citai reizei, tikai viens biogrāfijas kontaminācijas piemērs, kad

aktīvas kolaborācijas fakts tiek pasniegts kā parasts notikums dienu plūdumā: „Kā pionieris Z. Skujiņš tiek iekļauts Eduarda Berklava vadītajā jaunatnes grupā un piedalās Starptautiskās jaunatnes dienas svinībās Maskavā.” (Oga 2021)

Bet visspilgtākais kultūras vēstures kontaminācijas piemērs ir Pārdaugavas kauna stabs, ko mūs kādreiz piespieda uzcelt pašiem par savu naudu, lai mēs paši iemūžinātu un slavētu okupāciju. Pie milzīgajām okupantu bronzas figūrām, kuru zābaki vien ir mājas augstumā un kuru līdzinieki šobrīd bradā pa Ukrainas cilvēku dzīvēm, kā reiz tie bradāja pa latviešu sētām, garā rindā pamišus plīvo latvijas un Ukrainas karogi, radot neskaidro zīmju sajaukumu, izpludinot robežas.

Tātad, trūkstot pieņemamam metodoloģiskam ietvaram, kura izstrāde ir nākamības jautājums, nonācu Dantes (I.1. 2–3) aprakstītajā situācijā:

(1) *Mi ritrivi per una selv'oscura / Che la diritta viēra smaritta.*

3. *Biogrāfiskā romāna žanra specifika.* Tomēr Jāņa Kalniņa daiļrade, pat iztrūkstot vērā ņemamam metodoloģiskam ietvaram padomju laika teksta un konteksta attiecību izpratnei, dod iespēju runāt par tādas būtiskas literatūras parādības kā *biogrāfiskā rakstība* izpausmēm, iezīmējot tās arī kā sava veida literāru ceļu ideoloģisku ierobežojumu apstākļos. Kalniņa biogrāfiskā daiļrade ir labs piemērs arī tam, kā mainās ideoloģiska un literāra naratīva konstruēšana saistībā ar biogrāfisko rakstību.

Jānis Kalniņš latviešu padomju literatūras apritē atgriež parādību un terminu „biogrāfisks romāns”, pielietodams to paša sacerētajiem romāniem „Andrejs Pumpurs” (1964) un „Auseklis” (1981), bet brāļu Kaudzišu dzīves tēlojuma tekstu „Kalna Kaibēni” jau raksturojot poētiskāk un vienlaikus arī neskaidrāk – „Brāļu Kaudzišu dzīves romāns”.

Kalniņa romāni pieder tai biogrāfisko romānu daļai, par kuriem Georgs Lukāčs (Lukács 1984, 301) teicis, ka tie konfrontē tagadni ar humānistu ideālu paraugfigūrām, lielo tagadnes cīņu priekšgājējiem. Tagadnes cīņas Kalniņš nemin. Tas ir savdabīgs neredzamības jeb noklusējuma moda pielietojums. Valentina Vanucci (2017, 381), savukārt, ir atzinusi, ka biogrāfisks lineārs vēstījums ir individuālas dzīves pārvēršana mītiskā pieredzē.

4. *Biogrāfiskā rakstība kā naratīvs par nācijas tapšanu.* Kalniņa romānam „Andrejs Pumpurs” ir pavisam neliels autora ievads. Šādu paņēmieni autors vēlākajos romānos neizmanto. To aizsāk šķietami nevainīgas bērnības atmiņas – kā autors bērnībā klausījies „Lāčplēsi” mātes mātes lasījumā „priekšā kārtu kārtām” (Kalniņš 1964, 5). Nenovērtēsim par zemu šo sīko epizodi. Tā vēsta par bērnības pārdzīvojumu noliegtās neatkarīgās, padomju laikā saukātas par buržuāzisko, Latvijas laikā. Iesildījies un iekustinājis lasītāju uz sendienu izjūtu, autors jau racionālākā un lietīšķā manierē pauž galveno romāna tapšanas motivāciju – Pumpura dzīves laiks sakrīt ar latviešu tautas veidošanos par nāciju. Nosacīti varam teikt, ka Kalniņa biogrāfiskie romāni veido tādu kā ciklu par latviešu nācijas tapšanu un Andreja Pumpura tēls ir viens no caurviju motīviem.

Ievadvārdi iezīmē arī galveno kvalitāti nācijas tapšanai Kalniņa acīs. Un tā ir cīņa. Nācija top cīņā. Attēlotajā laikmetā tā ir intelektuāla un garīga cīņa, bet tā noslēdzas

ar militāru cīņu 1919. gadā, kad nācija iegūst tiesības pastāvēt. Un militāri izcīnītās tiesības ir neatņemamas, pat ja uz laiku tās ir okupācijas zābaka apspiestas. Grūti un neiespējami pateikt, cik tālejoša un dziļa ir bijusi Kalniņa doma. Bet atkal jau noklusējuma modā Pumpurs un viņa radītais Lāčplēsis virza un neatkarīgas Latvijas jautājuma nojausmu.

Kalniņa romāns pārstāv lielo naratīvu laikmetu, un šķiet, ka Kalniņš izmantojis tādu kā divi vienā principu – tajā, ko padomju ideoloģija nenoliedz, iekļaut nacionālās tapšanas naratīvu. Uzsvērtā latviešu un vāciešu pretstāvēšana, pieminot gan arī padomju ideoloģijai neiztrūkstošo proletariāta uznācienu uz vēstures skatuves, kad latviešu buržuāzija sniedz roku vakardienas ienaidniekam – vācietim. No vienas puses, nodevas, no otras puses – būtībā jau tajā nav nekā nepareiza, un varbūt mūsdienu lasītāji pat nesajūt saikni ar sovjetisko ideoloģiju. Tomēr Kalniņa romānā sociālo realitāti veido latviešu cīņa pret vāciešu dominēto pasauli. Šajā aspektā Kalniņa veidotais naratīvs nonāk kontrastā ar mūsdienu relativisma naratīvu humanitārajā akadēmiskajā vidē.

Naratīvā, ko piedāvā mūsdienu latviešu akadēmiskais diskurss attiecībā uz vāciešu elementu Latvijas vēsturē, baltvācieši ir pārtapuši par vācbaltiešiem atbilstoši citām tradīcijām, kas kļūst dominējošas, kad nacionālais finansējums nespēj konkurēt ar internacionālo. Šajā perspektīvā jāsecina, ka Kalniņa romāna „Andrejs Pumpurs”, lai gan tas piedzīvojis trīs izdevumus nepilnu 30 gadu laikā (1964, 1972, 1995), idejiskais naratīvs mūsdienās no akadēmiskā meinstrīma skata uz latviešu un vāciešu pretstāvēšanu ir anahronisks, neiekļaujoties tagad aktuālajā gadsimtiem ilgo kultūras sakaru zīmē.

5. *Paratekstualitāte romānā „Andrejs Pumpurs”.* Autora ievadvārdi kā būtiska romāna 1. izdevuma sastāvdaļa jau aplūkoti iepriekš. Bet nozīmīgs aspekts romāna pastāvēšanā ir tas, ka katram izdevumam šī ievaddaļa ir citāda. Otrais izdevums ir vispār bez ievadvārdiem, bet 1995. gada izdevumam ir epigrāfs – fragments no „Lāčplēša”:

(2) *Pērkons nu piecēlās teikdams: / Agri vai vēlākā laikā / Zibiņiem satriekšu visus, / Kas manu latviešu tautu / Še kalpināt, nospaidīt dzīsies! / Vasarā Ziedonim nākot, / Auglīgu lietiņu došu, / Pa dienām tīrīšu gaisu / Un naksnīnā uguni šķilšu; / Vienumēr tuvumā būšu / Dabā es latviešu tautai, / Tā dzirdēs Pērkona balsi / Un – nezaudēs Pērkona vārdu.* (Kalniņš 1995, 5)

Paša autora ievadvārdi 3. izdevumā ir būtiski sarukuši – no 54 rindām uz 15. Un tajos atstāts tikai atskats uz bērnību, piezīmējot, ka, rakstot par „Lāčplēša autoru”, viņu ir aplidojušas bērnības atmiņas, tikai Pumpura teiku un pasaku pasaulei līdzī nākuši arī laiks un notikumi, kad dzīvoja pats dzejnieks: „Nāca līdzī viņa nemierīgā, dažādu grūtumu pilnā dzīve” (Kalniņš 1995, 7).

Pats autors būtībā dekonstruē sava romāna lasīšanas perspektīvu, nācijas tapšanu nomainot ar nemierīgo grūtumu pilno dzīvi, bet nācijas tapšanas jautājumu pārliedot uz izmantoto Andreja Pumpura citātu.

Literatūra

Kalniņš, Jānis. 1964. *Andrejs Pumpurs*. Rīga: LVI.

Kalniņš, Jānis. 1972. *Andrejs Pumpurs*. Rīga: Liesma.

Kalniņš, Jānis. 1995. *Andrejs Pumpurs*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Dante. *Commedia Divina*. Pieejams: <https://www.fulltextarchive.com/page/Divina-Commedia-di-Dante1/> (sk. 01.04.2022.).

Lukács, Georg. 1984. *The Historical Novel*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

Oga, Jānis. 2021. *literatura.lv decembra jubilāram Zigmundam Skujiņam – 95!* Pieejams: <https://www.literatura.lv/lv/post/literatura-lv-decembra-jubilaram-zigmundam-skujinam-95/2130> (sk. 01.04.2022.).